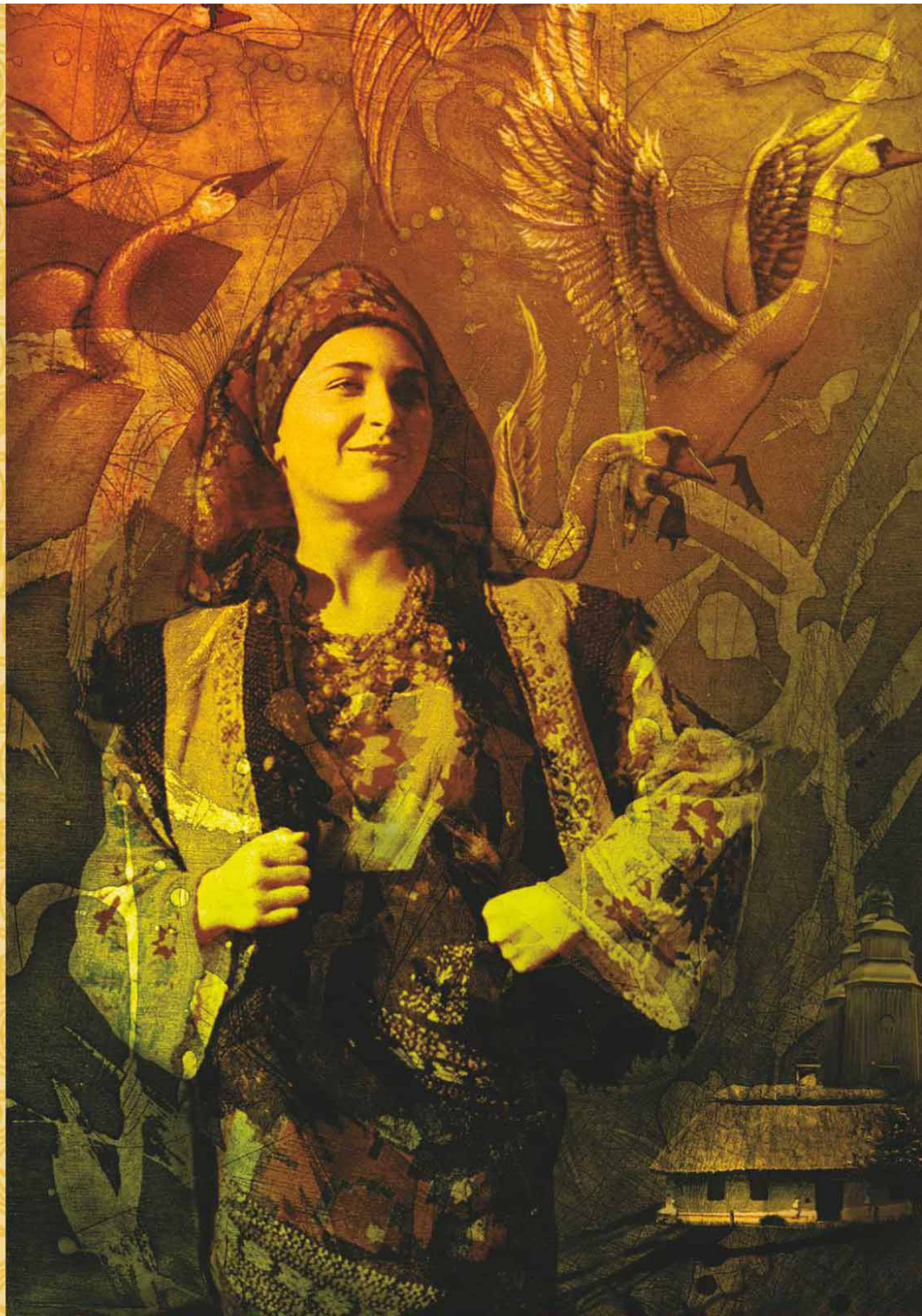

Ш К І Л Ь Н А Б І Б Л І О Т Е К А

У К Р А Ї Н С Ь К А Л І Т Е Р А Т У Р А

В. ЗЕМЛЯК

ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ
ЗЕЛЕНІ МЛИНИ

CF FOLIO

Шкільна бібліотека української та світової літератури

Василь Земляк

**Лебедина зграя. Зелені
Млини (збірник)**

«Фолио»

2013

ББК 84(4 Укр)6

Земляк В. С.

Лебедина згряя. Зелені Млини (збірник) / В. С. Земляк —
«Фолио», 2013 — (Шкільна бібліотека української та світової
літератури)

ISBN 978-966-03-5461-6

Василь Земляк (1923–1977), український письменник, кіносценарист, прийшов в літературу у 1950-х роках разом із поколінням письменників-фронтовиків. Його перші повісті присвячені темі повоєнного села, подіям Вітчизняної війни і часто базуються на особистому досвіді. «Лебедина згряя» і «Зелені Млини» – найбільш відомі твори Василя Земляка. Вони складають дилогію і були відзначені 1978 року Державною премією України ім. Т. Шевченка. Автор зобразив історію українського селянського Побужжя, починаючи з пореволюційних подій, коли виникали комуні й точилася смертельна «класова» боротьба, й кінчаючи визволенням краю навесні 1944-го від фашистських окупантів. Кожен із героїв роману – і головних, і навіть зовсім епізодичних – постає перед зором читача як живий, думає, говорить і діє по-своєму, за велінням тільки йому притаманної «природи». А разом узяті, вони й утворюють ту цілісність, ім'я якій – український народ.

ББК 84(4 Укр)6

ISBN 978-966-03-5461-6

© Земляк В. С., 2013

© Фолио, 2013

Содержание

Лебедина зграя	6
Частина перша	8
Розділ перший	8
Розділ другий	16
Розділ третій	22
Розділ четвертий	37
Розділ п'ятий	42
Розділ шостий	48
Розділ сьомий	58
Розділ восьмий	64
Розділ дев'ятий	72
Розділ десятий	76
Частина друга	82
Розділ перший	82
Розділ другий	88
Конец ознакомительного фрагмента.	94

Василь Земляк

Лебедина згряя. Зелені Млини (збірник)

- © О. В. Земляк (правонаступниця), 2013
- © О. В. Даніліна, післямова, примітки, 2013
- © С. В. Кривенченко, ілюстрації, 2013
- © А. В. Кісель, художнє оформлення, 2013
- © Видавництво «Фоліо», марка серії, 2010

Лебедина згряя

Наш старенький, многогрішний, та в чомусь, проте, і немеркнучий Вавилон, що, окрім назви, запозиченої з Дворіччя, не має нічого спільного з Вавилоном месопотамським, стоїть, як і стояв здавен, над річкою Чебрецем, маловідомою притокою Південного Бугу, майже нечутною в повінь та хлюпотливо-тривожною в сушу. На високій береговині все літо синьо та сумно цвіте чебрець, найменша квітка з-поміж квіток, від чого й названо річку. Чебрець вабить до себе гаї – ясенів, берестові, черемхові, й сам губиться в них, однак ненадовго – зразу ж за Вавилоном вигулькує з-під старих вільх і вже вільно тече собі у не такі вже й неznані краї – до Журбова, де його перепиняють греблею, а вже звідтіля полиновим степом до Глинська, де впадає в Південний Буг і де ми з вами побуваємо неодмінно...

Уздовж того водного шляху, безнадійно заплутаного в очеретах та камінні, на кількох горбах, що немовби вічно і ворогують між собою, завис Вавилон, старий та пізніший, з'єднаний водне досить-таки ветхою греблею, котру щовесни з'їдає повінь і її доводиться насипати майже заново. Цієї весни гребля вистояла чи не вперше, і на неї зіперся чималенький став, на якому щойно відсвятковано Івана Купала, а взимку, коли став скують водохресні морози, тут справляють йордань, перетворюючи се льодове свято на щось веселе та незабутнє. Як у Польщі в старовину, тут кожен двір вважає себе «морською державою», бо ж має бодай невеличкий вихід до «моря», цілком достатній, аби поставити кладку для прання білизни й понад самою водичкою насіяти конопель. А як ті піднімаються, прагнучи будь-що обігнати сусідські, тоді один із тутешніх диваків цап Фабіян (саме ім'я вже проливає деяке світло на його особу) обирає найвищі та найпролазніші й влаштовує там свої лігва, де не лише ховається од палючої пообідньої мушви, а й заодно може подумати на самотині про цю конопляну державу, історія якої ніби й не має виміру в часі...

Фабіянів у Вавилоні два – цап і чоловік, знаменитий тутешній трунар та мудрець, послуг якого так чи інакше декому з вавилонян не уникнути. За метрикою він Левко Хоробрий, а походженням нібито з мудреців вавилонських, хоч і не має на те якихось незаперечних доказів. Отож, за свідченням цього ревнивого знавця рідної історії, колись наш Вавилон був двоярусним городом, оточеним валами, рештки яких збереглися й донині; мав він дві вежі – північну та південну, – на яких вдень і вночі чатувала сторожа. А в центрі Вавилону, на самім принебессі, з якого все постає в дещо іншому світлі, ніби стояв колись так званий Сонячний камінь, як у древніх інків; по тому каменю відлічували плин часу – місяці та роки, хоч як те робили – втрачено на обох континентах. Переказують безліч інших подробиць про минуле цього раннього поселення, начебто заснованого ще напівміфічними таврами, коли тих витіснили чужинці з теплих берегів Понтію й примусили шукати іншого пристановища. Фабіян не йме віри, щоб цілий народ міг щезнути безслідно, робить припущення, що таври могли обернутися на якийсь інший народ і ще озовуться колись із небуття, – нехай, навіщо розраювати чоловіка, у загиблих народів і без того обмаль прихильників.

А тим часом Вавилон розвіяв свою колишню велич, давно не стало в нім ані веж, ані двоярусного города; на місці Сонячного каменя стоїть вискніле розп'яття з часів ордену босих кармелітів, які колись панували тут, аж доки не вигнав їх полковник Богун. Що й казати, похитнувся і збарахлів Вавилон, запропастилася кудись остання гармата, з якої ще не так і давно палили на йордань у бік уявного ворога, хоч той визрівав усередині самого Вавилону.

Казано ж древніми про тлінність світотвору: «Час іде, а з ним усе стає зужите й нетривале». Лишень стожильний люд вавилонський, у якому здавен змішувалася кров далеких і близьких народів, залишився собою й не остудив душі своєї до рідного Вавилону, так ніби час не заподіяв йому жодної шкоди. І якщо на знаменитих глинських ярмарках питали, звідки такі

гарні коні, чи воли, чи й парубки, то відповідали на те з почуттям власної переваги: «Ми – вавилонські», – ніби й справді добродій приїхав поярмаркувати хтозна з якої давнини...

Отакий Вавилон. То спалить себе ні за що, то знову бундючно засяє цинковими дахами зі своїх горбів упереміжку з бідацькими стріхами; то заведе сірих волів із такими рогами, що ніяк не розминутися на дорозі, то зведе їх дотла і вкинеться в маленьких, тягучких монгольських коненят, на яких прийшли колись завойовники; то нараз забуває на горі цілою родиною роботящих вітряків; то, опалений вітрами таврійськими, переходить на жорна, бідує і навіть старцює стиха, але й тоді жебраків своїх тримає в чорному тілі й не пускає їх по світу ганьбити великий народ. Котре ж непутяще, було, і визоріє на миру, то мусить мовчати, звідкіля прибилося, або ж на крайній випадок назвати Чупринки, чи Козів, чи й сам Глинськ... Що не кажіть, а робила своє причетність до Сонячного каменя й до всього іншого, чого не стало давно, але що здатне по край віку бентежити уяву гордих вавилонян.

Не знаємо достеменно, чого прагли засновники Вавилону¹, прибравши для свого поселення таку претензійну назву. Пройти крізь самі Ворота бога, пронести крізь них усе краще, що мали тоді за душею?.. Можливо, й так, можливо, тим невідомим запраглось піднятися над довколишнім світом аж так високо. Тепер мимоволі згадуємо про них, коли лебедина згряя, наче самий лише дух непоборний, кигиче над нами з мороку ночі, долаючи кругосвітню втому, або ж звиятно кричить, промірюючи провислими вервечками осіннє небо. І хоч людям прекрасне завше буде здаватися незвичним, та, як твердить тутешній філософ, у годину випробувань вони й самі чимось схожі на лебедину зграю в дорозі. Чи, бува, не отим своїм підсвідомим прагненням до якогось, справді незбагненно високого, тим-то й не завше осмисленого до кінця?.. Про суть того кожному властиво мати свої виміри, ніхто, однак, не годен претендувати на доконечність чи всетривалість. За те ми й цінуємо одне одного, що про одну і ту ж річ мислимо неоднаково. На іншого і наш Вавилон може не справити враження з першого погляду, то чи слід за те відразу ж ганити байдужого чи неухважного, тим паче, що сам Вавилон від того не померкне ніскілочки. Не доскочивши ані слави, ані розкоші свого великого попередника, він усе ж стоїть, тоді як той існує лише в легендах та міфах, надмірність яких, гадаємо, очевидна для кожного.

Сонячний камінь на принебессі міг би засвідчити наближення тридцятих років цього неспокійного віку. Але почнемо з малого, можливо, тим колись відкриємо і велике. Сподіваємось довести сей життєпис до наших днів, все ж не виявлятимемо аж занадто великого поспіху, пам'ятаючи, що дерзновенний труд буває також і неспішливим, хоч кінця його прагнути будемо всією душею.

¹ Вавилон по-ассирійськи означає Ворота бога. (Примітка автора.)

Частина перша

Розділ перший

Нібито з деяких пір ті вавилонські дівчата, що безнадійно засиджувались у дівках, знаходили собі чоловіків на гойдалці. Цей найпростіший заколисуючий винахід належить Орфею Кожушному, нині вже покійному, а колись незмінному тутешньому агентові по розповсюдженню швейних машинок «Зінгер» однойменної німецької фірми, яка по всій Європі мала своїх людей, ото ж для престижу не могла залишити без агента і наш Вавилон, чи не сплутавши його з Вавилоном месопотамським. В одному з листів якийсь клерк із фірми запитував пана Орфея, чи збереглася знаменита Вавилонська вежа. Пан Орфей відповів ствердно, гадаючи, що це щось важливе для його кар'єри. Орфей Кожушний і гасав по світу, щоб збути тих виробів якомога більше. Кажуть, він ходив до Сибіру і далі, кілька разів побував у самій Маньчжурії, та поки звідтіля діставався до рідного Вавилона, де жодного «Зінгера» так і не спромігся продати, то заставав тут кожного разу по дівчинці, одну з яких було названо Мальвою.

Коли ж Орфей постарів у своїх гендлярських блуканнях, то фірма, досягши небувалого розквіту десь у Німеччині, забула про нього. Дівчата ж попідростали, всі як перемиті – одна одної краща, але женихи не вельми кинулись на те добро, бо Кожушний нічого не міг дати за ними, окрім них самих. Тоді й спало на думку хитрому агентові облаштувати гойдалку на своєму подвір'ї, а «покупців» уже мали взяти на себе самі дівчата. Було їх щось п'ять чи й усі шість (середульша, кажуть, найвродливіша, потім зірвалася з гойдалки разом із землеміром, який квартирував у них). Обійшлося без каліцтва. Закінчивши землеустрій, він одружився на ній, виїхав з нею і більше ніколи не появлявся у Вавилоні. Та чи не найвище літали на ній із вродливими Зінгерками (так прозивали їх) будьонівці. Одну вони забрали з собою в польський похід, і там вона стала дружиною якогось великого командира. Нічیه серце не могло залишитися байдужим перед легкою, як крило птаха, кленовою дошкою на чотирьох вервечках.

То вже факт, що з часу Сонячного каменя Вавилон не зробив якогось більшого винаходу за цей. Місце для гойдалки обрано чудове, над самим урвищем, між двома старовинними в'язами, які панують над Вавилоном віддавна. Пізніше, як не стало Орфея, гойдалка перейшла у відання сільради, й доглядав за нею виконавець Савка Чибіс. Її знімали на зиму й чіпляли, ледь застугонить весна. На відкриття гойдалки сходились усі, хто прагнув до височини міжв'язової. Тут пилося, дурілось, літалось над Вавилоном, а коли хто і вбивався, то смерть на гойдалці не вважали за смерть у її звичному розумінні. На що вже місцевий філософ Фабіян, і той з усіх можливих смертей хотів би мати найлегшу – розбитись на гойдалці. Для його ж цапа вона взагалі була дивом із див, яке він так і не збагне до скону.

Довше за інших Зінгерок вигойдувалася над урвищем Мальва – з усіма, хто полюбляв це романтичне місце і урвища під ним не страхався, аж поки не вигойдала собі мого дядька Андріяна, високого, чубатого і майже безпорадно доброго. Було плачу та лементу в хаті Валахів (так прозивали наш рід), коли він назвав свою суджену. Дядько був уже немолодий, мав усі сорок, посивів у німецькому полоні, перебачивши світу та люду, і на всі оті кусючі теревені про Мальву відповідав досить категорично: «У Європах на те не зважають».

Йому віддали хатину², пробрили до неї окремі входні двері з глухого причілка. Андріян припасував до них ганок із червоним дашком, сам вибілів хату всередині та знадвору, поставив піч, вивів од неї свого лежача, щоб не залежати від нас, і привів Мальву Кожушну на все готове. Жили вони тихо, красиво, дядько не давав волоску впасти з її голови, хоч у другій

² Менша половина хати.

половині хати їхнє подружжя вперто не визнавали. Щонеділі ходили до тестя, на гойдалку та на пироги з рибою по-сибірському, звідтіля Андріян вів Мальву під ручку (набрався в Європі культури), повертався Зінгерів зять настроений войовниче. У стайні відгородив свого коня від нашого, не хотів із нами спрятатись, погрожував поділити навпіл подвір'я, а затим і все інше, що примикає до хати, і ми всі здогадувалися, що то давалася взнаки робота хитрого й підступного агента, в якого були з нашим родом рахунки давні й незавершені. Наш дід Левон перехопив колись в оренду десятину, яку до нього тримали Кожушні у капітана Сірошапки, великого морехода. Той мандрував по світах, а землю здавав в оренду місцевим селянам, а ще охочіше орендарям із Глинська, ті справніше за неї платили, а головне, не мали жодних ілюзій, що вона їхня, бо ж самі на ній ніколи не працювали, наймаючи знову ж таки місцевих селян. Капітан Сірошапка перейшов на бік революції разом із командою фрегата, який був потоплений, а наш завбачливий дід устиг вчасно померти від сипного тифу, причому в один день із бабою. Землю Сірошапки усуспільнили і невдовзі ж наділили з неї і Валахам, і Кожушним, кілька років і в них, і в нас вона вакувалася – неорана та несіяна, але селяни – люди злопам'ятливі й віками проношують стару ворожнечу.

Поступово Андріян зовсім перекинувся до Зінгерів, зажадав із дідової спадщини половину садка при хаті та половину левадки, й саме ту, на якій стояли плодючі грецькі горіхи, бо ж Мальва, бачите, з такого роду, що також полюбляє лущити горішки взимку. Дядько погрожував, що коли йому добром не віддадуть бодай трьох горіхів із семи, то одної прекрасної ночі їх не стане, він повалить усі до єдиного, аби не було тої розкоші нікому. А вони ж, анафемські, тієї осені вродили, як ніколи, падали й вилущувались самі, а потім пахли на горищі зимовою казкою нам на лихо. Зима сталася люта, дерева вимерзли самі і повсихали, але ж хто міг повірити, що тут обійшлося без втручання Орфея та його зятка. Не було й дня, щоб у нашій половині не проклинали Кожушного. Рикошетом перепадало й німецькій фірмі «Зінгер», що, мовляв, виховала на горі Валахам такого агента.

Час від часу, а до смерті ближче, – старого Орфея вдарив кінь у груди, він помучився який тиждень та вже й не підвівся, а запопадливий зятьок, втративши свого совітника, при тих, осмирів, хоча й ще не раз хапався за вила. Одного разу таки звелися битись із батьком біля обмерзлої криниці. Андріян саме повернувся з Журбова, з нічної зміни, де підробляв на цукровому заводі. Напуваючи сліпого Каштана, батько запитав родича: «З ким це твоя вигойдувалася цієї ночі?» Гойдалку знімали на зиму, і батько, певна річ, робив цим прозорі натяки на Мальвину війнуватість.

Дядько ж носив свою Мальвочку на руках, не давав узятися їй за студену воду, але ж хотів багатіти й частенько пускався на побічні промислування – був майстер на всі руки: чинбарював, столярював, умів складати лежанки та печі, але всесвітньої слави зажив на криницях, яких викопав безліч у Німеччині, а потім тут, у самій Вавилонії та навколишніх селах. У помічники брав собі Фабіяна або ще кого із вольних людей, не прикутих до землі, й добував вічні джерела з глибин, іноді запаморочливих. Кажуть, він наперед угадував, де заб'ють ключі, а де їх ніколи не вчути.

Якщо десь не могли дошукатися води, то кликали його. Іноді приїздили по нього із далеких степових сіл, із найлютішого безводдя. Він перейняв від одного степовика, з яким був у полоні, забутий усіма спосіб, котрим начебто ще користалися скіфи, обживаючи Південь. Воду шукав з допомогою соломи. На місце, де хотілося б мати криницю, на ніч розкладав солому, а ще краще – рогозяні кулі. На світанку їх оглядав та ніби бачив по них, що діялося під землею. Щоб не всі кулі однаково проймалися вільгістю, то ночі для того обирав безросяні. На заповітне місце вказував найвологіший куль... Те чаклування іноді доводилося повторювати по кілька ночей підряд, переходити з одного місця на інше. На низині простіше, там можна побачити все по деревах, по травах, на високому ж суходолі відшукати джерело нелегко, а ще важче добутися до нього крізь руду товщу Півдня. Й нічим так не страшне підземелля,

як отією латочкою неба, яка щодень меншає над тобою так, ніби має зникнути зовсім. А зате потім дарується тобі щаслива мить, коли раптом з вічної тиші озветься ключ тривожно, наче саме серце землі, і вмить з'єднає тебе з небом, на якому виколисується собі Мальва Кожушна.

Коли ж він запропашувався надовго, то Мальва не вельми тужила за ним. Ходила собі на вечірню гойдалку, пускалась у недавнє своє дівування. Не чужалася й циганської вольниці, коли та ставала табором над Чебрецем, – табором веселим, багатим, із кованими возами, шовковими шатрами та вогненними кіньми – кожне плем'я переживає за свою історію епохи злету й занепаду, а поготів циганське. Вони тоді вільно кочували по світу, прибивалися до Вавилону з Бессарабії та мало не з самої Сербії, й кожного літа інші. Похвалялися, що люди вони чесні та горді, а не такі, за яких має їх Вавилон. Вабили Мальву невідомі світи. Та лишалася за нашою стіною Андріянові на втіху. Повертаючись зі своїх криниць, любив її ще більше, землі не чув під собою, здіймався душею кудись високо. «Божечку, що робить Європа з чоловіком?» – дивувалися в нашій хаті. Не хотіли признати, що то творить таке Мальва.

З місцевих, ще до заміжжя, віддавала перевагу хіба що Данькові Соколюку, в якому також знаходила щось циганське чи сербійське – вибухнуло воно в Соколюковому роду незнано й негадано, і та давня жилка в ній вабила Мальву. Андріяна ж нашого, сивочубого, гарного, помітно онімеченого в манерах велетня, вона, напевне, ніколи й не любила і вида-лась за нього лише Валахам наперекір. Але ж розквітала за ним, і хоча й була не така вже висока на зріст, та вміла піднімати себе на каблучках, коли в тому виникала потреба, очі у неї якісь незвичайні, синющі й глибокі, мов Андріянові криниці, хода наче виміряна – то вже суто жіноче надбання, оскільки дівчат вавилонських ніхто ніколи не навчав красиво ходити, а тее, як говорив Фабіян, для жінки чи не найпередніше. Мальва не належала до реготух вавилонських, але вміла сміятися на гойдалці так нестримно й заразливо, з такими пустотливими нотками, що незахищені парубки в'янули від самого її сміху, а чоловіки приносили той сміх у собі додому чи не для своїх-бо дружин. Мабуть, не було чоловіка, щоб не мріяв політати з нею на гойдалці, незважаючи на всю її неславоньку. Лише діти, від яких у Вавилоні вміли оборонитися зіллям скидучим, могли б загодити її вдачу. Андріян уже в перший рік їхнього подружжя власноручно змайстрував високу горіхову колиску з вигадливими бильцями, на манір тих, які бачив у Німеччині, стояла вона на осонні й чекала променя, якому так і не судилося впасти в неї.

У якогось багатині на хуторі суходольному, яких чимало на Побужжі, він копав із Фабіяном свою чи не найглибшу криницю, добувся в ній до вічного холоду, простудився там і невдовзі зліг на скоротечні сухоти. Лікар, привезений із самого Бердичева, якийсь великий геній по сухотах, обслуховавши його, не сказав нічого втішного, лише натякнув Мальві, що вона може вважати себе вдовицею – через шість тижнів, а може, через шість місяців, не більше. Генії не вміють промовчати, навіть коли роблять найжорстокіші відкриття. Те сказано оповесні, як облітав яблуневий цвіт.

А він жив і кохав її любов'ю дедалі страшнішою, ревнивішою, на яку здатні лише приречені. Де й ділася ота його неподразливість, усе частіше чіплявся він до Мальви за те, чого й не було, на що не зважав раніше, вимагав сповідей, обіцяв помститися за все, як тільки знову зіпнеться на ноги. Знемічній більше від ревнощів, ніж од сухот, прикутий до ліжка, всілякими хитрощами діставав її до рук і бив люто, до червоних пасків – нам чути було тее биття, яке вона зносила без жодного зойку. Тоді кричав з розпуки: «Згинь, каро моя вавилонська!» – проганяв її геть і знову залишався один подовгу, бувало, й по кілька днів підряд, але ж родичів також не хотів признавати: «Радієте?! А як вона повернеться, якої заспіваєте?» Вона й справді поверталася, та тільки знову ненадовго. Мене ж Андріян переконував, що то він сам пораяв їй перебратися до Зінгерів, аби його сухоти не перекинулися й на неї.

Одного разу Андріян сам постукав у нашу стіну, під якою лежав. Послали мене, я з ним дружив потай од усіх і не поділяв ворожнечі до Мальви, що її роздмухували в нашій половині.

Біля хворого сидів Фабіян у своїх золотих окулярах і читав для нього вголос якусь книжечку не по-нашому. Потім я довідався: читалось «Пана Тадеуша» в оригіналі. Фабіян дуже пишався, що міг читати не по-нашому. Так я приніс їм свою першу вечерю на двох, третій, цап, стояв на подвір'ї і розглядав свіжий малюнок на місяці, який щойно завис над вітряками.

Старші родичі не вельми вчащали до Андріяна, чи не побоювалися сухот, а мені вони байдуже, і Фабіян сказав якось між читанням «Пана Тадеуша», що з мене вийде колись великий лікар. А поки що дядько Андріян користався моїми відтак не лікарськими послугами. Я приносив йому сніданки, обіди й вечері. Посуд для нього глядівся окремий, більше ніхто не користався ним, окрім мене і Фабіянового цапа, котрий частенько приходить сюди послухати премудрих речей або ж розважитися «Паном Тадеушем» з уст свого хазяїна. Щоб не носити неспожиті харчі додому, я віддавав їх цапові. Той смакував маминими борщами, інколи їв вареники просто із макітерки і ніяк не годен був збагнути, як то на таких харчах можна ще думати про смерть. А втім, дядько також про неї думав дедалі менше. Він лежав на ліжку якийсь урочистий, умиваний, виголений Фабіяном, у білій сорочці, яка ніколи на ньому не м'ялась, висотаний сухотами і любов'ю. А ще ж не так і давно приносив зі своїх криниць непочату³ воду для Мальви, від тієї води непочатої бачила дивні сни – вона вміла оповідати їх з усіма подробицями, і за те ще більше любив її Андріян.

Я помітив, що він соромився своєї хвороби, вибирався надвір лише вночі, в білому, ставав під хатою і довго дивився на Вавилонську гору, де мешкала тепер його Мальва. Потім чути було, як десь за північ тупотів у чоботях до хати, і з його вікна ще довго, мабуть, до самісінького світанку, струменіло світло, вихоплюючи з шалини лавочку, яку він змайстрував невдовзі після одруження. Щоправда, я рідко бачив його на тій лавочці з Мальвою, зате її саму доводилося бачити там частенько, коли дядько подавався на далекі села й пропадав там який місяць-другий. Зараз мені було дуже цікаво, що дядько робить уночі, не могло бути, щоб він спав при світлі (тоді гас не марнувалось на будь-що, до кооперації його завозили рідко і тратили ощадливо). Якось я вибрався з хати тихцем і підгледів через вікно: він лежав, закривши руки під голову, і дивився кудись поперед себе. Довго стояв під вікном, але він навіть не поворухнувся, і в тому була якась велика і давня людська печаль. Він, напевне, відривався од тих своїх всенощних дум тільки для того, аби підкрутити гнота у гаснику на скрині, біля читаних і перечитаних Фабіянових книжок, які той приносив для хворого. Мені великодушно дозволялося розглядати малюнки в тих книжках. Пан Тадеуш був моїм лицарем, але після дядька, з яким ніхто в моїй уяві не міг зрівнятись.

Окрім мене та Фабіяна, інколи його провідував ще Клим Синиця, комунар із Семивод. Він приїздив сюди вечорами на однокінному візку і засиджувався в Андріяна до пізньої ночі. Це був також високий на зріст, худорлявий півтораарукий чоловік із мужнім смаглявим обличчям і великими добрими очима, в яких промінилася усмішка. Носив він галіфе та синю вельветову сорочку з пояском. Багато курих, а говорив мало, і то здебільшого відповідав на запитання Андріяна. Дядько, мабуть, знав Кліма Синицю, коли той був словоохочіший, прощав йому нинішню мовчкуватість і дуже пишався тими його вечоровими візитами. Кожного разу комунар привозив хворому або полив'яну банку меду із щойно викачаного в комуні, або фунт масла у вигляді піріжечка, по-селянському загорнутого у вологу білу шматинку, або ж червону головку сиру, який варили в комунівській сироварні.

– Вважай, хлопче, що тепер я вже вичухаюсь, – похвалявся дядько, коли я приносив йому сніданок другого дня після відвідин Кліма Синиці. – Знову Клим підкинув мені ліків. Хочеш свіжого меду?

Він наточував мені в чистий полумисок і казав:

³ Перша вода з нової криниці.

– Занеси Валахам, хай не думають, що я вже зовсім пропав би без них. Ціла комуна за мене взялася. От який, хлопче, чоловік оцей Клим... Іншому б яке діло до мене?..

Зійшлися вони в Журбові на цукроварні Терещенка перед самою війною, щосезону ходили туди на підробітки. Клим стояв на різці, а наш Андріян – за кочегара у паровичні. Вавилонський пан збирався придбати паровика, то дід Левон, прочувши про це, заслав сина у заводську паровичню, щоб той навчився діла й перехопив вигідне місце. Журбів недалеко, за десять верстов од нас, то кожні свята хлопці приходили погостювати в діда. Окрім сина, дід ще мав трійко дівчат на виданні. Але жодна з них не збентежила серця молодого сезонника, і дід ніскілечки не побивався з того, він не вельми поділяв бунтарські настрої синового товариша. А ще коли довідався, що батько Клима – бідак із Козова, який возить по світу червону та білу глину, то й зовсім охолов до парубка. Дід сам борсався, як кіт на глині.

Тільки той недаремно вчашав до Вавилону, тут знайшов він обраницю серця, одиначку Рузю, далеку родичку Валахів. Була то меланхолійна мовчазна красуня, єдина в батьків. Вона закохалася в Клима безрозсудно й відважно, і коли той довго не появлявся у Вавилоні, то сама крадькома ходила до нього в Журбів на завод. Але Рузині батьки не схотіли їхнього шлюбу і спішно, супроти її волі, знайшли для Рузі іншого приймака, якогось Петра Джуру із Пихова. Джура був старший за неї років на десять, коли не на більше, вона називає його на «ви» й досі, він зайняв місце на панському паровику, якого саме виписали з Одеси, а дід з Андріяном залишились у дурнях, бо з'ясувалося, що Андріян не мав до машин жодного хисту, не підступав до них ближче, як на відстань кочегарської лопати, не терпів запаху машин і навіть боявся паровика, коли той починав свою навіжену роботу. Невдовзі паровика було спалено разом з економією Тисевича, проте Рузин приймак виявився чоловіком діяльним та відчайдушним. Він дуже вправно покінчив із Рузиними батьками – їх обох було поховано в один день (потім ходили здогадки, що Джура потруїв їх), спустив на гроші їхнє майно – волів, овець, ясеновий лісок на леваді – й невдовзі по тому виписав собі трактора з самої Америки. На превелике диво вавилонян, виорав ним власне поле, а далі спігся з хазяїном молотарки із Козова, і кожні жнива вони металися по навколишніх селах, обмолочували хліб машиною – один заробляв на молотарку, а другий на трактора, щоб у наступні жнива розділитися.

Рузя ж, полишена на себе з усіма печальми, дедалі більше відчужувалась од нелюба, почала й на день завішувати вікна ряднами, перестала появлятися на людях, з усіх родичів провідував її лише Андріян, доки був здоровий. Рузин дім, досить просторий, із високими вікнами, стояв недалеко від нас, через греблю, на вогкому пониззі; й не вірилося, що десь у пійтмі того дому, поки Джура метався по світу в пошуках роботи для свого «фордзона», живе Рузя, недавня вавилонська красуня і перша любов Клима Синиці. Дивувало, що той ніколи тепер не згадував про Рузю, як і дядько Андріян про свою Мальву, та коли комунар проїздить повз її дім, то серце, напевне, калатає в нього, як у птаха, – він і досі був неодружений, а вигаслий Рузин дім стояв, як докір людям.

Цього разу Клим Синиця приїхав до друга майже опівночі – в комуні жнива йдуть нерівно, то він не міг вибратись за дня. Не привіз йому нічого із своїх ліків, а тільки в'язочку перепелиць, котрих заповлював на пшеницях, що їх докошували сьогодні. На крилах перепелиць виднілися зашерхлі краплини крові. Андріян передав мені в'язочку, попрохав приготувати для нього печеню на сніданок. Вигляд він мав цієї ночі зовсім кепський, важко дихав, саме лютувала задуха, а подаватися до Сибіру вже пізно, Фабіян каже, що сухоти не люблять Сибіру і зникають там за одну зиму. Клим посміхнувся з такого запізнілого відкриття.

У нашій половині вже послули, коли я повертався від дядька з трофеями, і тут привиділось мені якесь чорне манячіння, схоже на жінку. Я зовсім забув про Рузю і подумав – то смерть прийшла по дядька. Лячно зафоркав у візку кінь Клима Синиці, манячіння зникло, побігло ялиновою доріжкою вниз, до греблі; на моє щастя, двері в сінях були відчинені, як завжди, і я стрімголов метнувся в сонну хату, в якій порозкидалося на сіні чималеньке сімейство та ще

батькові родичі, що нагодилися в гості зовсім не в пору з далекого і ще на той час і маловідомого мені «царства», котре було за тридцять і п'ять кілометрів од Вавилону.

Клим Синиця ще побув часинку, а далі я чув, як його візок заторохтів до греблі, потім перебрався на Вавилонську гору, там він мав би повернути додому, на Семиводи, як завше, та цього разу візок затих раніше звичайного, затих біля гойдалки, чи не на підвір'ї Зінгерів. Саме так... Потім візок той знову вибрався на свою звичну дорогу.

Вранці, коли я приніс перепелину печеню для дядька, то застав коло ліжка Мальву. Вона стояла, як стоять над померлими, втирала кінчиком хустинки сльози, і я подумав, що «скіфський цар», як називала його колись Мальва бозна за віщо, перестав любити її лише цієї ночі. Поставивши на столі гарячу печеню, я вибіг з хати, щоб сказати нашим про смерть Андріяна, та побачив Рузю в чорному. Вона піднімалася по ялиновій доріжці розгублена, ніби причинна. Важко сказати, звідки причинні довідуються про смерть своїх близьких. Рузя йшла до людини, що колись привела до Вавилону Кліма Синицю, а потім одна з небагатьох не забувала приходити й відчиняти вікно до її потемок. Постоявши на ганку, Рузя боязко вступила до хати, хоч знала напевне, що зараз там не може бути Кліма Синиці, зустрічі з яким боялася над усе, бо то була б зустріч з любов'ю, на яку вона вже негодна.

Уранці вдарив заупокійний дзвін у старенькій церковці, до якої вряди-годи наїжджав батюшка з Глинська (свій отець Сошка помер у піст). Фабіян звичним жестом змів із верстака стружку, заклавав складаного метра за халяву й, сяк-так причинивши оселю, котрої ніколи не замикав, вирушив у супроводі свого вірного товариша горішніми вуличками у найвірогіднішому напрямку. Він ніколи не знімав зі своїх клієнтів мірки заздалегідь, чим грішив до нього старий Панкрат, і все ж нічия смерть не заставляла його зненацька, бо розглядалася ним як dokonаний факт, проти якого гарячковість уже нічого не варта.

Раніше про смерть оповіщував сам Сошка, який не хотів тримати в приході зайвого чоловіка й принагідно сполучав високий сан з обов'язками дзвонаря. Нині ж те перебрав на себе Савка Чибіс, сільрадівський виконавець, на тій єдиній підставі, що сільрада має такий самий стосунок до смерті вавилонян, як і до їх народження. Інколи Савка випереджав події, здебільшого щодо заможних вавилонян, і тим ставив філософа-трунаря в досить смішне становище. А може, й цього разу божевільний Савка усе переплутав. Адже підмічено, що і найветхіші з вавилонян рідко помирають у жнива. За роботою їм просто ніколи зважитися на таке. Від того оселя Фабіянів залишалася такою порожньою о цій порі, а безробіття таким тривалим, що Вавилон нітрохи не здивувався б, якби одного пречудового дня заупокійний дзвін озвався по одному з них... Ні, цього разу сумніву не могло бути. Фабіяна поймав туск по другові, але обов'язок кликав його на Чаплічеву гору, де здавна селилися Валахи.

У вуличці неподалік від дворища Валахів угледіли Рузю. Вбрана в чорне, збентежена, боязка, вона простувала туди ж, куди й вони. Несла жоржини для Андріяна, густо-червоні, аж темні, іще в крапельках смутку. Сказала: «Тепер я, Левку, зовсім посиротіла».

До жіночої половини Вавилону, як і скрізь, дуже впливової, обидва Фабіяни ставились із певним упередженням. Одному минулися роки, коли він міг вільно обрати собі будь-яку з прекрасних вавилонянок за дружину, тоді як другий цю самотність філософа, певне, витлумачив по-своєму й затаїв проти них почуття, близьке до зневаги.

Жінки платили цапові такою самою неприязню, декотрі відверто глумилися з нього, тому мусив остерігатися їх, надто затяжливих жінок, які при зустрічі з ним на вулиці, в сільраді чи деінде хрестились і підводили очі до неба.

З усіх жінок лише Мальва Кожушна, здається, ставилась до цапа прихильно і навіть віталася з ним, як ніби з самим філософом, щоразу запитуючи при зустрічі: «Як живеш, Фабіяне?»

Андріян непорушно лежав на ліжку горілиць, суворий, мовчазний, у білій сорочці, й довгий – від бильця до бильця.

Ховали Андріяна спокійно, тихо, як ховають великих людей, за якими не прийнято вголос упадати. Домовину несли на руках, а за нею два хлопчачи вели коня з чорною стрічкою у гриві. З деяких пір коня доглядав мій батько, і той на чужих руках помітно змарнів, але ще й зараз здавався достоту незалежним, як при хазяїні, і ступав граціозно, не знав той коник, що віднині він переходить на жіночі руки.

Рузя в чорному всміхалася всю дорогу, а коли Клим Синиця, що йшов з непокритою головою, привітався з нею, вона відсахнулася і зникла в юрбі. Мальва заплакала лише на кладовищі, коли Фабіян забив першого гвіздка в домовину товариша. На віці не було змальованої Мальви, на яку стільки хисту він витратив. «Скіфський цар» забажав було мати її зображення на віці, але потім відмовився. Клим Синиця не залишився на вечерю, подався на своєму візку в комуни. Коли захмеліли, то Рузя співала на поминках забутої всіма пісні «Ой зацвіли фіялочки».

Лише кінь плакав у стайні, не брав поминального сіна, яке поклали йому за драбину. Та я не міг примиритися з думкою, що більше не доведеться ходити на Андріянову половину, в якій, попри хворобу, творилося щось незбагненно чудове для мене, особливо ж коли збиралося все оте вечірнє товариство.

Наступного дня спалювали все Андріянове: постіль, білизну та його білі сорочки, яких він не доношував до ганчір'я, бо не терпів латок на одежі. Спалювали посеред двору, на спориші, де мали б бігати колись Андріянові діти. Окрім Мальви, яка це затіяла, на спаленні був Фабіян, помітно розгублений та опечалений тим, що Мальва не здогадується запропонувати йому ще добрі Андріянові сорочки, в яких можна пофрантувати, а ті, ветхіші, нехай би просто лишалися собі як згадка про друга. Валахи також не дали б нічому пропасти. Ну, а цап дивився на все іще практичніше, серед речей небіжчика він не знайшов для себе нічого підходящого. Фабіян прийшов рятувати книжки, які приносив хворому. Інквізиторка хотіла і їх спалити – боялася, щоб вони не рознесли по Вавилону сухот. І коли Фабіян, обтяжений книжками, на сторінках яких ще не вистигли сліди пальців її чоловіка (дядько слинив пальці перед кожною новою сторінкою, дарма що мав європейське виховання), досить делікатно запитав її, як вона тепер житиме одна, то Мальва мимохіть зиркнула на вишиваний Андріянів комірець, що догоряв на вогнищі: «Хтось отак спалить і мене, якщо помру від сухот...» Найдовше тліла брезентово роба, в якій він копав свої криниці. Я потайки радів, що їх Мальва не зможе спалити, криниці згоряють останніми...

Людський Вавилон часто здається Фабіянові лебединою зграєю, коли з ватагом, а коли й без ватага, тоді як там взагалі нема існування без ключового, без ведучої пари. Один сміливець завше має визначитись з-поміж звичайних рядових істот, інколи це робиться лише на той випадок, щоб застерегти зграю від смерті, не дати загинути їй у непролазному тумані, не дати розбитись об скелі або ж довчасу забратися занадто далеко на північ, куди вічно пориваються первольотки в безумстві своїм. У критичну хвилину щось подібне відбувається і тут, у Вавилоні, кожна доба висуває свого сміливця, свою ключову пару. Але щось і різнить Вавилон од лебединої зграї, щось дуже істотне, чи не те, що заройлося в голові філософа сьогодні, на спаленні його товариша.

Там непорушна, майже фатальна моногамія, приреченість особи як такої: коли в парі гине одне, то за ним має загинути і друге; у Вавилоні ж особа звільнена від цього, коли гине в парі одне, то друге не конче мусить кидатися грудкою на грішну землю, а лишень має надію обрати собі нового товариша, вигойдати собі на вавилонській гойдалці нову любов, може, й більшу за попередню, а коли ж цього не вдається зробити і якась пара щезне зовсім, то її місце заступає інша. Лише Мальві не скоро діждатися пари, бо хто захоче бути спаленим, як Андріян?..

Тут наш філософ мимоволі посміхнувся зі своїх почуттів, які охопили його, коли творив Мальву у повний зріст на берестовій дошці для віка. Творив навмання, однак було щось вчаровуюче в її постаті, викроєній із самого повітря за найкращими фламандськими зразками, в

її непокірних вигинах талії, де різьбяр перебрав норми, і в її обличчі, де він досяг чистоти та смирення всупереч правді. Андріян відмовився од неї в останню хвилину, і тепер те творіння стоїть у Фабіановій хаті, зіперте на стіну... Лебідки гинуть разом із чоловіками, а вавилонські вдови залишаються для інших. Мальва розмріялась, розпашіла біля багаття, підгортала його рогачиками, щоб воно швидше творило свою роботу, ніби звільняючи її від останніх обов'язків дружини...

Фабіян повертався додому з чималенькою в'язочкою книжок, у яких не було мудрості на даний випадок, у супроводі цапа, але спалений і самотній, як ніколи. Туск його обійняв великий, коли він вибрався на самий челепочок Вавилону і зупинився перепочити біля розп'яття, звідкіля цілий світ ніби опиняється під ногами.

Вавилон жив унизу своїм звичайним життям, деренчали порожні гарби, квапились за снопами, а з поля скрипіли повні, врубльовані, кректали, як білі діди, вибираючись на гору; в кількох стодолах гупали ціпи навперейми, наче норовили ті звияжці замолотити один одного на смерть; десь чистив кабанців-переспілків Панько Кочубей, чи не у Матвія Гусака, і ті вищали до хрипоти, наче те могло їм зарадити; ледь вився прощавальний димок на Андріановім згарищі й тягся сюди, до розп'яття, ніби рештки душі до старого товариша; поникло стояв під розп'яттям опечалений цап; а на порозі сільради сидів Савка Чибіс і сміявся ні з чого... «Мало їм Рузі, то вони зробили божевільним ще й Савку, а далі, либонь, і моя черга», – подумав Фабіян. Запитав його через вигін:

– З чого смієшся, Савко?

Той зиркнув на двох диваків під розп'яттям, одного з яких уже давно вважав макоцвітним:

– А вам що до моїх сміхів? Може, я з Вавилону сміюся. Ви ж бо не сільрада, що все маєте знати... – І далі сміється собі...

Забившись у дровітню, я плакав, коли Мальва залишала наше подвір'я. Плакав не від того, що вже ніколи не буде в нашій роду такої вродливої жінки, а, певно, від того, що Валахи вже ніколи не матимуть другого дядька Андріяна, який міг би знову відвоювати її від похитливого Вавилону, і вона прикрасить собою чийсь інший рід, чиєсь інше обійстя. Легше мені було б, якби і вона померла від сухот разом з дядьком і ми поховали їх в один день. Вавилонські бабусі стоять на тому, що однаково її пісня недовга, бо чий чоловік помирає від сухот, то недовзі від того ж помирає й дружина. По інквізиції вона ще винесла на горище подушки в самих напірниках, аби там вивітрювались, тоді збрала до вузлика свої справунки (найцінніше вже загодя перенесла до матері), замкнула хату й, перехрестившись на двері, за якими не зазнала великого щастя, пішла до стайні забирати коня. Кінь з деяких пір цілком перейшов на наші руки, а на тій підставі його вважали як ніби й нашим. Тепер Валахи поприлипали своїми кирпатими носами до шибок, ще сподівалися на те, що вона не посміє забрати коня, а може, й мали надію, що кінь той сам не дасться себе забрати. Та він покірно вийшов зі стайні й побрів за нею на повіді, так ніби вів його сам Андріян. Наш сліпий Каштан, втрачаючи не лише помічника, набагато молодшого за себе, а й поводиря в дорозі, заіржав у стійлі й потім сумував за ним іще довго. То було, безперечно, найбільше пограбування Валахів, навіть більше за смерть Андріяна, наше поле тепер буде стояти неоране, тоді як Мальві той кінь ні для чого. Яких тільки прокльонів не вигадано у Вавилоні на один лише цей випадок, зв'язаний із кіньми! «А щоб він тебе поносив по білому світі сторч головою! А ліпше б ти опинилась під його вухналями!» (Хоч коня й разу не підковували.) Звідкіля тільки все те береться? Лише батько не проронив і слова, а дістав з криниці відерце води й залив зачахле багаття, аби вночі, як дмухне вітерець од вітряків, не виникло з того пожежі. У тому, як він те робив, я відчув великого хазяїна, що не дасть загинути нам, пограбованим. А коли зібралися присмучені Валахи до вечері, якою цього разу знову був куліш, затертий конопляним сім'ям, то батько згадав про кларнет (єдина коштовна річ, з якою він пристав у прийоми, скінчивши службу в чонівцях) і

заграв для Валахів щось вельми мажорне. Можна було б і порадіти з того, що більше нема за перестінком Мальви Кожушної. Але радості не було. Запрацьовані Валахи все ж не могли не відчутти, що позбулися якоїсь незвичної для них душі, ледь доторкнувшись до неї цілим своїм життям... Надалі тільки випалений спориш у подвір'ї, що ніяк не заживав, повсякчас нагадував про неї, та ще хіба віконце в хатині, що безборонно оздоблювалося павутинням.

Розділ другий

Народився Клим Синиця в місцях недалеких, які в погожі дні, надто осінні, коли повітря буває прозоре і нерухоме, можна легко побачити з Вавилонської гори; колись то був город Козів, не так великий, як багатолюдний, з білими дзвіницями, з руїнами старої фортеці, ярмарками своїми доскочив, було, європейської слави. Згодом од них збереглася лише приказка: «Довгий, як козівський ярмарок». Синиці торгували на тих ярмарках червоною глиною, невичерпні запаси якої залягали там же таки, під їхньою хатою, котру щовесни фарбували в оранжевий колір для реклами свого товару. Коли Клим підріс, батько і його залучив до того нелегкого промислу. Вони виробляли глину вручну, як виробляють хліб, тоді просушували її в холодку, щоб не тріскалась, мандрували з нею по навколишніх селах і міняли на хліб, бо ж свого поля Синиці зроду-віку не мали. Може, й розбагатіли б на тому промислі, якби в далеких селах, де Синиці збували свій товар, не поширилися чутки про двох бунтарів із Козова – батька та сина, – котрі, мовляв, неспроста фарбують села та навіть цілі міста у маків цвіт. Ті небораки були викликані до урядника, і гадки не маючи, якої слави вони зажили на глині. Їм пригрозили реквізувати глинище на користь казни, а їх самих справити до ведмедів, коли вони не припинять червоної агітації. Довелося Синицям шукати іншого хліба. Та коли згодом ними зацікавився перший ревком, то вони не відхрещувались од своїх заслуг, за які батька було призначено головою комнезаму в самому Козові, а сина взято до Першої Кінної, коли та йшла на Варшаву. Самі ноги у Кліма Синиці були налаштовані до коня, – довжелезні й могутні, вони затужавіли від глини, яку виносив на собі. В ескадроні сміялися, що у Кліма такі ноги, як у самого Будьонного, якого і досі Синиця вважає найкращим кіннотником світу після наполеонівського маршала Мюрата. Клим далеко міг би зайти з тими командирськими ногами, якби якийсь полячок під Бродами не відтяв йому шмат лівої руки по самий лікоть. Зопалу він ще помстився білополякові, наздогнав і зніс його з білого коня, але руки, на якій був Рузин перстенець, не знайшов на полі бою. Тепер носив напівпорожній рукав у кишені галіфе, й комунівські дотепники відразу ж охрестили його Півторааруким.

До нього комуною правив Соснін Інокентій Мстиславович, людина інтелігентна й високоосвічена, листувався з великими людьми з центру, одного з яких вважав своїм близьким другом і навіть позаочі називав не інакше, як Карлом Карловичем. Коли ж Карла Карловича зняли з високих постів, то це чомусь торкнулося і Сосніна, він залишив комуни на роздоріжжі й відбув до Москви виручати товариша. Не знаємо, чим та відданість скінчилася для нього, але він більше не повернувся в комуни, а його кімната в колишньому палаці Родзінських ще довгенько стояла незаймана, комунари сподівалися, що Соснін повернеться. І коли Клим Синиця відімкнув її, заступивши місце Сосніна, то знайшов там рушницю, не почищену після останнього полювання, та невеличку бібліотеку, яку Соснін привіз із собою в Семиводи, коли засновував комуни, а дечим поповнив уже тут, із решток бібліотеки Родзінських. Новий господар виявив там чимало польських видань, які залишаться без ужитку, бо ж польської Клим Синиця не знав і ставився до неї навіть дещо вороже через своє каліцтво.

То була інкрустована кімната на другому поверсі, з венеціанським вікном у сад, на паркове озеро, та з балконом у двір, з якого видно на горі село, де ще й досі декотрі хатинки нагадують Кліму Синиці про його «революційну діяльність», бо й сюди свого часу заникували Синиці зі своїм товаром. Стіни в кімнаті були заліплені афоризмами, котрі новий мешканець

знайшов підходящими і для себе. Соснін писав їх навмання, без жодної системи та послідовності, й розклеював на видних місцях, щоб завше бути з ними в контакті. Над балконом, на всю ширину скляних дверей, висіли слова: «Якщо у вас помешкання в місті та в селі й ви хочете залишитись у селі, то поспішіть продати своє міське помешкання, інакше все скінчиться навпаки». Та найбільше Климу Синиці припали до душі ось ці слова: «Земля має бути слабкішою від хлібороба, якщо в цій боротьбі вона бодай один раз дістане перевагу, хлібороб загине»⁴.

Серед безлічі тих афоризмів Клим Синиця не знайшов жодного, яким міг би скористатися для блага комуні. Він кинувся було шукати рецептів у книжках свого великосвітського попередника, але читання тих великих диваків-утопістів мало зараджувало всім злигодням комуні, яка вже не раз, ще за Сосніна, опинялася на грані банкрутства і зараз також була недалеко від цього. Чимало випадкового люду, не заживши тут ні набутку, ні слави, вийшло з неї й кинулося багатіти самотужки, на власному полі, яким наділяли всіх, хто бажав його мати, мало клопочучись, у що це обернеться для загального блага. А тут хліб стояв немолочений, миші трубили його у скиртах. Непрорвані буряки стікались, і підрятувати їх не було жодної змоги, а на велетенську овечу ферму, яку завів ще Соснін, упала пошесть. Звідси пошесть перекинулася на приватні отари й викошувала їх до ноги, побільшуючи й без того велике число недругів комуні. Ще Соснін жартував, що колись в Англії вівці поїли людей, а тут загрожують комуні. Климу ж було не до жартів, він швиденько перерізав овець, тих, що вціліли до його приходу, натопив кілька бодень лою, а м'ясо пустив на комунівську кухню. Шукав порад у самого Фур'є на цей випадок, та, не знайшовши, картав Сосніна за невинуватану пристрасть до овець, з допомогою яких той збирався уславити комуну.

Ось саме в такий неблагодатний для комуні час нагодилася сюди Мальва Кожушна. Вечірньої пори коня з подушечкою, що правила їй за сідло, прив'язала біля парадного ганку, а сюди піднялася з хворостинкою, в червоних чобітках, які справив Андріян за одну з останніх своїх криниць; була в чорній газовій шалі, під якою сама чистота, обвітрена від їзди, черідка вчепилася до її зеленої сукні, що облягала оті ідеальні лінії, які доценту були завоювали філософа, коли той відтворював їх на берестовому віці для свого друга Андріяна.

Клим Синиця саме кінчав Фур'є, то був собі по-домашньому, в спідній сорочці, заправній у комунівській пральні, сторопів і, замість того щоб зрадіти пізній гості та посадити її у глибоке шкіряне крісло, в якому любив попивати чайок Соснін, сам у цілковитому розпачі впав у те крісло. Кажуть, Соснін запрошував на чай комунарок, що приходили в комуну на один сезон, а він – боронь боже, жодна жінка, окрім старої Сіповички, яка прибирала тут раз на тиждень, не переступала аскетичний поріг цієї кімнати з тих пір, як у ній оселився Клим Синиця. З його самотництва пересміхувалися дівчата, злословили жінки, але він сам не мислив комунівського ватажка іншим, гордився своїм однолюбством до відлюдної Рузі, ще сподівався нишком, що до неї повернеться колись здоровий глузд, тоді кине вона свого осоружного Петра Джуру і прийде сюди, в комуну. І раптом Мальва з чіпкою черідкою на сукні і з червоною хворостинкою, якою поганяла коня. Їхня розмова, якби її записати дослівно, виглядала б чи не так:

«Чого так прийшла? Всі порядні люди вже сплять о такій порі, а ти тиняєшся по світу, як неприкаяна. Шукаєш собі нову пригудоньку? Тоді це не тут...»

«Я не прийшла, а приїхала сюди на конику... Колись, ще дівчиною, пасла батькові коні разом із хлопцями, гасала на них, як чорт, а цей Андріянів такий покірний, як Андріян. Не вірите? То передалося йому від хазяїна. Це нічого, що я прив'язала його біля парадного ганку? Чого доброго, ще наслідить там, і тоді дістанеться вам від комуні не так за мене, як за мого коня... Ха-ха-ха!...»

⁴ Афоризми належать карфагенському філософові Магону, чийми книжками про землю захоплювалися в давнину.

«Тут довкола люди, натруджені, спочивають, не смійся так голосно. В цій газовій шалі тобі чудово, в ній ти сама чистота, але ж я-то знаю, що ти за птаха, і завтра вся комуна знатиме, що ти побувала тут, у Клима Синиці, найстійкішого з комунарів. Кажи, чого тобі від мене треба, сідай на свого коника і лети собі геть. І не зиркай по стінах, однаково ти з усього того нічого не втямиш, крім хіба що отого афоризму про землю й хлібороба...»

«Колись тут жив справжній мужчина, мені подобаються його заклики, мій Андріян вимагав лише клятв, не залишив по собі ніяких ні написів, ні листів, але тоді – вночі, коли я прийшла до нього, то він ще жив і сказав мені, що я можу бути щаслива лише з одною людиною, з його товаришем, який залишився йому вірним до гроба. От я й прийшла, певніше, приїхала до вас на його конику, сама їхала. А ви ж знаєте, що в рові повно вбитих денікінців поховано й один генерал серед них...»

«Он як! Соснін, напевне, зламав би перед тобою свої стрілочки на штанях, які сам прасував через день, коли вірити комунарам. І я не картаю його за це. Але ж я з іншого тіста, мене замішано на червоній глині, про яку і досі ходять легенди. Тому йди собі. Я відсилаю тебе заради комуни, заради Фур'є і Сен-Сімона, дай довоюватися мені до високих істин у любові та революції. А на те, що твій Андріян щось бовкнув про мене в агонії, не зважай, він і досі стоїть перед моїми очима, самотній та чистий, як його криниці».

«Їхала сюди, то вчувалася мені музика в залах цього палацу, ввижалися запалені свічки в канделябрах, жінки в шовках, аж тут життя безрадісне й таке, як скрізь...»

«Горить хліб у скиртах, гинуть вівці, вкинули куркулі якусь пошесть...»

«А ви в такій запряній сорочці, що хочеться зняти її й піти з нею до річки, на кладку... Коли я вас вперше побачила тієї ночі, як ви зайшли з батіжком, то видалось мені, що ви прийшли мене відшмагати. Я так багато наслухалась про вас від Андріяна, що вважала вас ген яким лицарем, ще дівчинкою чула від старших про вашу любов до Рузі, аж ви просто собі запряний, заклопотаний, буденний, такий собі дивак, виліплений із червоної глини. Ха-ха-ха!» – сміялась у душі Мальва, вільна, хтива, поятрена їздою на конику, вижатим степом та римською величчю цього палацу, де сподівалася застати інше життя...

«Нас не люблять, поширюють про нас різні плітки, що ми ніби у ворожій облозі. Живемо скромно та тихо, оркестру мідного не тримаємо, банкетів не влаштовуємо, підлоги не натираємо воском – і навіть ворота комунівські відчиняємо не для всіх. З Денікінського рову вже двічі стріляли по мені, коли я вночі повертався з Глинська. Але ми колись вирвемось із цієї облоги й заживемо тоді іншим життям. Ми вже зараз маємо більше добра, ніж було в маєтку Родзінських. Паровик англійський, молотарка бельгійська, корівки виписали з самої Голландії, маємо свою сироварню, свого поета, і навіть білі лебеді прилетіли до нас цієї весни, хоч не було їх кілька років, і вже ходили плітки, що ті птахи зцуралися комуни».

Підвів її до вікна, показав на паркове озеро – ледь-ледь маячили там у білому сні...

«А що то від вас тхне ніби лоєм овечим?»

«Білував овець усі ці дні, топив лій, рук робочих у комуні бракує... Тому й доводиться не зважати на своє вожацтво, а робити різну роботу нарівні з усіма. Молочу, скиртую, ходжу за плугом, от тільки не взяв собі норми буряків, бо там п'яти пальців замало, потрібно хоча б сім».

«Усе життя мріяла жити в цьому палаці, такий він мені гарний та загадковий іще з дитячих літ. То чи не вступити мені в комуни? Андріян жалкував, що не вступив сюди...»

«Я знаю, він говорив. Але пізно... Нам потрібні, Мальво, люди хоробрі, самовіддані та безкорисливі. Се асоціація добровільна, як Запорозька Січ. Самітних жінок ми неохоче приймаємо, а паче таких-от. Забагато честі для вавилонської вітрогонки. Ні, живи собі у своїм Вавилоні, тобі спокійніше буде без нас, а нам без тебе».

«Даруйте, що так пізно завітала до вас. Щоб менше бачили – ось чому. Може б, ви провели мене? Боюсь денікінців. Я їду, а вони так і встають з рову один за одним... У вас, певно, коник є, та й сідельце знайдеться?..»

Жнивові пахощі, послулі будяки на денікінцях, коні стрижуть вухами, знайомляться, чорна шаль розвівається на вітрі – хтозна, чим се може скінчитися?

На мансарді жив комунівський поет, совість і слава комуні, то Клим Синиця взяв рибацьке весло, що саодиоко стояло в кутку, вийшов на середину кімнати й постукався ним у стелю.

Вдень Володя Яворський варить сир, а вночі пише вірші. Соснін був од них у захопленні, новому ж ватажкові комуні бог не дав хисту розумітися на тому, але не уявляє собі комуні не так без поета, як без сировара, гадаючи, що той не так прославляє комуну своїми віршами, які зрідка друкує місцева газета, як червоними головками сиру, що ними комунa торгує одна на ціле Побужжя. По якійсь хвилі, коли весло знову опинилось у кутку, почувилися кроки на східцях, достоту тривожні, й у дверях появився Володя Яворський. З вигляду це був зовсім юнак, у кумачевій сорочці навипуск, у казенних штанах з ушитих галіфе, так що виходили штани щось на зразок гусарських і щільно облягали ноги поета, а взутий був у червоні черевички, переобладнані на чоловічий лад. Для того Володя зрізав підбори (з високих зробив низькі) і вкоротив халявки, що, проте, не могло приховати їх колишньої приналежності. В тих черевичках він скидався на іспанського гранда середніх віків, а до того ще мав високого, непокірного чуба, в очах читалася суворість та незалежність духу, а ніс також був настроєний войовниче, колись його помітно викривлено в боях за свободу, але так, що він не псував портрета, а лиш гармонійно вписувався в нього і свідчив про те, що майбутнє для цього комунарика буде нелегке, хоч у поставі його ще відчувалася хлопчача цнота, а чи то була сором'язливість перед жінкою. Та коли Мальва приснула в жменю, вперше побачивши живого поета, то він прибрав занадміру гордої пози й незалежно кинув ватажкові комуні:

– Якщо я вам потрібен, то ви могли б піднятися до мене. Товариш Соснін це робив частенько, Климе Івановичу...

Клим Синиця вибачився перед ним, бо й справді не хотів його ніскільки применшити, а далі сказав:

– Пам'ятаєш, я колись говорив тобі про мого товариша, того, що копав криниці? А се його вдова, Мальва Кожушна. Приїхала з Вавилонa проти ночі. Мені вранці до Глинська, то, може б, ти осідлав коня й провів цю жінку до вітряків, а то й у сам Вавилон?

– Я боюсь денікінців, – щиросердо призналася Мальва.

– Яких денікінців? – перепитав поет, чекаючи за одним приниженням іншого.

– Мертвих, – посміхнувся на Мальву Клим Синиця. – В нашому рові.

Володя пошкодував у душі, що ті денікінці мертві, а не живі, інакше б він показав цій гарній жінці, що таке поет у бою. Соснін, залишаючи комуну, віддав йому на сховок свою шаблю в піхвах, яку він нарешті зможе застосувати.

Повернувшись на мансарду, він вчепив шаблю до пояса, надів стареньку будьонівку, хоч ніч видалася напрочуд теплою, зодяг шкірянку до колін, що також дісталася йому від Сосніна, й пішов до стайні сідлати коня. Ратна ніч уже вчувалася йому, наранжованому до двобою, в якому він і разу не випробував себе як солдат. Але заки розбудив сторожа у стайні та вивів коня, якого тримали в окремії кліті, та заки перевів стремена для себе, бо у Кліма Синиці командармські ноги, то дещо спало з нього того ратного духу.

Загарцював Соснінів кінь під балконом (Соснін купив його за великі гроші) з вершником, екіпірованим для шабельного бою, і кинув той боець занадто голосно:

– Гей, де ви там запропастилися? Виходьте!

Клим Синиця вийшов на балкон, побачив вершника біля ганку. Кінь під ним прокинувся, грав нетерпляче, Клим подумав про те, чи не повернути хлопця й провести Мальву самому...

Мальва виходить, піднімає з землі подушечку, яку скинув Андріянів кінь, припасовує її, ніби сідло. Вже на коні похоплюється: забула свою хворостинку. Підіймає голову до балкона: «Там десь моя хворостинка». Але Клим не став її шукати.

Тії їхали ступою, спершу знайомилися їхні коні, звикали одне до одного, форкали, стригли вухами, остерігаючись ночі, а далі заговорили і вони, вершники, яких ще ніщо не об'єднувало, окрім хіба що пільми та пахоців стерновиськ.

Вона зворушена тим, що він, Володя, великий поет (так сказав про нього Клим Синиця), не відмовився проїхатись із нею. Її кінь так близько ступав біля поетового, що тому довелося огризнутися й дещо пригасити оту атмосферу, яка почала встановлюватись між вершниками.

За комунівськими полями починався Денікінський рів, який колись правив за шанці, коні йшли сторожкіше, лячно позирали на кожне шарудіння у заростях, але поет даремно покладав руку на ефес, даремно вглядався в пільму – жодного, бодай паршивенького денікінця не появилось, але відчуття остраху, проте, не залишало їх обох, в одному місці навіть коні сахнулись од рову і далі самі помчали вершників рессю. Минули Абіссінські горби, на яких народжуються та чубляться чорні вихори, поминули Бубелів хутір, біля вітряків зупинилися. Мальва взяла супутника за руку з вуздечкою, сказала, що ніколи не забуде його лицарства, а як навідається ще в комуну, то завітає до нього в гості. Дуже цікаво їй побачити його житло, вона ніколи не піднімалася вище другого поверху, і то в їхньому панському домі. Володя сказав, що покаже їй самий шпиль того дому, літню вежу, з якої вдень видно півсвіту. Вона пошкодувала, що не зможе приїхати вдень, боїться поговору, але вночі на тій вежі, напевне, ще цікавіше. Поет нічого не міг сказати, вночі він там не бував, з нього досить мансарди...

Повертався Володя тухцем, начебто боявся розвіяти, розтрусити те дивне почуття, яке залишилося од прощання з цією чудною жінкою. Хотілося сміятись, що воно появилось так раптово, і сумно було від того, що воно таке нетривке, летюче, як насіння кульбаби, – досить найменшого вітру, як те насіння гайне у безвість. Йому ж хотілося, щоб воно бодай трішки врослося, вкоренилося в ньому, хотілося принести на свою мансарду і там побути з ним. Але знову рів, і знову жодного денікінця, і жодної живої душі для поединку, тоді як те почуття вимагало хоча б маленького подвигу. Та ось зупинився його кінь, уперся передніми ногами в дорогу, застриг вухами, а вершник мимоволі вихопив із піхов шаблю, далека зірка спалахнула в ній.

– Хто тут? – кинув у чорні зарості, з високо занесеною шаблею.

Йому відповіли крізь смішок:

– Денікінці. – Для такого серйозного випадку прийом майже недозволений.

– Які денікінці? Таких зараз нема. За кого ви?

– За царя й отечество... А ти?

– Ану ж покажіться! Вийдіть сюди!

– Як же ми можемо показатися, коли ми самий дух. А ти хто? Теж дух чи комунар?

І коли один із духів виглянув із рову, щоб подивитися, з ким вони мають справу, то кінь став дибки, а вершник мало не гепнувся на дорогу – він уперше повірив в існування духів, проти яких шабля – ніщо, й дременував із поля бою на такому алорі, що промчав комунівські ворота і зупинився аж у ставу, в заїзді, де дядьки замочують пересохлі колеса возів, і комунівська черета заходить на водопій, коли повертається з паші. Набрав повнісінькі черевички води, лише тоді збагнув, що шабля тут ні до чого, і ледве вклав її до піхов. Кінь теж охолов, угамувався, і герой тихенько посвистав йому, як насвистують коням, заохочуючи їх до пиття.

Почуття до вавилонської вдови облетіло, як кульбаба, залишився тільки якийсь штурпачок у душі – не знана досі підозра, яку та вдова вселила в нього і якій він щойно сам знайшов підтвердження, що злі духи справді оживають у рові і їх можна навіть побачити. Чи сказати про це Климу Синиці, а чи промовчати, цей не вірить в існування духів, тоді як Соснін говорив, що всі великі поети вірили в існування духів і написали про них свої найгеніальніші твори. Он білі лебеді шугають по озеру, теж, як духи, чисті й величні, може, ради них Володя Яворський

тримається мансарди та задушливої сироварні, бо ніхто не знає, що він пише вірші на їхніх крилах, що ті птахи зробили його поетом.

Клим Синиця вже бив у рейку, будив комуну до праці. Либонь, злегковажив, що послав з Мальвою сировара. Згадав, що кінчається червоний лак для глянцювання сиру. Вийняв книжечку, записав: «Звернутись до голландських комуністів, аби вислали червоного лаку». Аж тут сам сировар спішився, веде коня за повід, чавкає своїми «мокасинами», волочає по землі довжелезну шаблю. Посміхнувся Клим Синиця: «Де так довго барився, хлопче?» А той йому на повному серйозі: «Тихо, не кричіть... Провів оце вашу жінчину до вітряків. Їду собі один понад ровом, тримаю руку на ефесі, аж тут денікінці. Звичайно, які в біса денікінці, якась сучасна контра зробила засідку, хотіла мене взяти живцем, але я не дався...» Далі з величезним блиском було описано січу, в якій сировар рубався, наче Олеко Дундич, але ж забув, з ким має справу, зайшов занадто далеко у тих своїх вимислах. Клим Синиця наказав йому вийняти шаблю з піхов, спродовга дмухнув на неї й сказав: «Ця шабля ще ніколи не побувала в бою, і я раджу тобі здати її до нашого музею». А що музею ще не було, він тільки збирався заснувати його, то повернув шаблю сироварові, той вклав її до піхов і похнюплено повів коня до стайні. Облітали з нього останні билинки тих дивних почуттів, які так праглося мати від цієї ночі.

Подвір'я наповнилося ревищем корів, від яких відлучали телят на весь день, до повернення з пасовиська; іржанням коней, що вигуляли на вівсах і затівали бійки біля водопою, та ще галасом людським, бо кожного ранку складалося враження, що комунa ось-ось розвалиться, нізачо не почне свого нового дня, хоч звечора все здавалося налагодженим для подальшого її існування якнайкраще. Поет уже знав ті галасливі комунівські світанки і пройшов у свою сироварню без найменшого сум'яття, а гордо і красиво, як ніколи, ніби свідомий своєї високої довершеності. Сьогодні він зварить нечуваний сир, а завтра повезе до Глинська визрілі раніше головки, з ранніх весняних партій.

Десь опівдні, коли нова партія сиру вже була зварена, вироблена і розкладена на полицях у підвалі сироварні, а бригада Володі Яворського вибралась із задухи та смороду на моріжок, щоб перепочити у затінку, до сироварні завітав Клим Синиця. Йому подобався запах сироварні, щоправда, не дуже приємний, але тут він дотримувався принципу одного римського імператора, що гроші не мають запаху. Сироварня, заснована Сосніним для внутрікомунівських потреб, поволі стала чи не найбільшим джерелом прибутків, окрім голландського сиру, виробляла ще й овечу бринзу (до пошесті на овець). Щоб підправити фінансові справи комуні, вироби сироварні вивозили до Глинська. Там червоні головки сиру видавалися справжнім дивом, вони прославляли комуну стократ більше, аніж вірші юного сировара, що вряди-годи появлялись у місцевих газетах. Що більше глинські непмани прагнули відкрити для себе таємницю сироварні, то старанніше комунa оберігала її, аби не втратити свого монопольного становища в цьому рідкісному промислі. Стороннім заходити до сироварні категорично заборонялося, вільний доступ мав сюди лише ватажок комуні, та й то в присутності сировара. Соснін любив бувати тут на самому процесі варіння, під час священнодійства, тоді як Кліма Синицю більше цікавила готова продукція, коли вистиглий сир пускав першу сльозу. Ось і зараз комунар порахував червоні головки, що виспіли на полицях, підписав сироварові акта на продаж сиру, а далі сам скуштував шматок з надрізаної дегустаційної головки. Соснін за кілька проб ухитрився з'їдати її всю, цей обмежувався лише невеличким шматочком, щоразу вихваляючи сировара. Лише зараз він не сказав жодного доброго слова, хоч сир просто танув у роті, його зварено з першого весняного молока. Коли виходив, то наче ненароком згадав про Мальву:

– Що то в неї за манера в'язати коня до парадного? Мало того, що кінь усю ніч стоїть голодний і гризе ганок, а ще й, чого доброго, комунари подумають, що вона приїздить до мене. Було б сказати їй, нехай забуде сюди дорогу...

І з тим поїхав до молотарки, на найдаліше урочище. Там паровик навіжено кричав до пізньої ночі, прохав снопів, а поетові все здавалося, що то Клим Синиця нагадує про себе.

Того вечора якийсь дивний смуток, досі незнайомий поетові, охопив його, на озері допізна не могли вгамуватись білі птахи, шугали, як духи, він і раніше помічав, що ті вразливі істоти немовби здатні перейматися його настроєм. Жалкував, що вчора провів Мальву не до самого дому, як зробив би те путящий парубок, а лише до вітряків, і якби зараз йому заманулося податись до неї, то розшукати її у Вавилоні, напевне, не так уже й просто. Довідався, окрім того, що Синиця наказав сторожам не давати сироварові верхового коня, бо той, мовляв, може занастити і коня, і себе. Така завбачливість Синиці видалася сироварові просто разючою, юнак, напевне, досі вже був би там, якби йому коня...

Ще й перші вірші не написано про неї, як вона знову примчала на своєму буланому конику. Прив'язала його біля ганку й, помітивши, що в кімнаті вожака комуни темно, з якимсь легким почуттям піднялась по східцях до мансарди. Щоправда, біля дверей Синиці мимоволі зупинилася, перевела дух і далі ступала зовсім тихо – боялась розбудити вожака, якщо той спить. Але то були даремні перестороги. Довідалась же, що він біля молотарки, і барабанщик у комуні один, то він підмінює барабанщика й навряд чи скоро повернеться. Почувала себе на мансарді вільно, розкуто, дзвінко сміялася, коли поет заходився переповідати їй про свій поєдинок з «денікінцями» минулої ночі.

«Витівки вавилонських парубків, та й тільки», – подумала про себе Мальва. Здогадувалась, що то могли бути брати Соколюки. Вони тримають поле на Абіссінських горбах, де, між іншим, і її десятина, інколи заночовують на жниві, могли помітити Мальву, коли їхала сюди, от і влаштували цю засідку, щоб віднайти Мальву від комуни, а чи й просто заради жарту. Але ж рубатися за неї на шаблях – то вже занадто, хоч Мальві і лестило, що такий великий поет бився за неї з «духами». Сказала ніби жартома, що один дух мав бути чорний і з бородою, а другий білий і в окулярах. Але поет в запалі бою їх прикмет якраз і не завважив, адже вони, духи, безликі...

Сторож проявив твердість, таки не дав коня, і Мальві довелося повертатися додому одній. Цього разу «духи» нагадали про себе на Абіссінських горбах, повз які проїздила. «Гей, Мальво, стій!» Але вона, припавши до гриви, погнала буланого чимдуж. Данько своїх коней замикав на ніч в залізне путо (пересторога великих конокрадів!), то тепер йому не залишилось нічого іншого, як розсміятися на косогорі. Але ж був той сміх не з добрих. Ще не так давно Мальва нізачо не обминула б Абіссинії. Тепер внадилась до білого палацу, що його вдень звідси видно добре, а вночі він ледь-ледь снить. І ось на Абіссінських горбах прохопилося зло до комуни, якого тут не було раніше, прохопилося у Даньковій душі, а то гей як небезпечно для білого палацу...

Розділ третій

...Останнє спалення Вавилону відбулося двадцять років тому, саме в жнива, коли у ці загалом благодатні краї ін'якого літа проникає з півдня таврійська суша. Од неї болить голова, зупиняються вітряки на горбах, а на курних дорогах встають маревні замки, в яких мешкають хіба що вищезлі таври – засновники Вавилону. У тому ніби й непорушному склепінні з дива дивного чубляться височенні чорні смерчі й, одриваючись од землі, плиском падають за фіолетові обрії. Вавилон спалахнув саме такої днини, опівдні, коли жінці в степу ладналися відполуднувати невеселі зажинки на панському полі.

Пожежа скинулася з хати Соколюків, миттю переметнулася на сусідів, а далі пішла жерти солом'яні материки бідаків, не щадячи по дорозі й залізні дахи, згортаючи їх у білі сувої, легкі, мов пір'їнки, та палячи ними в небо. Жінці бігли на пожежу з косами та серпами, ніби лихо те міг заподіяти турок чи татарин, котрі в давнину не раз розорювали Вавилон. Проте інколи ми буваємо несправедливі до наших старих ворогів. Паліїв схопили у глинищі, місці для такого

випадку безпечному й навіть по-своєму затишному, пов'язали їх належним чином та спровадили у Глинськ до пристава заодно з батечком їхнім Миколаєм Соколюком.

Одному палієві, Данькові, було тоді десять років, другому ж, Лук'янові, щось близько цього (різниця була в кількох днях та десяти місяцях). З допомогою різок на допиті легко з'ясувалося, як спалено Вавилон. Виявилося, що справжнім винуватцем трагедії був сусідський кіт, котрий унадився в Соколюкові бур'яни і все боже літечко спивав там курячі яйця, аж доки ці два шибеники не здогадалися вчепити йому гнота, облитого гасом. Підпалений кіт обрав найближче горище для цієї нечуваної помсти.

Паліям тепер по тридцять років з тією ж різницею в десять місяців та кілька днів, але вдруге палити Вавилон вони не наважуються, хоч інколи і виникає таке бажання, надто в Данька.

Нині знову жнива, та ось уже котрий день обидва не можуть вибратись на своє поле, розкидане, як і в їхнього сусіди Явтуха, в кількох місцях світу. Один шмат під Чупринками, другий – під Козовом, а третій, найбільший, але чорті-що, на самій Абіссинії – так звуться руді горби, які до землеустрою належали хіба що господу богу. За ті горби мати прокляла з кісточками землеміра Кенду – німця паршивого, рідних своїх волоскомівців, але завдяки старшому синові Даньку Абіссинські горби повертали насіння з лишком. Тепер на них осипався ячмінь з пониклими вусами, мов у Явтуха, саме враз косити його, але ж мати могла померти з хвили на хвилю, тож менший, Лук'ян, боявся залишатись удома сам, без Данька. До того ж мати звеліла, аби вони конче були на її смерті обидва, сини й самі передчували, що мати щось приборігає для них, але не могли того відняти од неї довчасу. Її затятість дратувала обох, та більше Данька, котрий не міг бути при матері невідступно і в душі побоювався, що її одкровення може дістатися меншому братові.

Аби не марнувати часу та бути напихваті, Данько молотить на точку жито, привезене вночі з-під Чупринок. Його ціп стугонливий на світанку всіх будить, а надвечір приколихує. Не вмовкає навіть у полудень, коли все живе ховається від задухи, хіба що цап Фабіян в поті лица чимчикує на обід до Явтуха Голого. Час від часу молотник скроплює точок, аби не пилив, зволожує капиці і знову б'є безугавно зав'яленим ціпом, всередині якого неначе стогне якась змучена, запрацьована жива істота. «Зовсім очманів наш Данько», – каже про нього мати, якій зараз над усе хотілося б тиші.

Менший мовчить, він, прецінь, знає, звідки в Данькові таке завзяття. На одного працюють бджоли, на іншого міхи ковальські, третьому бог дитину колише – вітер оберта вітряки, а в цім подвір'ї щось більше за ціпа вигадати не можуть. Лук'ян вкинувся було в голуби, та скоро збагнув: то майже те саме, що розводити горобців, – сьогодні вони ніби й твої, а на завтра знялися на крила і вже обрали собі іншого хазяїна. Недарма Фабіян жартує з цього приводу, напевне, маючи на увазі свого цапа: все, що здатне літати, не може належати комусь одному. А проте Лук'ян не зводить голубів, має їх безліч та кілька рідкісних пар викохує для душі. На ньому лежать усі інші турботи по господарству: корівка, котру він сам доїть; кури, що все норовлять нестись у Явтухових бур'янах; качки-цесарки, яких щовечора не може докликатись із ставу; замочування й тіпання конопель; виплекування турецьких тютюнів для Данька; баштан, який був справжнім нещастям для Явтухових дітисьок; уся городина від розсади до шаткування капусти на зиму – то все також його клопіт відтоді, як занедужала мати.

Поле ж тримається на Данькові, він пропадає там від снігу до снігу, певен, що воно саме здатне поставити їх міцніше на ноги. Поле виснажує, особливо в осінню него-ду, тому на меншого брата падає ще один обов'язок: приносити для Данька гарячі обіди. Той робить це з великим занепокоєнням, аби ті обіди не схолонули в дорозі. Данько завше дивується, як це Лук'янові вдається, і після кожного такого обіду шанує брата ще більше. А все діло в рушничках: ними Лук'яньо кутає горнята, коли несе їх за тридев'ять земель, під голодні Чупринки, в яких

споконвіку плодилося жебрацтво. «Звідки ви, діду?» – «З Чупринок». Вавилонський жебрак ліпше дасть собі вирвати язика, аніж признається, звідки він.

Зараз Лук'яньо не відходить од матері, сидить на ослінчику й вишиває червоним хрестиком для себе сорочку, скроєну напередодні у глиньського кравця, що в нього обшиваються всі більш-менш заможні вавилоняни й ті, котрі тягнуться до них з останніх жил, бо найбільша ганьба для вавилонянина – вийти на люди в нікудишній сорочці. Те зовсім не означає, що штани тут малось ні за що, та сорочка була своєрідною візиткою для тутешнього шляхетства, вже й так залишиться, напевне, довіку: в якій ти сорочці?

Лук'ян має великий хист до того, пів-Вавилону в його вишиванках, і навіть їхній сусід Явтух, якому він з великим натхненням оздобив сорочку ще до чвар. Тоді Прися іще не починала сипати хлопчиків для Явтушка, то він хизується сорочкою й досі. На котромусь фатальному хрестикі Лук'ян, а з ним і Данько мають посиротіти...

Червоний клубочок на долівці перекидався дедалі нервовіше, непомітно меншав, а коли Лук'ян знімав окуляри, щоб протерти їх, то клубочок перепочивав, ніби щось живе. Лук'ян завів окуляри знедавна, рятується ними від короткозорості, на те напоумив його Фабіян, довівши особистим прикладом великі переваги цього, як він гадав, найгуманнішого людського винаходу. Мати ж ніяк не може до того звикнути.

– І звідки воно до тебе вчепилося?

– Що, мамо? – підводить Лук'ян свої окуляри до неї.

– Оте каліцтво твоє. Сліпота...

– А мені байдуже. Я звик.

– То чи не від того, що тобі пупа втиналось до книжки? Хтось підсунув повитусі молитовничка. А букви маленькі-маленькі...

– Це того, якого Данько скупив?

– Спалив, негідник, таку пам'ятку...

Данькові ж – про це Лук'ян щойно довідався – втиналось пупа до ложки, від того невситимість до їжі, а отже, й до роботи. Хіба знаєш, якого тебе загадують, коли з'являєшся на світ.

– А звідки ж у Данька конокрадство? – поцікавився Лук'ян.

– Соколюки тут ні при чім. То я винна. В моєму роду була колись ця хвороба. Діда мого чумаки вбили. Волів крав на чумацькій дорозі...

– Волів? – здивувався Лук'ян, радий за брата, що віднині той не такий уже самотній, як уявлялося досі.

– Дід полював за диманами⁵. На масті тронувся. А Данько ж на чому?..

– Йому масть нічого не важить. Йому інше.

– А що ж інше? Гроші?.. Де ж вони?..

– Пригода, мамо... Хіба ви не помітили, який Данько, коли крадений кінь їрже у стайні?..

Хоч до рани клади...

Дивна річ, вавилонські коні могли жити собі спокійно, за якимись неписаними конокрадськими законами вони не будили в Данькові жодних поганих пристрастей. Жертву ж обиралось у далеких селах. Зараз мав баским коником, якого випильнував на останньому глиньському ярмарку. Вже мав про нього всі конокрадські притики, що з них починає жевріти в грудях нова пригода: коник той з Овечого, невеличкого, але заможного сільця, хазяїна звати Ларіоном Батюгом, на хаті дерев'яний півник стоїть...

– Клич того навіженого, – без зла в голосі попрохала мати, а про себе подумала: «На котромусь кінському ярмарку зашмагають його дядьки батогоми, й тобі, Лук'яньо, доведеться забрати його прах додому... Яке ганьбисько!»

⁵ Воли темно-коричневої масті.

Клубочок занишк під лавою, там за ним недремно пильнував кіт, чекаючи, поки той угамується зовсім, аби перебрати вишивання в свої лапи. Лук'ян метнувся на ганок.

– Що там, братику? – запитав чорнобородий Данько з білих снопів, якими обставив точка так густо, що жодна зернина не могла б випасти у спориш...

– Мерщій, Даньку!

– Гадаєш, так легко померти, як тобі здається? Зараз доб'ю снопа і прийду.

– Недарма тобі пупа підтято до ложки! – вихопився Лук'ян на братів непоспих.

– До чого-до чого?!

– До тієї щербатої ложки, з якої ти й нині їси.

– А тобі ж до чого? – поцікавився Данько.

– Мені? Коли хочеш знати, до молитовника!

– Я ж то думаю, чому ти в нас така бозя! – розсміявся Данько. Вибравшись зі снопів, він затримав Лук'яна на ганку.

– Це й усе, що вони збиралися нам сказати перед смертю?

– А що, хіба тобі не цікаво, чому ти такий живеш на світі?

– Який? Ну ж бо, ну, я хочу почути...

І дав «бозі» гарного запотиличника. На ганку виник шпаркий бій, що скінчився миром, як завше. Але ж смерть не могла чекати, і коли обидва зайшли до хати в синівській покорі та печалі, то в них уже не було матері, лише кіт грався долі червоним клубочком, котив його лапами, наче жаринку, вибрав собі час для забавки.

Матері не люблять, щоб діти бачили, як вони вмирають. Тільки совісно стало обом за свою бійку на ганку. Хлопці й раніше полюбляли почубитися ні за що, але материн макогін мирив їх в одну хвилину, тепер він висітиме на шворці біля мисника, навіть якщо вони й убиватимуть один одного на смерть. Уже заради того одного їй належало б жити. В кожній хаті має бути свій миротворець.

Тільки запалили свічку під образами, як прилетів батько на її смерть і накрив її білим рушником очі, бо ж самі вони не здогадалися б те зробити. Батька задушено в глиняниках за панський скарб, який дістався йому, коли розбирали пана. Задушено посторонком. Одні твердять, що скарб він віддав своїм убивцям, їх навіть називали поіменно, нібито вони відразу після того забагатіли, інші ж і досі шукають той скарб у глиняниках у ніч на Івана Купала. «Най шукають», – говорила на те стара Соколючка синам. Батька ховали без них, вони тоді обидва були в солдатах на австрійському фронті, то тепер і батькові поставили свічку перед його богом Миколаєм-чудотворцем. Запаливши її, Данько стояв перед нею як укопаний.

– Даремно вбили Миколая Соколюка. Не було ніякого скарбу...

– Ні, Даньку, не даремно... Скарб був. Але його залято. Залято, щоб не дістався нікому. Ще тоді, як убили батька.

– Лук'яню, братику, чого ж ти мовчиш? – кинувся до нього Данько.

– Я поклявся не чіпати... їм поклявся, – показав на небіжчицю.

– Що??? – схопив його за груди Данько.

Лук'янові потерпло в ступнях, наче він стояв на мурашнику.

– Відчепись!.. Уже бачу в твоїх очах убивцю...

– А що я останні жили висотую з себе – цього ти не бачиш?..

Щось гупнуло в комині. То міг нагадати про себе домовик. Узимку він гріється там на перекладні, звисивши босі замохнатілі ноги. Неодмінно босі, аби міг нечутно ступати по своїх володіннях. Тепер таких сінешніх коминів не ставлять, будують комини з лежакками, і домовики, ці добрі духи, оселяються там неохоче. Тому щастя в нових оселях ще менше, ніж у старих. Данько відпустив брата, перейшов на сумирний лад.

– Я знав, матінка щось приберігають для нас... Але ж люті які, хай бог простить на слові. Стільки років мовчати! Ура!!! – потряс він кулаками в повітрі, зовсім збожеволівши.

– Золото мстиве, а тим паче у нашому злиденному Вавилоні. Клянися отут, перед матір'ю, що ти голови не втратиш, коли тебе вразить золото в очі.

– Клянусь хрестом, що буду шовковий і признаю тебе над собою віднині й назавше, бо ти вже маєш те, чого я ще не маю.

– Авжеж, Даньку, тепер я один маю ту тайну в собі. Ні, брешу. Ще Фабіян слухав у сінях. Причайвся, гад, і слухав.

– Чоловік? – вжахнувся Данько.

– Ні, цап. Я напудив його віничком геть.

– То погано, що вже знає третій...

– Але ж то цап, Даньку!

– Е, всяке буває на світі. Ану ж воно не цап, а сам Фабіян перекинувся в цапа? Що тоді?..

– Цур тобі! Що ти мелеш, Даньку! Останній характерник скінчився на великому Мамаєві.

– Не вір жодному чорту рогатому... А де, Лук'яню?

– Під грушею-спасівчанкою...

Тільки вийшли з хати, як одразу прикрість.

На заповітному місці, під грушею-спасівчанкою, котру видно з самого Глинська, коли вона заквітає біло і який тиждень чи й два стоїть в ореолі, лежав цап і жував жуйку, як роблять це по обіді всі парнокопитні. Обидва зупинилися перед ним як укопані. Це вже було занадто навіть для Фабіяна. Так і кортіло його запитати: «Це не ви, Фабіяне?» Та хіба ж він признається.

У цапових очах не світилося ні крихти розуму, він, напевне, щойно пообідав у Явтуха, той подався в поле, забрав Прісю, навіть діток зайняв на колоски, а цей причвалав сюди, захотілося йому полежати в холодочку саме під цією грушею, хоч у Явтуховім подвір'ї така ж спасівчанка. Чому не залишитися там, а конче лізти сюди і прикидатись отаким дурником на золоті? Реакція була негайна, якої і належало чекати за такого збігу обставин: Данько пішов по ціп. Негідник під грушею не мав жодного уявлення, як розгорталися б події далі, якби не нагодився сам його хазяїн зі складаним метром за халявою. Фабіяна ніколи не кличуть, він сам здогадується, коли надійти. Між іншим, цап також.

– Померли?

– Померли, – зашерх на точку Данько з ціпом.

– Малі діти не дають спати, а великі діти не дають жити, – натякнув він на Данькове конокрадство. – Як так мучитися, то краще до праотців...

І пішов до хати, а до того, що спочивав на золоті, прилетіла бабка, вместила на кінчику рога і застригла крильцями від задухи. Такої золотої літунки обидва зроду не бачили. Нишком переглянулися, збагнувши цю прикмету...

За Фабіяном миттю нагодилися усі оті санітари смерті, яких ніхто ніколи не признає, а вони самі водяться у Вавилоні з правіку, як і ті, що приймають новонароджених. Одні відповідають за початок життя, інші за його кінець, і ніхто не сміє виступати у цих двох ролях від одної особи. Напівмістичні вавилонські бабусі знали своє діло, спорядили не одну смерть, долівку скидали оріховим листям супроти мухи, запалили свічки для всіх великомучениць, починаючи з Варвари, заспівали пісень над Соколючкою, а в перепочинках між тим шепотілися про щось дуже для них істотне. Вмовкали, коли котрийсь із синів навідувався до хати, щоб постояти біля матері, поспіхом шукали нової пісні й інколи замість тужної починали веселу, щоправда, тоном журливим, сини ж відносили те до витонченості ритуалу й самі відчували певне полегшення в своїй синівській печалі.

Тим часом хліб осипався, нічия смерть не могла б одірвати від жнив такого заповзятця, як їхній сусід Явтух, то він прийшов до небіжчиці вночі, привів Прісю, стояли вони в парі, стояли мовчки, невидгойна ненависть палахкотіла до Соколюків у волохатих грудях Явтуха, запало йому в голову, що мали вони поперемінно обидва великий інтерес до Прісі, а Пріся до

них, також поперемінно, се міг бути останній випадок для замирення, і Явтушок скористався з нього, прийшов. Собою він був невеличкий, волохатий, як пирій на його полі під Чупринками, біловусий, а ще нагадаємо – червонорукий та червононогий, як підварений рачок, – то все від злоби на Соколюків, яку він тамував у собі цілі роки. Проте жевріло у ньому щось приємне, принаймні для цапа, як було з'ясовано ще раніше. Прися стояла при ньому гарна, пругка, журна, пахло від неї жнивом. Прися плакала тихо, аби не почув Явтушок, бо знову подумає бозна-що. Коли виходили, запитав Лук'яна:

– Мати нічого не заповідала вам?

– А що?

– Мала б заповідати дещо... – Він хихикнув лукаво в жменю і виштовхав Прися з хати.

Данько білував бичка у клуні при ліхтарі, який висів на бантині, на запах крові чи на світло до клуні зліталися кажани, такі бентежні, що Явтухові здалося, ніби вони вилітали з його волохатих грудей. Коли прийшли додому, він заходився бити Прися ще в сінях, ні за що ні про що, як боже бачиш, він мав велику душевну необхідність бити її просто так, на майбутнє. Досипав ніч на новому возі, під грушею, цим єдиним деревом у його подвір'ї, цього літа не вродило на ній жодної грушки, і це лише підсилювало ненависть до Соколюків. Кажани зліталися зі своїх ловів і тихо гніздилися йому в грудях, складаючи там свої натомлені перетинчасті крила.

Одне око раз по раз розвиднювалося на возі, але нічого істотного не уздріло в подвір'ї Соколюків до кінця ночі, а звідтіля до самісінького світанку за возом пильнувало недремне віконце в чотири шибки. Десь за досвіта з хати вийшов Данько з круглою рогозянкою в руці, підійшов до груші, постояв на заповітному місці в якомусь солодкому роздумі, а далі поставив плетенку і подався на грушу неквапом, наче ягуар. Задумав струсити всі спілі грушки, щоб люд, який збереться на похорон, не мав сюди жодних понадок. Гупання струшуваних груш розбудило на возі й друге око. Явтушок зліз, розім'яв тіло і навіщось також подерся на свою заяловілу грушу, теж спасівчанку, й заходився трусити її спересердя. Не впало жодної груші. Данько засміявся з того у своїм гіллі. Явтушкові соромно було злазити, та, власне, й ні до чого, і він просидів там ще довгенько, аж поки його не покликала Прися до снідання. їжачком скинувся на землю, пішов до хати.

На похороні, попереду збираної дружини музик, ішов мій батько з кларнетом – найбільший музикант у Вавилоні, й грав для Соколючки щось на диво веселе. Вона доводилась йому свахою, так то могло бути останнє соло для свахи. Лише на цвинтарі він зіграв для неї реквієм чи щось подібне. Всі інші музики мовчали, своїм неоковирним залізяччям, достоту розладнаним на весняних весіллях, не могли дістати до вершин кларнета. Лише бубон в кількох місцях дозволив собі нагадати про себе як найдавніший людський інструмент. Його було змайстровано зі шкіри старого цапа, який орудував у Вавилоні задовго до появи Фабіяна, десь на самім кордоні двох століть. Чи, бува, не тому цап Фабіян з особливим інтересом дослухався до бубна, щоразу сягаючи думками у те невітінне майбутнє, коли у Вавилоні з'явиться іще один бубон і цап Фабіян, як і його попередник, залишиться лише в мажорних згуках, та ще, може, з його рогів напіляють гребінчиків для вавилонянок. Цап ловив себе на тому, що завше думав на цвинтарі про свій безславний кінець. У такі хвилини він тихо оплакував самого себе, а вавилонянам здавалося, що він оплакує їх. Людська наївність...

Пробурмотівши подячне слово до народу, який облишив жнива і прийшов на похорон їхньої матінки, Данько подумав про те, що варто було б провідати могилу батечка на старих поховиськах і воздати належне його пам'яті. Але тривога за скарб гнала їх у тришия з цього непривітного поселення душ, де Миколай Соколюк цієї ж ночі довідається від дружини, що він наклав головою не задарма, що його скарб дістанеться синам. І хоч як Данько квапився з кладовища, ведучи попід ручки меншого братця й пам'ятаючи, що з похорону належить повертатися гречно й журливо, а хитрі та ще живкі вавилонські бабусі випередили його, а може,

й не ходили на цвинтар, і знайшли за краще влаштувати вечерю не в хаті, де ще витав дух небіжчиці, а в подвір'ї, під грушею-спасівчанкою, власне, як Данько і побоювався. Явтушок із Прісею також були вже тут. Пріся в білому фартушку порядкувала на вечері, а вічно скривджений Явтушок всівся саме на тому місці, де був скарб, і червоні ноги його немовби запашили від золотого сяйва, яке струменіло з-під землі. Можете уявити собі душевний стан Данька за таких обставин, причому не було жодного способу прибрати Явтушка з означеного місця, а туди посадовити надійнішого чоловіка або ж сісти самому. Явтушок одразу кинувся б докопуватися причини такого переміщення, і діло могло б обернутися ще на гірше. Тому Данько всівся проти нього і намагався не помічати його ніг, які просто купалися в золоті, аж поки це оприкріло Явтушкові, він хвацько, майже по-татарськи, підібгав під себе свої осоружні ноги, добре відомі Вавилонові з ранньої весни до пізніх заморозків. Данькові коштувало великих зусиль залишитися зовні байдужим до цих невеличких змін у возсіданні Явтушка на золоті.

Народу стеклося проханого і непроханого, вавилоняни – великі мастаки поїсти та випити на дурничку, столів на таку ораву забракло б, тому розмістилися на траві, розгорнувши у дві доріжки цілий сувій невибіленого полотна, за яким і всівся опечалений Вавилон. У всіх були підстави сподіватися саме такої вечері, хоча й небіжчиця належала до людей не вельми маєтних. Її спадщина була у всіх на очах, не знали тільки про неоплачений контракт за плуга-семерика та ще про дещо (тут бабусі перешіптувалися найтаємничіше про загадкову мальовану скриню з нечуваними скарбами пана Родзінського, за які наклав головою Микола Соколюк). На цій вечері з'явилися перші ознаки того, що «бородаті сирітки» вже підняли віко над скринєю, бо заставили підгрушшя печенем і вареним, і прісні бабусі просто губилися, за що їм хапатися раніше: за голуб'ятину, за бичка, стушкованого велетенськими шматками з молодого картоплею, чи за полив'яні карафки з горілкою, які дуже швидко перетворили поминальну вечерю на дещо веселе й безжурне.

Перший упився Явтушок, то Соколюки з великою охотою схопили його за ноги та руки й хотіли було перекинути через пліт, у високі бур'яни, які він зростив у своєму подвір'ї, але Пріся вблагала їх не робити цього, до того ж сам Явтушок обм'як, подобрів, не пручався, його занесли і поклали на возі, од якого ще пахло стельмашнею. Там він заснув, задудів носом, як одуд, аж поки не схаменувся, згадавши про Прісію. Підвівся на возі й, погукавши її роз'яріло (либонь, рештки свідомості його все ще трималися на злобі до Соколюків), упав знову і більше не заважав Прісіє господинювати на вечері.

Далі Фабіян втратив відчуття сторін світу, і тут негайно ж нагадав про себе відданий йому в таких випадках товариш, який повів філософа додому, на Татарські вали, де вони знову, принаймні до якоїсь наступної okazji, житимуть легко й безклопітно, без ніякої журби про завтрашній день як одного, так і другого. Цього разу цап повів філософа не дуже певно, бо і його підпоїли старі бешкетниці, намішавши йому горілки в колотуху – ті полюбують поглузувати з цапа, гадаючи, що він є уособленням самого вавилонського диявола, він-бо ж істота покірпа і водночас безмежно горда, коли йдеться про честь обох Фабіянів.

Потім подерлися вавилонські бабусі на Белебень, колись вони були чарами та окрасою Вавилона, за них билися парубки на ярмарках, а нині декотрі вже не могли втрапити до своїх домівок, проклинаючи небіжчицю та вавилонські горби заодно. Останніми розбрелися так звані гарбузові родичі, які вважають, що й похорони влаштовуються для того, аби на них побачитись і не зачужіти зовсім. Був серед них і Панько Кочубей, дядечко в третіх Соколюкам. Пріся ще з кількома жінками в білих робкоопівських хустинках прибрала все, скатала полотно, перемила посуд і пішла до Явтушка, який затих на возі.

– Ну й публіка... – роздумливо сказав Лук'ян, коли брати залишилися під хатою самі. – Бабусі чого варті! А то ж із них пішов нинішній Вавилон, ге, Даньку?

– А ти видів, де Явтушок уместився? Я мало не осліп, коли його ноги опливли золотим маревом. Варто йому було простягти руку, як він уже там. Я міркую, що саме враз діставати сьогодні, поки Явтушок конає на возі. Як ти гадаєш, Лук'янцю?

Той висловив побоювання, що Явтушок міг лише прикинутися п'яним, бо ж пив на вечері не більше за інших. «А скільки тому велетню треба?» – посміхнувся Данько. Він вважав, що кращого вечора скоро не буде. Очі в нього горіли, а в голосі було стільки трепету, наче він розмовляв із краденим конем. Лук'ян погодився...

Скарби добувають у цілковитій тиші, може, не менш скорбній, ніж та, за якої їх ховали від людства. Вшух у голові веселий лемент поминальної вечері; ушерблений місяць вихопив з далечі чорні вітряки, що вічно поривалися кудись, але так і залишилися прикутими до своїх горбів. Сироти сиділи під хатою, на призьбі, й чекали перегуку вавилонських півнів. За народним повір'ям, скарби належить добувати опівночі, найкраще це священнодійство вдається в ніч на Івана Купала, в ті хвилини, коли зажевріє папороть. Ту ніч вони змарнували на гоїдалці, потім, як за часів Перуна, стрибали через вогнище. Лук'ян спалив тієї ночі свої штани, і взагалі тоді ще і гадки не малося про скарб. Тож сиділи під хатою, бентежні, урочисті, сповнені суму й надій. Перший озвався Явтухів півень, далі засвідчили північ вавилонські дідугани десь на горі, а тоді вже прокинувся їхній (либонь, далось взнаки те, що напередодні Данько приголомшив його ціпом). Брати знялися і пішли до груші, що стільки років була улюбленим місцем усяляких родинних та парубоцьких учт і збіговиськ.

Що глибше вкопувалися, то менше віри лишалось у кожного, а тут ще траплялися раз по раз струхлявілі цурпалки – то було коріння, порубане до них. Данько хапав його, розглядав, чи воно, бува, не свіже, навіть нюхав навіщось і примовляв: «Злегковажив наш батечко, злегковажив, трясця його матері. Все пропало, Лук'яню, тут уже побували до нас з тобою...» – «То Явтух, то Явтух, – трагічно шепотів Лук'яньо. – Ти ж бачиш, що в нього все як з води». – «А поготів хлопчики», – зажартував Данько, натякаючи на свою причетність до Явтухових синів. Щоправда, Явтуху тим не лише не заподіяно жодної шкоди, більше того, на хлопчиків йому перепало під час землеустрою кілька десятин зайвої землі. При бажанні Соколюки могли б зробити з Явтуха великого землевласника, чого насправді їм не хотілося аж ніяк. І коли вже говорити правду, то, окрім дітей, не такі вже великі Явтухові статки. Проте скарб міг дістатися йому, бо копати ставало дедалі легше, а це могло свідчити, що тут побували до них, але ж по корінню видно, що сталося це не тепер, а десь невдовзі по тому, як скарб опинився тут. Данько упрів, як миша (від безнадії), а Лук'яньо (так його називав брат у хвилини великої розпуки) загубив окуляри в ямі й без них осліп. За їхнім глибоким переконанням, Явтух, у чийх руках уже давно міг опинитися скарб, спокійнісінько мав спати на возі з вибраним дишлом (у такий спосіб він чатував воза).

– Що там? – стрепенувся Данько, зачувши скрегіт заступа об залізо. Сам він орудував сокирою, підсікав коріння.

Лук'яньо прошепотів напівпобожно:

– Іржа. Але то ще не благородний метал.

Далі були такі делікатні, чемні, обережні, наче те, чого вони ще не мали, було живе, з ногами, руками, очима, поки що заплученими, і з грудями, які вже дихали під землею.

– Обережно, Лук'яню, не колупни до живого...

Ще ніколи не любив він свого братика так ніжно, як у ці хвилини. Данько засік сокиру в корінь і взявся розгрібати землю руками.

Та коли вони обидва вже стояли на скрині з кованим віком, коли те досі привидне щастя вже не могло зникнути, Данько посіяв ще один сумнів ось такими словами: «А тепер уяви, Лук'яню, що ця скриня порожня, що її випатрували до нас...»

Лук'ян раніше ніколи не думав, що передчуття багатства може бути таким страхотливо тривожним. Він ладен був побити Данька за його маловір'я. У ямі млосно пахло свіжою зем-

лею, золотом і цвіллю зотлілого коріння, напевне, порубаного ще батьком, як тепер могли здогадуватися сини. Зминали такі щасливі хвилини, що не було ніякого бажання зупиняти їх і виймати скарб нагору.

– Спершу поглянь, що там нагорі, – сказав Данько, а сам усівся навпочіпки й закутив у ямі. Ледь чутно шелестіла над ними стара груша, символ давнього й колись великого роду, який міг трагічно скінчитися цієї ночі, але й міг вибухнути з новою силою.

– Ну, що там у Вавилоні? – запитав Данько з ями.

І Лук'ян відповів йому одним словом:

– Тьма...

Десь далеко збиралося на грозу, місяць затонув у чорних сувоях, щезли в сум'ятті ночі вітряки, на горбах ні шпариночки – спить осоружне людство, а цим також поспішати нікуди. Людям у їхньому становищі належить гарненько подумати про своє майбутнє, яке видалось обом тепер хисткішим, ніж будь-коли, адже не відали, ким стануть вони через кілька хвилин. Ще дітьми наслухалися страшних історій про скарби. Вавилон притих, зачаївся, ніби чекає, що з ними скоїться, коли вони піднімуть віко.

Лук'ян заглянув до ями, Данько все палить, обдумує щось підступне, страшне. Лук'янові стало моторошно, він ладен віддати все, аби завтра мати можливість стояти в подвір'ї з решетом, як досі, й скликати голубів на землю, він сипле їм лише жменьку зерна, щоб ті не одвикали від нього, розуміли свого володаря.

– Про що ти там думаєш, Даньку? Нічого не загадуй наперед...

– Як ти гадаєш, Лук'яню, коли я стану багатим, чи зможу кинути конокрадство? Чи аж тоді кину, як уб'ють мене, зашмагають батогами, коли піймають? Який напуст... – Данько мало не плакав у ямі.

– І справді, де воно в тобі взялося? В нашому роду волів крали, голубів крали, а коней ніхто не крав. Ти, бува, не циган? Кажуть, колись вавилонянки грішили з циганами.

– Не чую в собі циганської крові. І цигани мені байдужі, коли приїдять сюди. От тільки не збагнути тобі якоїсь дикої сили в людині. За ту одну ніч, коли полюєш на гарного коня, так настраждаєшся, намучишся, що потім стаєш смиренним і тихим на ціле літо. Коли виплеснеш ту біль із себе, то така полегкість, наче народився вдруге. Коли б я вчився далі, то, напевне, став би великим чоловіком. А так усе окошилося на конях. Ти ж знаєш, що я не маю на цьому ані фантинки. Лише Мальві дотікалося дещо, один-другий гостинець. Але яке то диво, коли чужого коня переховуєш у стайні. Його десь там шукають по ярмарках, а ти його пестиш, напуваєш, говориш із ним, він зникає до тебе, як людина, а потім розстаєшся з ним уночі, певен, що колись знову побачиш його на кінському ярмарку. Е, ти нічого в цьому не тямиш, Лук'яню. Не можна жити на світі отакою собі бозею, як ти, людина мусить мати хворобу до чогось. Хочеш, я коли-небудь візьму тебе з собою? Це така зараза, що як спробуєш один раз, то на все життя.

– Ні, Даньку. Я весь тремчу, коли крадений кінь ірже у хліві. Дивно, що Явтух тебе не залав досі.

– А для мене те іржання – як пісня, тривожна і дика. Тоді і Явтух мені пусте, і навіть Мальва стає непотрібною. Хочеться тільки тиші й гойдалки. Що не кінь – то скарб. Лізь сюди, я один не впораюсь, мені чутно, як воно дихає...

– Боюсь тебе, Даньку.

– Невже ти міг щось подумати?

– Можливо, то ненароком, але викинь сокиру, тоді полізу.

Данько встав, подав Лук'янові сокиру, той пожбував її до дровітні, на якій вони вже багато років рубавть дрова, потім підняли скарб нагору, очистили від землі й ще живий, теплий понесли до клуні. Данько причинив двері, засвітив ліхтаря. На бантині сушилася шкура з бичка, якого зарізано для поминальної вечері, вавилонські давно не куштували такої смачної телятини, а голубів скільки понищено для печені, але то був лише вступ до сорока днів, які

влаштують вони для цілого Вавилону. Данько знайшов ломика, зірвав із петель замка, старовинного, мідного і, перш ніж підняти віко, сказав:

– Будемо благодіяти бога, щоб він оборонив нас од усякої напасти та від поганого ока. Щоб золото не засліпило нас обох, прошу всевишнього за тебе й за себе, а не далі неділі поставимо йому свічки в обох глиняних церквах – на вознесенні і на спаса. Не забудемо і нашу вапницю...

Явтух у самій спідній білизні вже стояв під клунею, ще на вечері він перший помітив золоте саяво на своїх ногах, збагнув, що то скарб, прикинувся п'яним і, як тільки вечеря скінчилася, місця собі не міг знайти, пильнував недремно за кожним рухом своїх сусідів. Тепер знайшов собі підглядник (із пересохлої дошки колись випав сучок, і цю сучину Явтух виявив зразу, ледь у клуні засвігло).

Данькові хотілося кричати, рвати на собі чуба від радості, качатися на околотах, проте він знайшов у собі сили прибрати урочистості, а Лук'ян перестав дихати на цій ритуальній миті, після якої чхати їм на всіх вавилонських добродіїв. Вавилон віднині й надовго буде стояти під ними, якщо вони доживуть цю ніч до кінця, якщо доля не кине їх у страшну безодню, наближення якої Лук'ян майже передчуває...

– Ну, слава Миколаю Соколюку, родителю нашому!..

Данько підняв віко й отетерів, а вражений Лук'ян розсміявся безжурно, як хлопчисько.

У скрині була зброя, дбайливо змащена і складена не гарячково. Зброя різних віків і поколінь. Фамільна колекція панів Родзінських. Мечі у срібних піхвах, турецькі криві шаблі, козацькі мушкети, мідний бунчук із рештками чорного хвоста, гетьманська булава, срібне стремено і сталева сітчата кольчуга з якогось довговидого князя. А під тим середньовічним мотлохом – зброя новіших епох: «сміт», два тульські пістолі, дробовик і мідна мисливська труба, якою єгері скликали зграї гончих... Трубу в кількох місцях побила синя іржа.

Усе те було викладено на соломі, і кожен міг вибрати собі зброю, яка йому найбільше до вподоби. Лук'ян узяв собі дробовика і єгерську трубу, а Данько – дамаського меча, острогу, яку хвацько припасував до чобота, і тульського пістоля. Гетьманська булава, оздоблена камінням, все ще лежала на соломі, як щось непотрібне, хоч саме вона викликала найбільше захоплення у Явтуха, котрий розумівся на коштовностях не більше за цих новоспечених лицарів. А втім, вони також звернули на неї увагу, коли взялися складати все до скрині. На держакі було вигравіювано латинню: «Konięcpolski».

Данько засунув булаву за пояс, де носив її колись гетьман Конецпольський, зачинив віко, а далі обидва лицарі всілися на околотах поміркувати про свої справи, що видалися їм набагато гіршими, аніж були до цієї ночі. Миколая Соколюка обізвано чи не останнім дурнем, який наклав головою, можна сказати, майже ні за що, в м'яких тонах перепало і матінці. Поминальну вечерю для неї могли відбутися скромніше й дешевше, якби не надії на скарб, який обернувся для них справжнім лихом. Адже не знали, як з ним бути, куди подіти увесь той мотлох, що, може, й мав якусь цінність у палаці Родзінських, але в цій клуні після першої миті захоплення не вартий був і мідного шеляга.

Та зовсім не так думалося про те людині під клунею. Явтушка вразило своїм осіянням не лише каміння на булаві, від якого посвітлішало в клуні, а й дещо важливіше, його життя стало б неможливим із такими озброєними сусідами, яких він зараз спостерігав на околотах не так з ненавистю, як із заздрістю. Він уявив собі Прісю біля підглядника: один лицар був величніший за другого. Але тут сталося зовсім не передбачене для нього. Роса свіжа, то босий Явтушок прохолонув на ній і закашляв під клунею на свою погибель.

Соколюкам вдалось, ніби хтось душився чи когось душили. Сумніву не могло бути: Явтух! Задмухали світло і якусь мить стояли нерухомо в п'їтмі. Лук'янові уявився батько, задущений у глиняниках посторонками. Вони як-найтихіше вибралися з клуні, обійшли її довкола, та Явтушок у білому вже встиг переметнути в своє подвір'я. Ті два лицарі також поспішали

туди, однак не з кращими намірами. Явтушок ще міг би гайнути до Прісі, але ж тим виказав би себе – й залишився там, де був покладений звечора.

Віз, як завше, стояв посеред двору з вибраним дишлом, і коли брати підкралися до нього, то побачили на возі Явтуха в білому. Він спав горілиць, розкидавши білі вуса, посвистуючи носом, небесний віз тихо котився над ним. Тим скінчилися всі сум'яття, і прищельцям стало якось ніяково за свій прихід. Та коли б вони самі не блукали зараз по інших світах та були уважніші, то побачили б, що ступні Явтушка (вони стриміли пальцями догори, як у мерців або ж у великих акторів) були мокрі, щойно вмиті росю. Явтух із жахом подумав про це й чув потребу сховати кудись свої мокрі ноги, тому перекинувся на бік, обличчям до напасників, а ноги забгав у сіно. Замість посвисту почулося спершу тоненьке, а далі те осоружне харчання, наче йому перерізано горло дамаським мечем. Лук'ян перший не витримав і пішов геть від воза, а за ним стиха почвалав і Данько, гадаючи, що і білий привид не був Явтухом, а був то сам диявол – вічний переслідувач тих, хто добуває скарби. Решту ночі Данько бився з турками на старих вавилонських валах, біля неіснуючої тепер південної вежі, Лук'яньо ж спав без жодних сновидінь.

Розбійників було схоплено в клуні, на околотках. Вони спали при всіх лицарських обладунках, хтозна-які лиха заподіявши людству цієї ночі. Лук'ян здався відразу (він служив на війні в хімічній команді), а Данько ще намагався чинити опір, схопившись за булаву Конецпольського. Та коли два карабіни вперлися йому в груди, він розсміявся і підняв руки. Їх роззброїли, вчинили трус і тепер ніяк не могли вмістити всю зброю до скрині, не то скриня поменшала, не то зброї побільшало.

Явтухів віз стояв там, де завше, а біля воза хрумкотів зелену мішанку змилений кінь, на якому Явтух верхи доскочив до Глинська і повернувся з нарядом міліції. Операцією керував сам начальник міліції Пилип Македонський, який уперто називав себе Філіпом, гадаючи, що це щось може додати до його і без того високої особи.

У пойняті для протоколу було взято Даринку, пастушку, що саме нагодилася забирати до череди корівку Соколюків. Корівка була недоєна, то Лук'яньо видоїв, аби не горіло молоко. Македонський заніс прізвище пастушки до акта, а далі сказав їй, що до конфіскації їх майна вона, досі бездомне дівчисько, стає єдиною господинею в цьому маєтку. Данько передав їй в'язку ключів од усього, що замикалося, а Лук'яньо прохав її за баштан та за голубів, які без нього можуть здичавіти: «Не забувай сипати їм щоранку по жменьці зерна, а дітисьок Явтухових гони з баштана, бо не дадуть доспіти жодному кавунцеві, а то все гарні сорти, і я не хотів би зводити насіння...» Далі їм було наказано запрягти коня у воза, згромадити туди скарб, а самим сісти на скриню, аби Вавилон міг бачити, що їх забиралося не даремно.

Коли арештованих виводили з дому, Явтух стояв біля воріт із розбитою до крові сідницею, посміхався лукаво, але незлобиво: його Пріся, як він гадав, віднині народжуватиме діток лише від нього, бо більше не бігатиме до Соколюків як не по сіль, то по сірники, тільки-но Явтух одвинеться з дому. Досить того, що троє чи й усі четверо з восьми скидаються як не на Данька, то на Лук'яна. Зараз Пріся вибігла з хати й остовпіла, побачивши обох Соколюків на скрині, під конвоєм міліції.

– Ой, батечку, за віщо це їх?

Явтух не став пояснювати, лишень посміхався зухвало в білі ячмінні вуса, що звисали не так похнюплено, як раніше.

Соколюки сподівалися, що їх довезуть до сільради, а там їхній дядечко в третіх Панько Кочубей вирятує їх із цієї халепи. Але, як на те, дядечка не виявилось на службі. Боніфація також не було, той ще здосвіта в полі, якого вхитрився мати аж дві десятини. Сільрадівський виконавець Савка Чибіс, який мав звичку сміятися з усього і без пуття, признався Македонському, де слід шукати їхнього дядечка о цій порі: чистять кабанців або ж тут, у Вавилоні, або

ж на сусідньому селі, куди голова мають честь заникувати, бо ніхто не може зрівнятися з ним у тих тонкощах.

Обурений Македонський знову забрався на бричку й подався до котрогось із маєтних вавилонян переснідати. Найімовірніше, що тим хлібосолом був Матвій Гусак, власник вітряка та чималенької пасіки. Він полюбляв похвалитися, ніби на нього працюють вітер і бджоли, наївно гадаючи, що обидві ці сили не мають ніякого стосунку до радянської влади.

Сніданок явно затягся, тому арештованим було дозволено злізти зі скрині й піти до вітру (в таких ситуаціях у тому є велика потреба), а що поводитися вони досить пристойно і не виказали жодної спроби до втечі, було їм дозволено полежати під старою шовковицею й поласувати її плодами, що аж ніяк не могло бути ознакою пом'якшення їх вини. Тим благом користувалися і досі до них усі арештовані, доки їх подальша доля вирішувалась у сільраді, тобто доки на них писав Боніфаций перепровадження до Глинська.

Затривожила мурашня, що полюбляє жити під солодкою шовковицею, і зараз нагадала Лук'янові бентежне людство, хоч Фабіян вважав мурашок пришельцями з якоїсь іншої планети, зважаючи на їх високу організацію. «Цікаво, – подумав Лук'ян, – чи є у них в'язниці, а коли є, то це вони принесли з собою чи перейняли від людей уже тут, на Землі?» Він щось угледів у «пришельців» і всміхнувся. То два вартіві, на диво жваві і пильні, перепроваджували третю особу, яка з усіх сил цупила на собі щось біле, набагато більше за себе, схоже на мініатюрний дирижабль. То була звичайна собі лялечка, з якої, напевне, має вилупитися цар, інакше б навіщо отим двом воякам так доглядати за нею. Лук'ян помітив, що декотрі дирижаблики переправлялись у підземелля без жодної охорони. Ще й не вродилось, а вже починається нерівність...

Повернувся Македонський не такий суворий та непідкупний, як досі, маузер теліпався при самій землі – саме враз відпустити їх з миром, але ж їхній дядечко в третіх (яка шкода, що не в других) так і не появився, лише десь далеко вищали кабанці, котрих він позбавляв чоловічої статі. Коли ж арештовані знову опинилися на скрині, то Савка Чибіс засміявся, мовляв, який гарний рід іде прахом, поки Панько Кочубей облагороджує кабанців для знаменитого вавилонського сала. Сей талант він чудово сполучав зі службою в сільраді, якою, коли голова був відсутній, правив Боніфаций. За звичку сміятись у найтрагічніші хвилини прозвано виконавця божевільним Савкою, бо в кожному Вавилоні має бути свій божевільний для повноти картини – конче хтось має бути ним, якщо навіть такого і нема насправді.

За вітряками Пилип Македонський поклав на коліна маузер – мало що ті два розбійники можуть намислити в полі. Вони ж сиділи собі сумирно на панській скрині, де найбільшим злом проти них, як натякнув один із конвоїрів, є булава Конецпольського, бо ж одразу робить їх політичними. Не бралось до уваги, що то був гетьман польський, який не має ніякого стосунку до Вавилона. Конвоїр сказав, що іноземець лише ускладнює справу, бо з усіма своїми гетьманами вже давно покінчено.

Спека починалася зловива, як і тоді, двадцять років тому, коли їх везли до пристава за спалення Вавилона. Запопадлива мурашка ще там, під шовковицею, забралася Данькові під сорочку і тепер жалила його що є моці, не маючи жодного бажання подорожувати з ними до глинської тюрми. Данько ж не міг уполювати її, бо ще хтозна, як зреагував би на той жест власник маузера. Десь далеко, на розораних комунарських полях, здійснювся чорний смерч і побіг їм навперейми. Якби ж то він скинув Пилипа з брички! Але смерч той комунівський видихався, навзгак упав посеред поля, не діставши брички, й погас, як порхавка. Натомість із його решток стали появлятися на дорозі міражні замки, мінливі та непостійні, в яких однині їм доведеться жити й страждати за всі оті звойовані й неприборкані покоління, що чорними смерчами вставали одні проти одних цієї ночі, а тим часом Соколюкам на погибель.

Коли проїздили повз рідні Абіссінські горби, Лук'яньо заплакав стиха, а Данько замугикав пісеньку, щоб меншого брата не могли почути конвої. Бо саме зі сліз і починаються всі

нещастя для політичних. Можливо, то була мить, коли Данько уявив би себе майже революціонером, а Лук'янові малося б знати, що ті не плачуть, йдуть на смерть відважно та гордо. Недарма парубки прозивають Лук'яна Бозею. Циган штурхнув Бозю під бік, аби той узяв себе в руки. Ніби схаменувшись, Лук'яньо став дослухатися мелодії, та скоро збагнув, що то була пісня без слів, була то туга по Абіссінських горбах...

Прощайте, Абіссінські горби! Без нього ви знову станете опаленим та рудим пристановиськом вихорів. Більше не чути вам запашного сміху Мальви Кожушної, котра мала спадок сюди, доки її Андріян копав криниці на дальніх степових селах. А як захворів сухотами, то його десятина на самім челепочку зовсім перейшла на Данькові руки. Тепер Мальві ні для кого сміятись, ні до кого викрадатись із білих бузинових ночей...

На косогорі в будяках, що саме прокидалися малиново від ночі, плигав спутаний Андріянів коник, шукаючи паші, а на самім челепочку Мальва жала плохеньке перестояне жито. Загледівши Соколюків на скрині та в супроводі конвою, вона першу мить розсміялася – з чого б то така напасть! – а відтак ніби скам'яніла вся, бо ж не далі як учора, на похороні, обіцяв їй Данько звалити те жито на валки з першою ж росю. Вона приїхала, як домовилися, досвітня й поятрена їздою на конику, та, не діждавшись косаря, сама стала з серпом до жита. Десятина на самій горі давала не стільки того хліба, як свободи для Мальви. «Куди, Мальво?» – «На свою десятину...» Чей не одну нічку гордий Андріянів коник бився тут із виробленими Даньковими простолюдями, яких триножилось на ніч, аби менше дивилися на небо, а паслись на нічийному косогорі. Впізнавши їх, тепер він підняв голову, заіржав прощально, мабуть, не мав до них ніякого зла. Тільки Мальва так і залишилася стояти, мов не своя, не подала ніякого знаку Соколюкам. Ану ж цієї ночі вони вбили когось із вавилонських багатинь заради тієї скрині, на якій сидять? Безліч припущень разом скинувся у Мальвиній голові. Знала про Данькову пристрасть до чужих коней, а в кому сидить одна болячка, то поруч може бути й друга, іще страшніша. Мала ж досить своєї неслави, аби встрявати ще в їхню. Удала, ніби не знається з Соколюками, та й заходила далі жито жати, не так високо, як досі, а при самій землі.

Лук'яньо зиркнув на Данька, той раптом примовк на скрині й весь кипів десь звідтіля, зсередини. То ж не так і давно лежали обое на возі, коні гризлися в будяках, а Чумацький Шлях, усе ще ніби усіяний сіллю, кликав потомлених у нездійсненні мандрівки... Тим часом Андріянів коник плигав-плигав крізь будяки, аж поки не забрався в Даньків овес, на волоть. Данько ніби озвірів, зіп'явся на ноги:

– Забери коня, в три душу мать!..

То кричало в нім інше...

Не сів, доки Мальва не пішла завертати коня зі шкоди. Взяла його за повід і повела межею на свою десятину. Аж як сів, то сказав через ледь стримуване ридання:

– Хрест на ній ставлю однині й до скону...

– Не той пес, що одмовить суці, – посміхнувся Лук'ян.

– Ось! – І Данько поклав хрест на розбурхані груди.

А коник посумував на десятині та й знову задріботів на волоть.

Не плигав, аби не побачили його з дороги.

Данько ж не став більше займати жницю, однаково не почула б його так здалека, і коник, аж доки було видно його, привільно жирував собі у вівсі. Не так шкода того, що з'їсть, як того, що столочить, змарнує без пуття. На тому ніби й замкнулася їхня дорога: все припадала до землі Мальва, та на білих вівсах знову навіщось заплигав коник...

– Тепер уся надія на Фабіяна... – тихо, для брата, сказав Лук'ян.

– На цапа? – думав про своє Данько.

– Чому ж? На самого Левка Хороброго...

Данько розсміявся, чим насторожив Македонського. Адже ті, що норовлять утекти, завше видають себе за легковажних. Інакше-бо чого сміятися.

Проте нема світу по наш Вавилон! Де ще ви побачите такого бравого філософа, якого сам цап граціозно веде звивистими вуличками на сніданок до Соколюків? Обидва Фабіяни ще нічого не відають, що стряслося цієї ночі з хлібосолами, й розраховують усього лише на рештки поминальної вечері, що нею Соколюки заткнули за пояс багатьох вавилонських багатинь. Такого райського підгрушшя, либонь, ще не було ні в кого. Грушки самі падали в колотуху, їх виймали звідтіля за корінчики й кидали цапові, який поїдав їх із великим задоволенням. Та й карафок недопитих чималенько залишилося на рушниках. А кому б ще спало на думку нагодувати майже королівською голуб'ятиною цілий Вавилон! У самому поступі на такий сніданок уже відчуваєш насолоду...

А Явтух стоїть на воринах (сьогодні саме неділя, його день), легко вловлює хід думок тих двох гультаїв, одного з яких так гаряче прагнув мати, й хитро посміхається у свої запідлілі вуса, що звисають, як два німічні колоски з одної соломини.

– Прочунялись? – привітав їх, натякаючи на вчорашнє.

– А вас також було винесено в непристойному вигляді, – віддячив філософ.

– Хе-хе, де вже тим бусурманам тягатися з Явтухом! – І відразу до діла, ніби не буде для того якогось благопристойнішого випадку. – Слухайте, перепишіть на мене цю вашу скотинку. Йй-богу, вона вам ні до чого. Просто глум якийсь – такий великий філософ і з цапом! Вам-бо з неї яка вигода? Пройдисвіт. Обідає в мене, а вечеряє в Раденьких. Ганьбить вас та й тільки... Я б ще вам за нього карбованця втяв. Карбованець нині, хо-хо, гарантується золотом... Два багатого, а одного б карбованця дав. Ось! – і витягнув його з-за ворин, у штанях тримав напоготові.

– Не можу продати товариша.

– А як він здохне сам по собі? Скотинний вік – вік недовгий! Якась мить, господи прости. Та й прожив уже чималенько. Ген, скільки кілець на паничах...

– Ні, Явтуше, я вашого брата бідака знаю й не хочу, аби цап кінчав життя в кабалі. Не для того я викупив його з одного рабства, аби продати до іншого. Буť йому при мені...

Той, про кого йшлося, удостоїв увагою лише верхню Явтухову половину й легко доуявив собі, що діється нижче, де штани. Там таке хитросплетіння латок, розібратись у якому годна лише Пріся. «То чи не краще, – подумав цап, – купити собі за того карбованця нові штани?» Йй повів філософа далі, сподіваючись застати райське підгрушшя неприбраним від учора. Явтушок, передчуваючи, якого облизня вони схоплять у спорожнілім подвір'ї Соколюків, ядушливо засміявся їм услід. Філософ у свою чергу подумав, що вже краще бути собі просто цапом, аніж середняком. І щиро застеріг товариша: «Облиш ходити до цього перевертня, бо пропадеш ні за цапову душу. А те, що я з ним розвітуюсь, – то пусте. Що більше я когось ненавиджу, то меншим ворогом вважаю його для себе».

Рештки поминальної вечері в Соколюків виявилися такими невичерпними, що сніданок, уже без господарів, із невеличким перепочинком на обід, тривав до вечора, а ввечері обидва вирушили в комуну виручати братів. Після довгих обмірковувань філософ зупинився на тому, що найкраще, якби за Соколюків заступився сам ватажок комуни. Отож цап і вів туди свого товариша, чудово орієнтуючись на сторонах світу.

Фабіяни не скаржились на здоров'я, але обидва хворіли однією й тією самою хворобою – невідчуттям сторін світу. На цапа ця хвороба напосідала у дні жорстоких голодувань, переважно взимку та ранньої весни, коли всі ласощі цього прекрасного світу замикали (від нього!) в льохах та стодолах. Що порожніший був цапів шлунок, то важче переносив він цю безумну хворобу і завше кидався в протилежний бік од рідної домівки, вічно порожньої. Скажімо, додому повертати на північ, до вітряків, а він чеберяє на південь, хоч добре знає, що бреде не в ту сторону світу. До Фабіяна-чоловіка ця хвороба чіплялася в двох випадках: коли потрапляв до великого міста, то сторони світу для нього зміщувалися найдивовижніше по відношенню до рідного Вавилону; другий випадок уже на той час був досить поширений, і на ньому не

варто зупинятись. Дякувати долі, хвороба навідувалася до них не одночасно, й кожного разу здоровий міг підсобити хворому, що, певна річ, аж ніяк не зараджувало хронічному перебігу хвороби, а лише сприяло її загостренню.

До речі, чи не настав уже час розповісти про обох Фабіянів, а надто про Фабіяна-філософа, докладніше, адже нам не раз ще доведеться зустрічатися з ними? Певно, що пора. Додамо лише, що комуну вже здолав сон, доки ті два заступці за Соколюків дісталися на її подвір'я. Світилося лише вікно Кліма Синиці. Філософ порадив із того. А цапові довелося поспати біля парадного ганку, він не вмів ходити по крутих східцях, де кількість сходинок перевищує звичні вавилонські норми...

Та ось Мальва знову завадила доброму випадку віддати нарешті належне філософу й бодай стисло розповісти про його життя. Дожавши свою нивку й нажирувавши коня на Даньковому вівсі, Мальва повернулася додому, викупалася у Чебреці, прибралася в зелену сукню та в чобітки й примчала в комуну пізніше звичайного. Неабияк здивувалася, заставши біля ганку Фабіянового цапа. Значить, і господар тут. Не стала будити цапа, та і якомога тихше піднялася по східцях до поета. Але мансарда була порожня, то Мальва не стала затримуватись там, спустилася вниз і пройшла через двір до сироварні. Залізне коліща так і лежало неприбране посеред подвір'я, Мальва зачепилася за нього в потемках і ледве не впала. Коли прочинила двері, поет скоріше розгубився, аніж здивувався з її появи. Запах цвілого сиру видався Мальві нестерпним, може, від незвички. Сировар працював у чепчику, в білому халаті та в калошах, явно завеликих, тому ступав обережно, щоб не визутися з них. Його ж знамениті взуванці стояли біля поріжка, виваливши червоні язика, а одежа була складена на ослінчику. Йому допомагала наводити глянець на головках зовсім юна комунарка, напевне, з сезонних, які приходили в комуну на одне літо.

Тут готувались до ярмарку. А біля ганку тим часом цап, прокинувшись, упізнав вавилонського коника, доволі сумного, й ніяк бідолаха не міг второпати, чому той тут. Адже добре пам'ятав, що хазяїн ішов сюди разом з ним пішки. Власне, цап майже ніс його на собі й натрудився як ніколи. Загледівши вишивану подушечку на коневі, цап іще раз спробував збагнути усі хитросплетіння цього життя і на зворотній дорозі радніше хотів би бачити свого хазяїна на тій подушечці, аніж знову вести його до Вавилона пішки. А між тим є ще люди, які заздять на цапове життя...

Удосвіта поет вирушив до Глинська зі своїм неоцінним товаром. Червоні головки були спаковані в кошики і прикриті брезентом. Мальва чекала на поета, як і умовились, біля Денікінського рову, легка і чиста, як серпанковий світанок. Очі в неї усміхались од щастя, вона зовсім по-дівчачому вибралася на воза, ледь той зупинився. Була в червоних чобітках, у сукні та плахті, під якою, вже на візку, вільно могла ховати свої коліна. Пахло від неї не то чебрецем, не то якимось іншим зіллям. Обом ні про що не хотілося говорити, бо ж було те мовчання вище та зрозуміліше для них за найпалкіші слова.

Перед самим Глинськом Володя похизувався шаблею, яку досі тримав під соломою. Мало що може скоїтись у дорозі, коли продасть сир і доведеться сидіти на мішечку комунівських грошей. Вжахнувшись думки, що він може опинитись у тюрмі за свою шаблю, вона похапцем притрусилася її соломою і чомусь знітилася, умовкла. Ще Володя помітив її збентеження, коли проїздили повз глинську тюрму, але він не завважив, що в одному з віконць божеволіє Данько Соколюк, страшний, хоч поки що безпорадний суперник. «Що за оден?» – запитав брата Лук'яна. Мальва Кожушна лише зиркнула туди й опустила очі, побоялася зустрітись поглядом з Даньком, котрий появився у заграбованому віконці, як докір із неволі.

Їхній віз протиснувся крізь ярмаркову штовханину до рундуків, здебільшого порожніх, зупинився біля одного з них, з червоним дашком. Мальва допомогла сироварові звантажити кошики, потім на полиці було викладено червоні головки, одна впала, викотилася через порі-

жок на майдан, похилий до Південного Бугу, то Мальва ледь наздогнала її під сміх публіки, обдмухала й поклала на найвищу полицку. Може, саме через оту головку відразу ж потягся до рундучка люд ярмарковий. Сировар запнувся у білий фартух і заходився виважувати на терезах кому цілу головку, а кому лише шматочок, для проби, гроші від покупців приймала його помічниця.

Ось підійшов до рундучка сам товариш Тесля, секретар райпарткому, з якоюсь високою панею, чи не з Варєю Шатровою, про яку гомоніли навіть у тюрмі, вибрав найкращу головку, попрохав зважити. Перш ніж покласти її до кошика, Тесля довго тримав ту головку на руках, розглядав її проти сонця, наче диво якесь, тоді розплатився за неї й повів свою господиню до пташиних рядів із примовклим пов'язаним птаством. Люду стовпилося біля комунівського рундучка, як ніде. Мальва ледь встигала лічити гроші, червоних головок на полицях ставало дедалі менше та менше. Данько за ґратами картав продавців сиру, що ті дешево спускають свій товар. «Я за вас, тату, стільки заправлю, що вас і сам чорт не купить», – відповів на те Лук'ян, і собі доп'явшись до віконця, що виявилось для нього зависоке.

Коли все було переважено і продано, кмітливі господарі рундучка склали свої терези, поскидали лозові кошики один в один, від чого їх стало на возі наполовину менше, ніж було досі, вимостили соломою передка та й поїхали собі з ярмарку, тільки не додому, не повз в'язницю, як чекав Данько, а повернули до старого млина, в котрому з деяких пір було засновано так звану пролетарську корчму. Облишимо їх там і розповімо про філософа з вічного Вавилону, бо ж який Вавилон може обійтись без свого філософа, і те сказати, доконче з цапом, як воно склалося у житті.

Розділ четвертий

Цап вважався власністю філософа, хоча й траплялися моменти, коли філософ був недалекий від того, щоб себе вважати власністю цапа. Вперше сей парадокс виник ще тоді, як вели того красеня до нашого Вавилону на звичайному прядив'яному мотузку. Схоже було на те, що цап вів чоловіка, хоч мало було б бути все навпаки. Допитливі вавилоняни не так були зворушені цим зміщенням ролей, і навіть не самою появою цапа, як його ім'ям, дуже близьким до людського. Що й казати, таким ім'ям цапа годилося б назвати посмертно коли вже не дещо істотне на землі, де, на жаль, усе вже названо, то бодай один із районів на невидимому боці Місяця, з яким цап підтримував постійний душевний контакт через свою слабкість до небесних тіл взагалі, а до цієї вічно мінливої кульки особливо. Адже та не раз освітлювала йому дорогу додому, коли повертався з нічних походеньок, не раз допомагала йому, коли закрадався в чужі городи під прикриттям ночі. Незважаючи на чудове ім'я, яке могло дістатися цапові зовсім випадково, все ж не почувалося в ньому жодної претензійності, властивої цим самовпевненим істотам, схильним перебільшувати свої заслуги перед людством. У Вавилоні не чинилося ніяких утисків крилатому цапиному племені з боку властей, зважаючи на своєрідний рельєф місцевості. Кози здавна мали репутацію верхолазів. Зверніть увагу: на пасовиськах ніщо не спинається вище за них – вони як птахи.

Напочатку Фабіян не мав жодних ілюзій щодо свого становища в цьому нетлінному товаристві. Щоб подобатись своїм вавилонським фуріям, масть міняв залежно від пори року, віддаючи перевагу світлим тонам. Улітку буланкувато-сірий, із чорною міткою на лівій лопатці (ця деталь була вічною загадкою для нього самого, не кажучи вже про його обраниць), з розумними малиново-вишневими очима, які, щоправда, інколи прибирали невловимого кольору й могли дивитися на вас без жодної мислі; цей мінливий гандж очей скрадався борідкою, яка то рідшала й вицвітала зовсім, нагадуючи бороду обношеного чоловіка, то знову кучерявилась, відроджувалась, ставала димчато-синьою, з благородними прожилками, і тоді ніхто не міг одмовити тій бороді в природженій мудрості, що не на жарт водилась за Фабіяном-цапом.

Що ж до Фабіяна-чоловіка, то сей став Фабіяном не зразу, як уже сказано, у посвідці про народження його записано Левком Хоробрим. То був чоловік дивний, вічно бідний і тому такого ж філософічного складу, як і цап, куплений ним у Глинську буквально за копійки. Ніяких писаних праць як філософ він не мав, але ж великий Сократ також за ціле життя не написав ні рядка, що, однак, не дає підстав не вважати Сократа філософом. Через відсутність писаних праць тим більшої ваги він надавав своїм усним висловам і користався ними з великою обережністю. Жив на самій околиці Вавилону (колись ми побуваємо в його нехитрій оселі), по сусідству з вітряками, по яких легко визначав напрямок вітрів, але ніколи не користався ними як помолець, бо ніякого збіжжя не тримав у коморі, й хліба власного вже давненько не випікалося в його оселі, ще як за матері. В революцію, що відбулася тут не так безкровно, як подекуди, Левко Хоробрий одразу ж опинився на її боці, причому без жодних вагань, але якихось особливих заслуг не зажив перед нею, адже його філософський талант розкрився дещо пізніше, в розпалі останнього землеустрою, коли філософам довелось відступити перед аграріями.

Цей дивак привселюдно зрікся від свого наділу на користь громади й спонукав інших зробити те саме, через що відразу втратив репутацію нормального вавилонянина, хоч певні відхилення спостерігалися за ним і раніше. Скажімо, перед цим він продав свого єдиного коня, славного тим, що той і разу не дав себе запрягти в жодну кінську збрую, і викупив собі (за цілого коня!) золоті окуляри, що було сприйнято Вавилоном як чистісінький глум над здоровим глуздом. Коли ж помер старий вавилонський трунар Панкрат, то Левко Хоробрий зайшов далі дозволеного у свої не так уже й пізні роки й не зоглядівся, як заступив це похмуре місце. Але нічого дивного, кожен філософ іде до вершин вічної мислі своїми незвіданими шляхами.

Вільного часу на цьому новому посту виявилось більше ніж досить, то він укинувся в читання святих писань, залишених Панкратом у верстаку, а далі й світських філософських трактатів, маючи до них неабиякий хист і терпіння. Книжки цього гатунку діставав здебільшого на батьківщині цапа, у Глинську, і дійшов із тим читанням до повного зубожіння, спершу матеріального, а згодом і духовного, про що нібито веломовно мала свідчити купівля цапа, котру Вавилон розглядав не інакше, як «вершину» його філософської мислі. Ніхто не хотів розуміти, що до того чудернацького кроку могла спричинитися не вбогість думки, а безпросвітна нужденність філософа й палке бажання вибратись із неї будь-якою ціною.

Доведений до відчаю мізерними заробітками на трунарстві, він уже давненько обмірковував одне хитромудре діло, на якому збирався розбагатіти, тим паче, що воно ні до чого не спонукало його самого як трунаря й філософа, тобто нічого не змінювало в його дотодішньому легкоплинному житті, яке він визнавав єдино можливим для такої необлаштованої особи, якою вважав Левка Хороброго, цебто себе. Озброєний окулярами, він не міг не помітити, що в нашому преславному Вавилоні тримали безліч кіз, але ніхто не подбав про цапа, і тих непокірних доводилося водити до самого Глинська, містечка на той час уже досить цивілізованого, і там майже ні за що залишати грошики, які легко могли б опинитись у необжитій кишені філософа, коли б мав він під руками хоч якого-небудь паршивенького цапа. Побоюючись, що цю його геніальну ідею може перехопити хтось інший, він нишком склав невеличкий капітал на трунарстві (того літа трапилось одразу кілька заможних клієнтів) і першого ж осіннього ярмарку подався до Глинська, щоб здійснити там свій підступний намір, позбавивши Глинськ подальших підробітків, а свій Вавилон поставивши перед фактом нечуваної здогадливості, а може, й мудрості філософа, в залежності від того, як розвиватимуться події далі. На щастя, цап йому трапився в розквіті, про те свідчили хоч би його роги-панічі, по кільцях на них філософ легко встановив вік свого нового товариша, від якого попередній хазяїн хотів просто спекатись на зиму і заправив за нього таку мізерну ціну, що у філософа від подиву голова пішла обертом.

Зараз уже важко сказати, хто кого вів на мотузочку до заповітного Вавилону, де віднині мало зробитися одним бедаком менше або ж одним багатієм більше, однак добре відомо, як винагороджують себе православні філософи за вдалий ярмарок. Наш герой не міг натішитися,

що майже задарма придбав такого красеня, розгулявся на радощах у шинку, а цап, у свою чергу, проклинаючи в душі свого старого визискувача, передчував, що потрапив до рук добрих та чулих і нарешті матиме свободу, до котрої прагнув від самого народження. Одне слово, вже в дорозі вони дійшли того вищого душевного порозуміння, яке свідчило, що недарма придбали один одного.

Оскільки ж цапа кликали Фабіяном, то це рідкісне ім'я, не без допомоги вавилонських дотепників, дуже швидко вчепилось і до самого філософа. Через деякий час Левко Хоробрий залишився лише в пам'яті вавилонян та в шнурових книгах сільради. Інший повстав би проти цього свавілля вавилонян і неодмінно вдався б до захисту сільради, тоді як наш філософ знайшов своє нове ім'я мало сказати доречним, а навіть доконче необхідним, адже був певен із самого початку, що кожен справжній філософ мусить мати передусім якесь незвичайне ім'я, що вже само по собі вирізняло б його з юрби та спонукало б до роздумів. Платон, Сократ, Сенека, Спіноза, Сковорода. І по великій перерві – Фабіян. Хіба ви не чуєте, як діє на вас саме звучання цих чудових імен, наче то були якісь велетенські храми мислі. Таким чином, купівля цапа цілком виправдала себе з цього боку, що ж до міражних капіталів, на які сподівався філософ, коли засновував своє підприємство, то тут він зазнав цілковитої поразки, бо ж не мав од цапа ані монетки, кожного разу дізнавався про цапове гріховодство постфактум; найобурливіше, що потім деякі господарі не могли надякуватись за цапа, але ж філософ не міг пред'явити їм жодних претензій навіть за римським правом, до якого звернувся було, бачачи, як гине його підприємство, хоча цап і далі залишався по всіх сільрадівських описах як власність, доброї пам'яті, Левка Хороброго.

Там було зафіксовано масть цапа (у найтривкішому варіанті), вартість за твердими цінами, вагу, визначену на око, та маловірогідний річний прибуток од цапа для стягнення податку. Секретар сільради Боніфатій полюбляв подробиці в документах. У цьому він був фанатик, не зважив навіть на те, що доводився далеким родичем Фабіянові, коли той благав його у графі прибутків утриматись од перебільшень. Боніфатій був позбавлений почуття гумору, а можливо, й навпаки, прибуток од цапа визначив навмання, і бідний філософ ще мусив доплачувати сільраді за цю справді некорисну скотину. Та чи вперше філософи стають жертвами своїх геніальних ідей? Зате тепер Фабіян мав дві речі, про які ніхто інший у Вавилоні не міг навіть мріяти: окуляри в золотій оправі (проба 96 вибита на лівому завушші, й кожен міг у цьому пересвідчитися наочно, філософ охоче знімав окуляри для такого випадку) і цапа, який не лише приніс майже безіменному філософові ім'я, а й примусив Вавилон подивитись іншими очима на самого філософа, не такого вже й безмаєтного, як досі, бо, правду кажучи, в цьому світі чоловік чогось вартий, коли, окрім слави, він має ще дещо охопатне, ну, хоч би живого цапа, котрого на крайній випадок можна продати з молотка й сплатити невеличкі, але вічні борги, що в них перебувають усі без винятку філософи, не визнані до кінця своїми невдячними народами. Інколи для такого визнання бракує звичайного цапа, який відразу піднімає філософа в очах сучасників, роблячи його не таким уже самотнім на полі бою.

Але ще до портрета Фабіяна-цапа. Якщо борода надавала цапові певного елементу мудрості, то роги-панічі були ознакою його незміряної сили й хоробрості. Роговиця на них прозора, перламутрова, на вічно молодих кінчиках просвічувалася наскрізь, мов зелена слива. Не дивно, що ніхто не смів займати його, коли він шпаціював обідньої пори до ставу, на водопій, або ж у надвечір'я виходив до вітряків зустрічати вавилонську череду, яку очолював і граціозно вів до преславного Вавилона...

Він майже ніколи не пропускав цього урочистого моменту, бо, на відміну від свого хазяїна, який тримався в затінку через свою природжену скромність та далекоглядність, цап вважав осоружним життя без подвигу, умів виходити на авансцену у відповідальні хвилини і тоді перероджувався просто на очах. Він любив дивитися з вітрякового узвишся, як долом пливе череда, романтична курява здійсмалася над нею в сушу, це, напевне, нагадувало йому

потомлене військо, що поверталось додому після битв за нічний Вавилон. Коли череда запізнавалася, Фабіян із великодушшя дозволяв собі зачекати на неї, потім займав місце в голові череди і вів її у Вавилон, наче асирійський візир, сповнений гідності й провидіння. Далі він бачив, як шанобливо розчиняли ворота (це він любив надзвичайно, знав, що робилося те не для нього), але в засліпленні своїм не помічав іншого – як череда поступово танула за ним, бідолаха ж не любив озиратися. Він гордо крокував горішніми вуличками далі, певен, що все ще когось веде, насправді ж ішов один, без війська. В такі хвилини він здавався трагічно смішним, як людина, що звершила подвиг в ім'я нічого.

Він зупинявся, глибокодумно зітхав, заплющуючи очі, й думав собі: яку зрадливу юрбу щойно вів за собою, а тепер мусить один повертати на круги своя. І топотів усе тими ж вуличками, на яких ще пахло пилюкою та випарами оброненого молока, знову почувавши себе звичайнісіньким цапом, бо ж мусив дбати тепер не про якісь там високі істини, а про елементарну вечерю в одному з вавилонських двориків, котрі замикали на ніч від нього та від усілякої бісовини. Ось яке неподобство чинилося супроти нього, але ж наступного надвечір'я Фабіян знову виходив до вітряків, бо вже не міг прожити бодай без короточасної влади над чередою.

Цап знав усі вавилонські дворики до найменших подробиць, їх здатність до оборони, на що не можна було не зважати, якщо цапові в ім'я свого існування доводилося пускатися на крайнощі, ризикуючи іноді власним життям, ціна якого в хвилини голодного відчаю зводилася нанівець, а свободу проклинав він, як вигадку ситих істот. Скажімо, у дворикі Матвія Гусака, чоловіка маєтного, цап полюбляв викрадати з чавунів варену картоплю, яку щоранку виставляли остуджувати для свиней. Не так йому смакувала сама картопля, як сіль на ній і пара картопляна, млосно-солодка. Свині в сажах вили несамовито, божеволіли, зачувши запах картопляної пари та бачачи, як розкошує в ній їхній знайомий, але Фабіян не зважав на них, він глух та сліп у такі хвилини. Кінчалось ж тим, що Гусак чи Гусачка захоплювали Фабіяна зненацька біля чавунів і катували його нещадно. Він клявся собі більше ніколи не заглядати до цього подвір'я, але ж не міг без солоного, і ноги самі приносили його на чергову катівню, котрої він уникав через раз і лише інколи – рідше. В хвилини смертельної небезпеки цап розвивав швидкість залежно від того, яким предметом озброювалися його гонителі.

Цап міг безборонно приходити лише на обіди до Явтуха Голого, цього ще одного вавилонського дивака, що вже давненько замислив переманити цапа до себе, тобто поступово привласнити це добро і з його допомогою перебратись із кволих середняків до вищого майнового цензу, оскільки саме слово «середняк» викликало у Явтуха відразу.

Звичайно ж, у перспективі йшлося про закабалення цапа та певний фінансовий зиск від нього. В бажанні розбагатіти всі ці бідаки чимось схожі один на одного, напевне, своїм засліпленням.

Обіди влаштовували в холодочку, під грушею, де збиралася вся родина, не підозрюючи чогось поганого, цап приходив на них із ретельністю бездомного гультіпаки. По обіді любив поспати заодно з Явтухом, тільки той спав на возі, а цап поверхом нижче, під возом, де його роги ледь вміщалися, нагадуючи збоку ще одну пару коліс, щоправда, без жодної шпиці. Цапові імпонувала атмосфера цієї багатодітної родини, що мала вісім моргів поля десь на краю світу, а тут свою стежку до річки, свою кладку, шматок луку з кущем калини, а при самім лузі – казково високі коноплі, в яких недремному Явтушку частенько доводилося влаштовувати засідки на сусідів, щоправда, безрезультатні. Тим часом цап визнавав Явтушка доволі симпатичним, аби його могли зраджувати в коноплях. Особливо зворушливо той виглядав у свята. Він не бігав до церкви, як інші, не вчашав у гості до кумів, сватів та родичів, бо тоді їх довелося б кликати до себе, а то вже витрати, котрих Явтушок не міг собі дозволити не так через убогість, як через скнарість. Він знайшов кращий спосіб бувати на людях.

Щонеділі зодягав сорочку-вишиванку, поверх неї чорну кастанову камізельку – єдине, що дісталось йому свого часу з панського гардероба, бриля для себе виплітав власноручно й

отак розфранчений зранку ставав при воринах та міг непорушно стовбичити там, доки вважав се доцільним, вдаючи із себе бозна-якого хазяїна. Тим часом штани мав останньої ветхості, ноги були потріскані й вічно червоні, як у підвареного рачка, – все те старанно приховувалося за вориньми, зате свою верхню частину він міг демонструвати скільки завгодно, і коли вітався з перехожими стримано та самоповажно, то їм, напевне, уявлялися гарні шаровари на Явтухові, ялові чоботи та добротний вовняний пояс у три кольори, як на вавилонських дідичах.

Цапові було смішно споглядати цього перевертня з двору, з-під груші, де лежав, дочікуючись обіду, але сам Явтух не переймався тим, бо знав, що цап не зможе викрити цю невеличку гру, розраховану на легковірів. Явтушок не зважав також на сусідів, своїх запеклих ворогів, од яких і не збирався приховувати свою нижню частину, суттєвіші недоліки якої могли бути відомі хіба що Прісі. Її хлопчиків, яких більшало у подвір'ї, Явтушок знаходив аж занадто несхожими на себе, все частіше у ньому прокидалася гнітюча підозра, яку він тамував у собі з великим умінням, чекаючи нагоди помститися Соколюкам за хлопчиків смертельно, що він і зробив, хоч вина Соколюків могла більшати ще й від того, що затяжила Пріся вже надміру заглядалася на них і благала бога послати їй уже як хлопчика, то неодмінно схожого на одного з тих красенів, до яких мала почуття не лише суто сусідські, хоч і вважала Явтушка доволі симпатичним, аби не віддавати йому належне як чоловікові й батькові. А втім, тепер Явтушок гарненько все перевірить з наступним хлопчиком... Головне ж зараз заволодіти цапом, котрий висотував з Явтушка останній терпець.

Після кожного обіду і солодкого снання під возом той негідник не забував повертатися до оселі філософа, який давно розгадав далекосяжні наміри Явтуха й, затамувавши посмішку під окулярами, чекав розв'язки. Філософ не виявляв жодного бажання втрачати товариша тільки для того, щоб вивести ще одного нікудишнього середняка до іншого соціального прошарку. Ніхто не міг передбачити, в тому числі й філософ, що Явтушок поплатиться колись за своє дополовинне стовбичення на воринах.

Стосунки нашої пари з сільрадою вже почасти відомі. Наприкінці кожного року філософ сплачував за цапа податок готівкою, який меншав у міру того, як цапові більшало років (підлі витівки Боніфация!). Можливо, тим кінчилося б, якби не заблаговолив до цапа сам голова сільради Панько Кочубей. Він чудово сполучав цю високу посаду зі своєю старою професією і замість революційної зброї, котрою полюбляли похизуватися тодішні голови, носив за халявою дещо інші атрибути влади – сталеву швайку та довжелецького дволезого ножа, якого побоювалися порушники порядку, і навіть сам Боніфаций позирав на те начиння з острахом. Гадаючи, що він у сільраді не вічний, голова, як і раніше, до обрання, не гребував вичищати кабанців у Вавилоні, а перегода колоти тих самих кабанців, далекі, не задарма. Колієм був віртуозним, але потребував публіки для натхнення, отож і мав таку в особі цапа. Той не проминав жодного виступу голови в цій ролі, будив себе вдосвіта і квапився до кострищ, які спалахували напередодні свят то в одному, то в іншому закутку Вавилона.

Запашні дими проникали в порожню хату філософа з убивчою силою, завдаючи йому найтяжчих мук, які лише можна було б вигадати для людини Великого посту, котрого він дотримувався аж ніяк не з переконань християнських. Проте жодна bestія не здогадувалась запросити філософа на свіжину, якої бідолаха так гаряче прагнув. Це було щонайменше неопштиво щодо людини, чиї послуги рано чи пізно могли знадобитися власникам кабанців. Коли цап повертався додому, прокопчений димами, то філософ проганяв цього вегетаріанця з хати, і той мусив усю ніч вивітрюватись у холодних сінцях. Можливо, в такий спосіб той виміщував цапові за нездогадливих вавилонян, чиї кабанці так спокусливо пахли, а злаще, коли вітерець повія у бік цієї незахищеної оселі.

Існував дещо інший аспект стосунків нашої пари з сільрадою. Коли став брався кригою, тоді цап, полишений без водопою, частенько навідувався до сільради, де міг напитися з дубової діжечки, в якій щодня міняли воду. Голова не проганяв його, незважаючи на протести гордого

Боніфація. Більше того, цап пив із діжечки нахильці, як і сам голова, тоді коли всім іншим вавилонянам дозволялося пити смачну сільрадівську воду лише з мідної кварта, прикутої до діжечки ланцюжком. Цим привілеєм цап дуже гордився і деякий час навіть вважав себе другою особою після Панька, аж поки Боніфацій не зробив йому відповідного роз'яснення і надовго віднадив від діжечки. Кармеліт ухитрився зробити це без жодних свідків свого грубого обходження з тваринами.

У присутності Боніфація цап більше не наважувався пити сільрадівську воду, від чого змізернів у власних очах, мимоволі почуваючи себе другорядною особою. Проте, як і раніше, із впертістю бовдура приходив на всі засідання та сходки, гадаючи, що він гідно представляє на них обох Фабіянів. Цапа не лише не проганяли, а й охоче допускали до найбільших вавилонських таємниць, а Кочубей так звик до його присутності, що не починав без нього жодного важливого засідання. «Зачекаємо Фабіяна», – посміхався голова, і ніхто не смів перечити, хоч усі здогадувалися, про котрого з Фабіянів йдеться. Напевне, тут мала вагу одна делікатна обставина. Бо коли наступного дня класові таємниці сільради ставали відомі всьому Вавилону, то винуватцем цього, як правило, завше залишався цап, що, проте, не вадило Кочубеєві допускати й далі цього базіку на всі секретні засідання. Що ж до Фабіяна-чоловіка, то його вважали ще ненадійнішим, тримали осторонь великої політики, і це було однією з найбільших помилок вавилонської сільради, яка, дотримуючись старого як світ принципу, що нема пророків на своїй землі, не знає своїх майбутніх героїв.

Розділ п'ятий

Ранковий клекіт візка розбудив Соколюків у Денікінському рові. Заманулося одному з них виглянути – хто їде? Кінь одразу ж зреагував на очі, що дивилися з шалини. Осікся, зафоркав сторожко, застриг вухами. Очі належали чорнобородому, який ту ж хвилю щез у шалині. Клим Синиця дістав нагана, зіскочив із візка й вистрілив угору, – то міг бути сигнал для комуні. Тоді кинув:

– Виходьте! Я вас бачу... Інакше смерть вам усім.

У відповідь – мертва тиша, чути було, як у рові бігають сполохані миші. І раптом рейка в комуні – на смертний бій з бандитами.

– Я кому наказую?! – відчув ще більшу перевагу свою комунар.

Спершу вийшов один із піднятими руками, а за ним і другий, либонь, той, чий бентежні очі виявив кінь. Загнані, нещасні, обидва не знали, на яку ногу їм ступити.

– Зброя є?

– Нема зброї...

– Ніякої?

– Ніякої...

– А що є? – з недовірою перепитав Синиця.

– Воші, громадянин начальник, – посміхнувся чорнобородий.

– Які воші? Що ти верзеш, дурню! А ще в бороді.

– Глинські воші. Правду кажу...

Клим Синиця глянув на того, що здався перший.

– Ми сиділи в глинській тюрмі... Втекли цієї ночі. Тому й воші...

– На візок обидва! – наказав їм Клим Синиця, майже здогадуючись, що це ті, за кого напередодні просив Фабіян.

Посадив їх на різні полудрабки, спиною один до одного, в такий спосіб роз'єднавши їх, сам увівся на передку і повіз бранців до Глинська. В комуні перестали бити в рейку, але гвалт після того стояв такий, що сумніву не могло бути – комуна гуртувалась у похід на банду. Те військо з вилами, косами та молотами, напевне, очолить сировар із шаблею, вийнятою з піхов.

Клим Синиця озирнувся з візка і побачив, як юрба ополченців вирушила з воріт. Перший промінь розбився об смертоносний булат шаблі сировара. Клим Синиця подумав, що без бубна жодне військо нічого не варте. Не став зупиняти їх, не подав їм ніякого знаку, нехай прочешуть Денікінський рів, може, виявлять там справжніх бандитів.

Ці ж пошилися в денікінці з розпачу, чекали погоні, то не знали, куди подітися. Один благав іти в комуну, здатися комуні, тоді як другий від того напірч відмовився. А деревій на рові такий, що в ньому можна ховатися до самої покрови. Пересиділи б там яку днину, а тоді подалися б світ за очі. Хіба б їх шукали по всіх усядах, хіба ж то вони такі злочинці, що конче їх мали судити до розстрілу... А за віщо, спитатися б Македонського? За те, що вони викопали панську скриню, яку їхній батечко запахторив під грушею хтозна-навіщо? Чи, мо', за булаву Конецпольського, про якого вони довідались уже там, у тюрмі, од людей начитаних, що він посадовив колись на палю не одного їхнього предка?.. Якщо власть несправедлива, то вони й вирішили рятуватись од неї, що й зробили цієї ночі. Ну а нині то й мови нема, що їх розстріляють, якщо товариш Синиця не зглянеться на них та не відпустить з миром зі свого візка... На передку мовчали, то запитали візницю якнайпалкіше: що він докладає на тому, якщо подарує життя двом загнаним суб'єктам, котрі так тихо зійдуть із візка, що він того й бачити не буде...

Нагана заховав до кишені, але від того на візку ніскільки не послабла його диктатура. І вірив, і не вірив їм. Якщо відкопують зброю, то вже, напевне, для того, аби застосувати її. Проти кого збиралися йти ці два бранці на різних полудрабках?

Лук'ян попрохав дозволу підняти ноги, бо зовсім отерпли. Данько ж тихо плакав до вижато-го степу, ноги йому також задеревіли й були непридатні для втечі. Далі і йому було дозволено підняти ноги на візок. «Бачиш, Даньку, що вийшло з нашої втечі?» Данько зовсім занепав духом...

Удалині замалювався Глинськ, спершу двома церквими, а далі всім, чим вражають такі міста на відстані. Зблизька вони дещо втрачають, усе ж не перестають залишатися собою, з отим поденним та повічним перебігом життя, яке їх тримає на світі.

Глинськ – місто багнуче восени, курне влітку та неймовірно холодне в зимові місяці, бо лісів поблизу нема, доводиться грітися соломною, то нагрівок не вельми який, але і його вистачає ледь до середини зими, тоді починається пагубна холоднеча, що спричинилася до появи в тутешніх місцях крилатого вислову: «Холодно, як у Глинську». Місто все на горбах, усе докопалося до глини рудої, а місцями навіть до білої, і тепер високі стрімкі виспи здалеку скидаються на крейдяні гори, від яких віддає холодом навіть улітку. Через оту свою природжену бідність та неухватність Глинськ довгий час вважався вільним містом, хоча й не мав на те ані знаменитого магдебурзького права, яке мав Вавилон за литовського князя Ягайла, ані якоїсь іншої високої грамоти, окрім тисячі горбів, на яких народжувалися волелюбні діти, та зграї кажанів плодилися у виспах. У Глинську могли поселятися всі, хто годен був ціле життя віддати за мить свободи, або ж хто не міг досягнути до кращих місць на цій райській землі. Громадяни Глинська, хильнувши біди, ставали горді, витривалі й винахідливі до всього, вдавалися талантами та хистом, а глинські жінки славились як неперевершені господині. Їхні вигадки – глинські пироги з квасолею, глинські крученики та завиваники, фляки по-глинському та борщ із карасями – і досі вважаються неперевершеними витворами кулінарії в наших краях. Скупчення свободолюбних, а отже, й талановитих людей з часом винесло Глинськ на поверхню, сюди потяглися торгові й майстрові люди, і дець на початку двадцятого віку Глинськ за площею дорівнювався Карфагену, хоча й не мав ні рабів, ні водогону, ні сенату і ніхто не загрожував йому розоренням. Дець саме в цей період на Глинськ звернуло увагу місцеве земство, а точніше, тутешнє магнатство, розпорошене довкола Глинська по економіях та фільварках. Воно заснувало тут своє зібрання на зразок зібрань відоміших, збудувало тюрму, школу, лікарню, а замість однієї маленької дерев'яної церковки, яку свого часу склали наспіх перші поселенці

Глинська на свій кошт, піднялося одразу дві в один рік: одну заклали на благовіщення, другу на спаса; вони таємно ворогували між собою, архімандрит подільський не раз приїздив усмиряти мирян і казав проповіді, сповнені закликів не ганьбити чварами християнську віру, і неслухняним ставив за приклад паству глинської синагоги.

Та ворожнеча триває ще й досі, бідніші парафіяни ходять до благовіщення, а заможніші до спаса, засилаючи одні до одних своїх освідченців. Отець Жабокрій називає в проповідях отця Інфантія штундою, а той називає Жабокрія уніатським кретином, що, проте, не завадило їм за непу тримати спільний шинок, котрий так і звався в народі – «Шинок святих отців», в якому вони засвідчили обоюсторонню пристрасть до оковитої і кінець кінцем довели той заклад до цілковитого банкрутства, після чого не затівали більше жодних обоюсторонніх закладів такого типу.

Клим Синиця колись привозив сюди свою пурпурову глину і бачив, що тут творилося. У ярмаркові дні це було одне з найвселюдніших гамірних міст на верхнім Побужжі. Та найбільше славився Глинськ кінськими ярмарками, ті сягали іноді фантастичних розмірів, коні запруджували все місто, такі іржання та побоїська спалахували іноді, аж жителям Глинська ставало моторошно від думки, що одного разу коні збунтуються проти грубої сваволі і зруйнують це капосне місто, в якому їм доводиться розлучатися зі своїми господарями і переходити на чужі руки здебільшого вже під кінець життя, коли з них висотано силу та доблесть. Конокрадів, коли ті попадалися, тут не щадили.

Пізніше, гадаючи, мабуть, що Глинськ – це прірва, яка проковтне все, непмани звозили сюди товари з усього світу, але місцеві лихварики також не дрімали й ті самі сукна, сатини, перкалі, бумазеї, зброю, плуги, січкальні і навіть кірати⁶ віддавали в борг, чого не могли дозволити собі їхні залітні конкуренти, або, як їх тут називали, – чужоземці.

Майстрові люди трималися купи і мали на тих ярмарках свої недоторкані ряди. Колеса до возів, ярма, граблі, ціпи, ступи, ночви, цеберки, діжки, коші на борошно, сита та решета – то все один ряд; домоткані полотна, сукна, килими, вишивання, пір'я та вовна – інший ряд; а далі ще ряди та ряди – від гончарних, чимбарних, ковальських виробів до іконостасів та паперових квіток, які надавали тим ярмаркам урочистості та великодності.

Нового розквіту зазнав Глинськ, коли став районним центром із районним головою Чуприною з Чупринок, а вже відповідно появилось в ньому і все інше: своя пошта на чолі з колишнім царським поштмейстером Харитоном Гапочкою, своя міліція з непідкупним Пилипом Македонським, своя споживча кооперація, райсуд, райстрах, райживсировина, своє райфо, а отже, і свій банк, який не мав надходжень зверху, а жив переважно з обкладень, конфіскацій, страховок та прибутків від ковбасного промислу, яким здавна славився Глинськ.

Серце ж Глинська і всього району – райпартком розмістився в чепурному будиночку над Чебрецем, який впадає тут до Південного Бугу, в будиночку, дуже привітному, під зеленим дашком, із невеличкими вікнами, тому теплому взимку і прохолодному влітку, з відкритим ганком, із галиччю в білих коминах, із бузковою алеєю і двориком, у якому було приємно полежати на спориші й послухати вічне падіння води на млинове колесо, котре рухало колись невеличкий млин, але відтоді, як млин вигорів, колесо крутилося в порожні й зупинялося лише на водохресні морози, коли Чебрець у цих місцях промерзав до живої риби. В районі було щось сім чи вісім комуністів, на партійні збори всі сходилися сюди, найдалше було добиратися Климу Синиці, але він появлявся раніше за всіх і повертався в комуну тільки на світанку, бо збори починалися звечора і тривали до пізньої ночі (інерція з часів великого підпілля). Чи не вперше його викликали спозаранку, і від того було якось незвично і навіть тривожно на душі.

Сьогодні Глинськ був вірний собі – співали півні, тяглася лінькувато чередка в степ, паслися припнуті містечкові кози на пустирях, перегукувалися ціпи по стодолах, але то все був

⁶ Кінні приводи до молотарок та січкарень.

сущий обман, бо ж далі починався зовсім інший, незвичайний Глинськ, від якого повіяло часами тривожними. В центрі, побіля міліції, снували ополченці, озброєні мушкетами, дробовиками і навіть пищалями, а ті, кому забракло вогнепальної зброї, не погребували холодними витворами залізного віку – з часів Грюнвальдської битви до наших днів. Як устиг помітити Клим Синиця зі свого візка, ополченці носили її гордо, за поясами, бо ні в які кишені вона не вміщалася, що аж ніяк не впливало на високий порив бойового духу, а лише свідчило про його неабияку присутність.

– Бачите, що ви накоїли, – сказав Клим Синиця своїм бранцям, гадаючи, що цей переполох у Глинську зчинився через них.

Ті сиділи на візку ні живі ні мертві, бо ж упізнавали дещо з тієї зброї, якою озброїлись ополченці.

До того славного воїнства поспішав од пошти і Харитон Гапочка, колишній царський поштмейстер. Його озброєно мечем, відповідно до службового стану.

– Що скоїлось, товаришу Гапочка? – запитав Клим Синиця.

Той з підозрою оглянув бранців на возі, мовляв, хто такі, а далі сказав довірчо:

– Як, ви хіба нічого не знаєте? Тут сьогодні вночі втекли з тюрми два вавилонські розбійники. Зараз вирушаємо на Вавилон.

Клим Синиця мало вірив у відданість цього ополчення й тепер мимохіть подумав, що кепсько доведеться Глинську, коли він матиме таких захисників, як цей. Комунар глузливо посміхнувся з Гапочки, той не стерпів такої наруги, вийняв меч з піхов і замахнувся ним у повітрі, що мало означати: «Я цим мечем знесу голову будь-якій контрі». Двоє на візку мимоволі повтягували голови в плечі, а комунар розсміявся, бо становище Глинська після цього жесту видалося йому ще хисткішим, бравий поштмейстер і справді вмів володіти мечем та тільки й чекав нагоди показати себе.

Комунар не став зупинятися біля цього розбурханого воїнства, потерпав за бранців, скоро його візок вибрався з пилюки й зупинився проти будиночка райпарткому. Тут він зліз, відчинив ворота, заправував із бранцями у двір, наказав їм:

– Сходьте.

Вони зійшли, довго та ніяково обтрушували одне з одного солому, в якій хотіли було заховатись од Глинська.

Тут прапор на ганку обвис – не було вітру. В небі стояла пилюка, знята чередою, млинове колесо крутилося собі впорожні, ні для чого, спориш у подвір'ї підкошено вчора, а може, й сьогодні, і він в'яв у купках, під дровітнею стояла коса з лукою, червона вивіска також була на місці, не запилена, як на інших установах, тут її протирали щорання, і Клим Синиця сказав їм:

– Оце, хлопці, наш райпартком. Постережіть один одного, а я через кілька хвилин вийду, – і пішов туди з батіжком.

«Це просто чорті-що», – подумав Лук'ян.

Синиця вийшов нескоро, то весь цей час Данько тихцем спонукав брата до втечі:

– Ресорки легкі, кінь добрий, дмухнемо до мого приятеля у Талалаїв, а там у якесь велике місто, і край. Ти ж чув, яка про нас слава. Скільки люду озброїли нашим добром. А здорово, ге, коли отак глянути збоку на тих лицарів? Я як глянув на поштмейстера, то мало не обімлів... Рішаймося, Лук'яню...

На ганку появилася Клим Синиця, прецінь без батіжка, похвалив їх за витримку і наказав іти за ним. Коридори тут вузькі, мостини в них скриплять, стіни в плакатах, од яких Соколюки зовсім було занепали духом, бо все з тих плакатів волалося – душі непмана, душі куркуля, бий та бий усіх нечистих, раніше Соколюки і гадки не мали, що в радянської влади стільки ворогів. Цих двох було припроваджено до секретаря райпарткому і сказано про них так:

– Ось вони обидва. Я знайшов їх у рові біля комуні. Спали. Це досить пристойні та слухняні хлопці. Відкопали скарб свого батька, сподівалися знайти золото... – Тут комунар

невимушено посміхнувся. – А знайшли булаву гетьмана Конецпольського, якого наша міліція чомусь вважає українським гетьманом. Максиме, подзвони і скажи їм, що то гетьман польський і ці хлопці до його булави мають таке відношення, як ми з тобою. Всю зброю я заберу в комуна для музею. Це рідкісна колекція, і я не дозволю, щоб вона загинула.

Максим Сакович Тесля, дуже спокійний, урівноважений і, мабуть, добрий од природи, довгенько розглядав обох Соколюків, спершу Данька, а потім і Лук'яна, і, не маючи проти них якихось вагоміших аргументів, мовив:

– Усе це так, вони справді не винні, що колись розбито гетьмана Конецпольського і захоплено його булаву, але ж навіщо було втікати з тюрми?

– Я почав там сліпнути... – молебно сказав Лук'ян, а Данько підтримав його трагічним кивком голови.

Максим Сакович був людина не лише добра, а до певної міри ще й обережна. Всі надії Соколюків на визволення містилися в тих його ямочках, котрі появлялися на щоках, коли Тесля усміхався. Вони помітно поглибшали, коли Тесля запросив Соколюків сісти, а сам підійшов до стіни, на якій висів телефон, подзвонив Македонському і наказав на диво тихим тоном прийти, забрати втікачів, повернути їм коні з возом і сьогодні ж відпустити додому. А ополченців роззброїти. Синиця підморгнув Соколюкам, коли Тесля сказав у телефон, що сам хоче побачити булаву Конецпольського. При цих словах знову з'явилися в Теслі багатообіцяльні ямочки на щоках, Лук'ян тихо заплакав під окулярами і плечем втер із скроні сльозу. Кінь у дворі з'їв одну купку споришу і разом із візком перейшов до другої.

Соколюків звільнили. Повернуто їм коні, котрі помітно замиришали на невідланих оброках, воза і порожню скриню з-під зброї як доказ того, що їх тримали не даремно. Пилип Македонський був лагідний та добрий, вибачився перед ними за всі їхні поневіряння, викликані начебто тим, що класовий ворог не дримає, а на прощання порадив їм більше ніколи не попадати до цього осоружного закладу, який і йому самому не приносить якоїсь втіхи, окрім безсонних ночей.

Замочили колеса на міліні і вирушили додому. У обох було єдине бажання – хутчіш вибратись із Глинська, котрий втратив для них усю колишню романтику. Даринка, що принесла для них передачу, сиділа на скрині й правувала кінцями, які також сьорбнули тут горя, а Данько та Лук'ян упивалися свободою на голому полудрабку, вони сиділи поруч, позвішували ноги, обидва в запліснявілих у тюрмі чоботях. Прощай, Глинськ! Ще сьогодні вони позмивають у ночвах свої гріхи перед людством, одягнуть чисті сорочки і десть по обіді вийдуть на гойдалку, наче з ними нічого такого і не траплялося. Цур тобі, Глинськ, і слава Теслі, який там живе! Від коліс піднімався приємний дух дороги...

Повертався в комуна Клим Синиця пізнього вечора. Підстригся, поголився в цирюльника, був напідпитку – вечеряв у «Зеленому млині» (млин згорів під час громадянської війни, залишилася тільки коробка над Чебрецем, у якій робкооп облаштував так звану пролетарську корчму на противагу непманським). У «Зеленому млині» ще Соснін мав відкритий рахунок, адже постачав її сиром із комунівської сироварні, і Клим Синиця зберіг ті стосунки з корчмою, але, на відміну од свого попередника, записував найакуратніше кожну копійку, яку тратив тут на себе, за що пролетарська корчма називала його «глиняним чортом», бо не мала на ньому жодного зиску. Синиця не ображався за це, бо не лише збував тут комунівський сир, а й припустив кілька бодень овечого лою для випікання глинських коржиків, які трішки гірчили, але зате самі розсипалися в роті. Загалом сьогодні він повертався з Глинська в кращому настрої, ніж будь-коли, а найбільше радості мав із того, що виручив безневинних людей.

Гарна видалася ніч у дорозі. Глинські кажани, що виводились у виспах, ще довго супроводжували його, пролітали над самим візком, а декотрі все норавлили влетіти коневі у вуха, від чого той мотав головою, ніби струшував кажанів із чорної гриви, на якій все націлювалися перепочити. В самому Глинську послуло ополчення, так ганебно роззброєне та осміяне

Теслею, ніби народженим розумітися на всіх тонкощах влади. Чуприна, як і всі тутешні, тримався на гнучкому та вимуштруваному розумі Максима Теслі. Райпартком дедалі помітніше робився центром мислі та нервів для всього району, що скидався зараз на Ноїв ковчег без вітрил. Максим Тесля, напевне, і досі не вирішив для себе, що брати на ковчег, а що залишати напризволяще.

Сьогодні, звільнившись од Соколюків, вони передумали з Теслею про все на світі і навіть про любов, котрої не торкалися раніше. До того спонукав шум колеса в «Зеленому млині», що вже сам по собі був місцем інтимним. Тесля столувався в пролетарській корчмі, а сьогодні навіть випив на кошт комуни. Досі його вважали тут непитушим, і ця нова його риса була сприйнята служками корчми навіть прихильно.

Тесля прибув до Глинська нещодавно, живе тут поки що сам, без родини, квартирує в одній гарної господині, Варочки Шатрової, як він потім довідався, колишньої офіцерші. Її дівоче прізвище – Снігур. У Глинську ціла вулиця Снігурів, на яку Варя повернулася Шатровою. Дружина Теслі з двома дітками залишилась у Краматорську й не квапиться до Глинська, маючи про нього уявлення лише з листів чоловіка. Тесля дотримується думки, що кожен куточок на землі чудовий, коли ти збагнеш його,пустиш у ньому своє коріння.

Синиця не мовив і слова про свою печальну повість із Рузею, та історія видалася йому давньою і непотрібною, щоб згадувати про неї в пролетарській корчмі. А про Мальву Кожушну розповів. Оце вчора приїхала до нього в комуна нагло, колись він товаришував із її чоловіком, той, можна сказати, помер у нього на очах нещодавно. «Яка, товаришу Тесля, може бути любов за таких обставин? Спровадив я її з комуни...»

Від хати Снігурів до Бугу збігає соняхова стежка, по ній щосвітанку Варя Шатрова та її квартирант сходять купатися у затоці, схованій від Глинська вербами. Варя, висока, з вишиваним рушником на шії, ніби пливе над соняхами, а Теслю деякі соняхи б'ють по обличчю. Сходять разом, а купаються нарізно, мусять ховатися од пересудливого Глинська, та хіба сховаєшся від Харитона Гапочки, цього царського покидька, який про їхні досвітні купання у Південному Бузі відразу ж дописав Теслиній дружині у Краматорськ. Синиця якось був запримітив Варю, одного разу прийшла разом з Теслею до комунівського рундучка купувати сир, запам'яталося їй вродливе обличчя в ластовинні, її постать, якась ніби незвична для Глинська, то тепер міг легко доуявити собі цю жінку в затоці й мимоволі посміхнувся, поставивши себе на місце Теслі: якщо Варя вся в ластовинні, то хіба встоїш перед такою, хоч будь вона в минулому біла офіцерша... Спопелить, гаспидка, нашого Теслю на смерть, і тоді не буде його ані тут, ані у Краматорську. Йому ж бо, Синиці, здається, ніщо не загрожує, окрім хіба що Мальвиної хворостинки, дотик якої і досі ніби чує на грудях...

У Денікінському рові було на диво спокійно. Запізніла бузина стояла в білому савані, пахла п'яниливо, одурманливо. Клим Синиця знову подумав про Мальву, про її хворостину, засміявся знічев'я. То Тесля зачепив болючу струну в його душі...

Біля парадного стояв кінь, прив'язаний безжально закоротко, з подушечкою, що пратила за сідло. Це було над усі сподівання, лише тепер міг признатись собі, що всю дорогу від Глинська йому бажалось застати її тут, у своїй кімнаті. Навіть дивно, що вона досі не вибігла на балкон, можливо, спить на канапі під нішею. Попестив коня, який, напевне, знідів по чоловічій руці, перев'язав його надовше, аби кінь міг прилягти, коли господарка тут забариться, пальцями розчесав йому холодну гриву, на яку впала роса. Коли б не сторож, то найкраще було б завести коня до стайні, поставити біля драбини з сіном. Лише тепер стала зрозумілою та посмішка, якою сторож зустрів Кліма Синицю. Мовляв, ідіть, Мальва на вас чекає з самого вечора.

Згадався запаморочливий цвіт бузини на рові. Причинив двері, дістав сірники з кишені – побігла, може, найтривожніша мить, після якої стало порожньо та необлаштовано на душі. Нікого не було, лише молодий Маркс із медальйоном на шії недремно дивився з ніші. Вперше

комунар подумав про те, що був то ранній, але вже безумно закоханий Маркс. Сірник обпікав пучки, але потерпілий з тим крихітним вогником пройшов пітьму до інших дверей, відчинив їх якомога тихше, вийшов на балкон.

Кінь стояв біля ганку, сумний, тихий, віконце нагорі висвітило залізне коліща, що валялось на підвір'ї і видалось зовсім іграшковим з вишини, а на мансарді поет читав по пам'яті лермонтовського «Демона». Читав із почуттям, з жестами, бо у вікні, де коліща, час від часу з'являлася постать поета, бентежна й велична.

Розділ шостий

Обидва Соколюки знали Даринку, можна сказати, з колиски. Данько здружився з Даринчиним батьком у нічних, хоч і був значно молодший за нього. Там менші завше горнутья до старших, але всі купно обирають собі отамана, не страхопуда, а хороброго – і головне, щоб був справедливий до всіх однаково й до тих найменшеньких пастушків, які облипали вогнища, мов нічні метелики, й заворожено слухали побрехеньки старших, а поміж тим і правдиві оповіді про Вавилон та про сусідні «народи». Даринчин батько отаманував довше за всіх, не одне літо водив пастухів на нічні баталії проти «довгов'язих», «клебанів», «дохлих мух» та інших «племен», котрі під егідою Прицького, села впертого й непокірного, заводили з Вавилоном довготривалі війни, на перший погляд, нібито й ні за що, а насправді за ті ж честь і свободу, якої ніхто, проте, не збирався одбирати у жодної з воюючих сторін. Бо ж ледь кінчалось літо, як вороги вгамовувались, і Вавилон вільно засилав сватів у навколишні села й звозив на свої горби кращих представниць з отих ворогуючих «племен».

Отаман уподобав собі рано овдовілу шляхтяночку, Ясю Закревську з Прицького, яку привіз у Вавилон разом із донькою від першого заміжжя. Яся невдовзі померла від тифу, залишивши отаманові ніби й чужу Даринку. А вітчим почуття до неї заповзяв батьківські, дівчинка називала його татом, залишати її саму в хаті не хотілося, то брав Даринку на нічне. Скоро й вона носилася на Каштанці на радість батькові. Той тішився й не раз казав ратоборцям: «А погляньте на мою Даринку!» Разом з дорослими налітала на ворогів – буде колись отаманкою. Того разу очманіло билися з напосідливими «дохлими мухами», хтось із них пошпуриє у нашого отамана істика, бідного навіть не встигли домчати до лікарні, повернули з дороги. Зате Вавилон після того закликав себе й своїх сусідів до тривалого миру. А якщо й спалахували бійки, то лише навкулачні, або й так боролися силачі з силачами, на чому слави зажив Данько Соколюк, поборений був лише один раз якимось бовдуром із Прицького, з усіма ж іншими не знав поразок.

Даринка іще якийсь час пригонила в нічне свою Каштанку. Юну вершницю старші привчали курити, лаятись по-хлоп'ячому, узвичаювали до всіх «звятиг» пастушого життя, не вельми бідкаючись о те, що могли нашкодити дівчині. Коли ж одного вечора Даринка не з'явилася в нічліги, то всі пожалкували за нею, відчували, що любили її за батькову вдачу, а оті пустощі, котрих навчили дівчину, були для них всього лише жалюгідною розвагою після колишніх славетних баталій. Даринку разом з Каштанкою, а точніше заради Каштанки, забрали у Прицьке якісь далекі родичі. Вони виявилися людьми лихими та загребущими, наступного літа Даринка втекла від них. Не застала батькової хатини – сусіди встигли спалити її за одну зиму, і лише вишневий садочок потім закрітав щовесни, не хотів дичавіти.

За всі біди та поневіряння добиласть великого сану – стала вавилонською чередницею, міняла підпасків, добираючи собі хлопчентя хвацьких та слухняних, а якби ще до того Каштанка, яку клятні родичі привласнили, то й не на жарт могла б почувати себе отаманкою. Нібито й змирилася зі своєю долею, тільки супила брови, визолочені літом, коли поверталася з чередою в село, та в душі докоряла батечкові, що той так безглуздо загинув і бився не з тими, з ким належало б битися великому отаманові. Битися малося б із тими, чиїх корів та овець вона

займала все більше та більше, наче їх плодять якісь невсипущі та невситимі потвори. Скоро тих овець стане так багато, що вони з'їдять і сам Вавилон, вигризуть у ньому все живе та господне. Дивно Даринці, що ті овечі отари ніколи не змішуються, кожна з них має над собою свою тронку, зовсім не схожу на інші, Даринка не може проникнути у світ тих музикальних істот, які чують свою тронку при найменшому нагадуванні і ходять за нею, мов заговорені.

У чередниці було приємне ластовиннячко, розкидане по всьому обличчю, але ж навіть носик не зазнав від того жодної кривди – їй те ластовиннячко пасує; вії довгі, завше опущені долу так, що зеленаві очі з-під них скидалися на вечірні потемки, коли в них спалахує перша зоря, додаючи їм синяви; стан у Даринки гнучкий, як пагінець, але в ході було щось хлоп'яче, ота сягнистість, від якої неабискільки втрачають дівчата; іще мала вона одну ваду, либонь, від того, що курила в дитинстві, – грубий, хоча і доволі приємний голос; чи не з тої ж причини появився у неї чорний пушок над верхньою губою, поки що ледь помітний, як глянець, але Даринка не те що ховає його, а навіть пишається ним, то їй дісталось від Ясі Закревської, жінки гарної та гордої. Що ж до голосу, Даринці байдужки, він не завдавав їй ніякого клопоту. В одних домах Даринку так і звали Даринкою, а в декотрих, можливо, через її голос, – Дариною, хоч їй було тепер не більше, ніж тим вавилонським дівчатам, котрих звали Марфусями, Пизями, Дизями, а то й іще ласкавіше. Дівчат не визнавала, товаришувати любила з хлопцями, якщо ж доходило до бійки, то билася з ними поспіль, з усього красного парубоцтва боялася хіба що Данька Соколюка, і то не так його самого, як його чорної бороди, таке було відчуття, що нею він міг би кого завгодно залоскотати на смерть. Її улюбленим філософом був Фабіян – його вона могла слухати скільки завгодно, що ж до Фабіяна-цапа, то вона терпіла його лише в присутності хазяїна, без нього їй здавалося, що то одне з хитрих перевтілень філософа, й, одверто кажучи, вона трішки побоювалась цієї хитромудрої худобини, якій не раз кортіло сказати: «Фабіяне, ану ж перекиньтесь в чоловіка...»

Даринка приносила для Соколюків передачі, одного разу вхитрилася передати навіть пилочку у хлібі, яку вклав туди один великий спец по втечах із тюрми, його порадив Петро Джура, а живе той тип у Глинську, вважає себе майстром на всі руки. За пилочку Даринка віддала й гарний шмат сала. Для самої ж Даринки то була майже підсвідома гра у щось незвичне, незнане раніше, вона й справді прагнула їх визволити, а як везла їх додому і сиділа на скрині, то не соромилась Вавилону, ба навіть мала від того якесь гарне душевне возвищення. Даринці ні на кого було поширювати свою відданість, то вона всю її виплеснула на Соколюків, вдячно-сті ж за те їм вистачило лише на дорогу від Глинська. Коли ж дорога з неволі скінчилася, вони одразу поіншали, надто Данько, стали такі дрібні та мізерні в її очах, що Даринка несамохіть подумала, чи й варто було таких випускати на волю.

Випрягши коні, Данько тієї ж хвилини подався на горище. Там, на бантині, тримали сало в мішечку, то він, гаспид вавилонський, побіг дивитися, скільки сала перетрубила Даринка за їхню відсутність. Вона ж того сала навіть не спробувала, все виносила до Глинська, на передачі, а він зійшов із горища, поплескав її по сороміцькому місці й каже:

– Бачиш, Лук'яню, яку гарну задничку викохала на нашому салі.

Замість того щоб вступитися за Даринку, Лук'ян розсміявся. Він заходився скликати голубів, і коли ті почали злітатися з усіх усюд і сідати йому на руки, на плечі й навіть на голову, то він мав з того стільки радості та захоплення, що зовсім забув про Даринку. Ніби й не помічаючи її, покровитель голубів побіг оглядати баштан, пограбований Явтуховими дітьми, а Данько, застережений зникненням сала, метнувся до луку, певен, що одним салом тут не обійшлось. У лузі проростав ще від батька невеличкий берестовий гайок, в якому Данько не дорахувався кількох найстрункіших берестків. Усе вказувало на Явтуха, який міг почати з сала і дійшов до берестків, не могла ж Даринка одна виносити цілий мішечок сала.

Поруч, на отавиську, послано кілька стежок полотна – Пріся вибілювала його на Соколюковому лузі, щоб на своєму в цей час могла проростати отава. Данько хотів було поскидати

полотно зі свого лугу на Явтухів, але тієї миті з конопель виступило кілька старшеньких явтушенят, настроєних войовниче. Імена їм обиралося найзручніші: Тодось, Антось, Івась, Стась, то потім сам батечко їх вічно плував. Примусивши дядька Данька забратися геть одним своїм виглядом, вартові полотна знову засіли в коноплях і трималися там так тихо, ніби й справді чекали на злодія. Тим часом їхня матінка чепурилася в хаті до Соколюків, а батечко по обіді відсипався на возі під грушею. То-то схаменеться, як прокинеться і побачить своїх сусідів тут, на волі.

Берестовий гайок Явтух уже встиг майже привласнити – без конфіскації. Одне зараз хотів би знати Данько: де він переховує вкрадені берестки. Лук'ян же на баштані мало не заплакав з розпуки: найбільші кавунці, примічені ним ще до арешту, щезли, а весь баштан мав такий вигляд, що Лук'ян одразу уявив піратські наскоки явтушенят. Груші та яблука були також належно обнесені, вціліли тільки пізні сорти, їх явтушенята залишили до осені.

На кожному кроці Соколюки знаходили себе пограбованими коли не самим Явтухом, то його дітками, могли скаржитися зараз хіба що один одному або ж своєму дорогому дядечку в третіх Паньку Кочубею, в житті якого жодних істотних змін за час їхньої відсутності не сталося. Дядечко і далі перебуває головою, а заодно облагороджує пізніх кабанців, сподіваючись колоти їх десь перед великоднем наступного року.

Коли Соколюки проїздили повз сільраду, на ганок вийшов Боніфаций і привітав їх так, наче вони поверталися од вітряків. Кармеліт був вражений не так тим, певна річ, що їх відпущено, – се його мало обходило, – як тим, що їм повернуто скриню.

– Гей, а що маєте в скрині? – запитав Боніфаций, не сходячи з ганку.

Замість відповіді Лук'ян постукався кісточками об віко, те означало, що скриня порожня. Зате на скрині маємо дівчину, – показав прозорим жестом на Даринку.

Коли вони обидва добилися до хати – один з баштана, а другий із лугу, – Даринки вже не було, а на лаві сидів Фабіян, який пилючок їм не передавав, але до Кліма Синиці прохати за них ходив. Інакше кукурікати б їм у Глинську ще довго. Він присоромив їх за Даринку й сказав, що на їхньому місці притримав би це дівчисько до ліпших часів, хати воно не пересиділо б і хліба не переїло б, ще й зарібок від череди приносило б на гурт. Лук'яньо хотів було завернути Даринку, але Данько зупинив його:

– Стривай, братику, ти тут, либонь, не один...

Явтух спав, то Пріся скористалася з того, причепурилася, подалась до сусідів. Біля двору стріла Даринку.

– Що, йдеш од них?

– Іду...

– Жаль. Звикла до тебе... І хлопчикам моїм ти сподобалась. Хай би вже, думаю, вросла тут... Парубки ж бо гарні. Що один, що другий...

– Відвикнете, тітонько, – посміхнулася Даринка.

– Ого, яка ти колюча, – зауважила Пріся.

Зачеплена тим гордим дівчиськом, Пріся повернулася під грушу, постояла біля воза і, впевнившись, що Явтух спить міцно (то на дощ), тихцем відсунула дошку в паркані, відтак, поклавши її знову на місце, майнула до Соколюків.

Фабіян підстригав Данька перед купіллю, посадовивши його на маленькому ослінчику побіля віконця. Менший Соколюк порався біля печі, грів у велетенському чавуні воду для старшого. Даринка виявилася дуже здогадливою, наносила води повну діжечку, маленьке зелене жабеня плавало в ній і втікало на дно, як тільки Лук'ян зачерпував воду мідною квартою. То Даринка наповнювала діжечку вночі або ж на світанку й ненароком принесла це криничне жабеня. Загалом Даринка чудово вела хатнє господарство, все перемила, перепрала, рушники на образах немовби оновились, скрізь, де тільки можна, повтикала польові квіти, долівку

стиньковано підзолоченою глиною, припічка та комина підбілено – в хаті ще довго буде пахнути Даринкою, її духом дівочим.

Уже стояли напоготові велетенські вербові ночви, в яких колись уміщалися обидва Соколюки разом. У тих ночвах випарено кілька поколінь, у тому числі й перших явтушенят, у Явтуха не відразу з'явилися свої ночви, то Пріся звикла до цих, з бляшаною латкою на днищі. Ніщо не може порівнятися з вербовими ночвами, коли їх гарненько розпарити. Купіль пахне вербою, діти підростають у ній просто на очах. Бувають ще липові, в'язові, кленові ночви, але ті оживають поволі, в цьому далеко їм до верби.

Пріся прийшла так невимушено, як, бувало, приходила колись по ночви чи по сіль, завважила, що ночви пересохли, і всілася на лаві, виставивши напоказ свої гарні засмаглі ноги в постеликах. Данько, забганий рушником, глипнув на них, посміхнувся знічев'я. Фабіян збився з голярського ладу, а Лук'яньо вкинув у піч нескрученого віхтя, і та випахнула димом на хату.

– Поможі-но йому, Прісю, – звернувся до неї Данько, і того було досить, щоб гостя схопилася з лави. Сказала, ставши до печі:

– Спровадили таку гарну дівку, а тепер і скупати вас нікому. Ха-ха-ха! Які ж ви безпомічні без нас!..

Сміялася піч, і сміялася Пріся, і Данько гиготів, аж поки Фабіян не дав йому запотиличника, аби сидів тихо і не ворухився.

– А мій Явтушок купається у ставу, він не такий пан, як ви... – навіщось сказала Пріся, хоч добре знала, що Явтушок не купається у ставу, боїться кінського волосу...

– Колись твій Явтух ще в смолі за них буде купатися, – зауважив Фабіян, опоряджуючи закошлатілого Данька.

Пріся промовчала, швиденько зогріла два банячки, наповнила третього. Ночви розпарилися, запахли вербою, в кутку від пари заплакав Микола Чудотворець. Лук'яньо побіг ще по воду – вже для себе, Явтух одсипався на возі, явтушенята качалися в лузі на полотні. Лук'яньо зачерпнув води і поніс на коромислі на гору, Явтух перекинувся на другий бік, обличчям до Соколюків.

Лук'яня Фабіян підстригав у дворі, на колоді, де рубали дрова, а в хаті Пріся купала Данька у ночвах. Терла йому спину вівсьяним віхтиком, потім голову. Завважила, що Явтушок доказав на них без жодного зла, з ревностів, потім карався, а вона, Пріся, зовсім затужила по них, хоч і не має до них інтересу, як Мальва чи хто інший... Сусідам слід жити у мирі, в злагоді, бо ж то майже одна сім'я. Її оповідки про сировара Данько зустрів легеньким смішком. Для Мальви то лише мить, доки є на світі він, Данько...

Вийшов із хати розпашілий, чистий, як циган у свято, посміхаючись, сказав Лук'янові:

– Іди, братику, покупайся, та відсвяткуємо якое своє омовіння...

Омиванки злило в цеберку, а ночви вже чисті, вимиті, знову парують, Пріся прекрасна над тими ночвами, Лук'яньо ж соромиться роздягатися при ній. Вкинула якогось зілля, спитала:

– Не бачив, Явтушок мій ще спить?

– Спить.

– То купайся мерщій...

Той циган грубий, хтивий, а він, Лук'яньо, ніжний, наче юнак. Сказала йому:

– Женитися вам пора, бо так і пов'янете вічними парубками. Он мої хлопчики вас доганяють...

Данько крадькома постукав у шибку – то було попередження: під грушею прокинувся Явтушок.

Глянув на сонце, те опинилося над вітряками, либонь, переспав і за це хотів зігнати злість на дружині, заволав її. Потім згадав, що вона мала білити полотно на лузі, швиденько запряг коні, поклав на воза вила-двійчата, що до снопів, і побіг відчиняти ворота.

Що за напасть? Старший Соколюк сидів на призьбі вкупі з філософом, а менший саме вийшов із хати й поклонився сторопілому сусідові.

Той розкланявся, розгублено та подивовано, ніби ще крізь сон, а коли побачив ковану скриню на возі, то йому зовсім потемніло в очах, бо ж навіть не припускав, щоб та скриня могла бути порожня. Коли йому одніміло, кинув їм:

– Гей, чорти! З поверненням вас, в добрий час будь сказано. Щойно ви мені виснилися... Тьфу на вас, добра б вам не було!

Пріся тим часом йшла з луку, і то була для Фабіяна з усіх відомих йому чи не єдина кругосвітня подорож, котрої він не міг збагнути до кінця своїх днів. Адже ж знав певно, що вона не виходила з хати через двері. Це так зацікавило Фабіяна, що він підвівся, подався в хату, аби з'ясувати бодай для себе цей факт.

Цап спав у сінях, ліжко під віконцем було заправлене найвеличніше, з цілою горою подушок, складених, як завше, – внизу більші, а далі менші та найменшенькі, – жодних ознак похапливої втечі. Вражений філософ підійшов до все ще запітнілого Миколи Чудотворця й осінив себе хрестом, хоч досі ніколи не відзначався запобіганням перед богами, майже зцурався віри. Коли вийшов, Пріся вже сиділа на возі, запнута білою хусточкою, свіжа, чиста, незрадлива – через якусь годину-другу вони повертатимуться з поля на височенній хурі снопів, врубльованій берестком, зрубаним у чужій леваді. Явтух з тієї житньої висоти буде гордо позирати на грішну землю, а Пріся всю дорогу лежатиме горілиць і глядітиме у вечірнє небо, вискніле за день. Якщо ж через дев'ять з половиною місяців (хлопчиків, як правило, переношують) з'явиться хлопчик, то Пріся нагадає Явтушку, коли те сталося: як звозили жито з-під Чупринок, просто поля, на хурі, у надвечір'я, хіба він не пригадує, як вибрав її на хуру по віжках та як потім здогадливо внизу форкали коні. «Се того дня, як ми двічі перекинулись зі снопами», – після деякого вагання осміхнеться Явтушок, і повірить їй, і буде любити найменшого хлопчика не більше й не менше, ніж інших, а як бог дасть дівчинку, то й зовсім буде щасливий і назове її Мальвою, аби це гарне ім'я не зводилось у Вавилоні. Тут мало вірили в те, щоб Явтушок сам міг настаратись стількох хлопчиків, але Вавилон з повагою ставився до подібних надбань, знаючи, що хлопчики йому потрібні на майбутнє, що ж до дівчаток, то на них Вавилон ніколи не знав кризи.

Соколюки бучно відсвяткували своє повернення з Глинська. На гульбищі були обидва брати та обидва Фабіяни, допізна співали пісень, били в тулумбаси, за які правила затула від печі, певне, виманювали, гаспиди, Прісю з хати, але Явтух пристежив їй, не дав ступити з подвір'я ні кроку. Цап од тих оргій зморився раніше за всіх, під'юджував філософа податися додому, але тут котромусь із них, либонь, Лук'янові, спала на думку геніальна річ: зачинити цапа у скрині до ранку, аби не плутався під ногами. Всі троє схопили його – цап не пручався, бо знав, що то надаремне, – і понесли до воза. Відчинили скриню на возі й кинули його на кожушки, котрі Даринка принесла у Глинськ на той випадок, якщо б Соколюків було зіслано кудись далі. Про кращу постіль цап не міг навіть мріяти, і ледь зачинилося віко над ним, як він розлігся на кожушках і забився в солодкий сон без жодної тривоги про свою подальшу долю. Якщо Соколюки вирвались із тюрми, то він уже якось вибереться з цієї скрині. До того ж у віці було кілька щілинок, і цап мав не лише свіже повітря, а й кілька стежинок визорілого неба.

Далі події розвивалися належним чином: забувши про цапа, Фабіян один подерся на Татарські вали. Це було ризиковано, бо в таких випадках його приводив додому цап, хазяїн при тому тримався за лівого рога, на якому все чіткіше проступали кільця цапового багатоліття, і в такому єднанні міг дійти куди завгодно. Десь на половині дороги він згадав про цапа, але ніяк не міг спам'яткувати, де той запропастився. Полишений підмоги товариша, приліг перепочити на моріжку, посеред гори, і заснув там безклопітно. Соколюки також дійшли краю, один опинився на лаві, а другий поринув у подушки.

Явтух цього разу пересилив Прісю, і коли в її високих грудях, які він ставив над усе, задихав сон, тихенько встав, зодягся, перехрестився до образів, що світили з темряви мертвими очима, а по хвилі вже відхилив свою дошку в паркані (кожне з них мало свій потаємний хід до сусідів, у Прісі – для позичок, у Явтуха – для боротьби з сусідами) і не без певного ризику для життя пробрався в подвір'я Соколюків.

Скриня стояла на возі, і Явтух не повірив очам своїм – за всіма припущеннями Соколюки мали б прибрати її і, певна річ, не прибрали лише тому, що на radoщах забули про неї. Булава Конецпольського засяяла в його уяві всіма рубінами, а крім того, він сподівався знайти в скрині ще дещо, принаймні меч йому не завадив би ніскільки, надто тепер, коли він знову опинився віч-на-віч із сусідами. Добравшись до воза, Явтух довгенько просидів під ним навпочіпки, прибігла Мушка, полизала йому руку – з жодною жінкою він не шепотівся ще так лагідно:

– Мушко, Мушенько, це я, хіба ти не впізнала мене?..

Улестивши суку, тепер міг діяти рішучіше. Явтух виліз на воза, ще там порався деякий час, а тоді обережно підняв віко. Зі скрині пахнуло у ніздрі чортячим духом, а замість гетьманської булави, яка ввижалася йому, на Явтуха глянуло майже живе обличчя, далі з темряви випірнули велетенські холодні роги і хвіст, якого вже домалювала, напевне, його уява.

– Чорт! – скрикнув Явтух і звалився з воза на землю.

Від того скрику, а може, від струсу, прокинувся сновидець на лаві, відчинив вікно й, побачивши невідомого біля воза, заволав:

– Лук'яню, Лук'яню, нас грабують!

Заки вибрались із хати, то застали лише цапа, який потягувався у скрині.

– Як він там опинився? – здивувався Данько, а Лук'ян на те лише розвів руками:

– Взагалі починає діятися щось неймовірне, виявляється, їх було двоє, один нізащо не міг би запхати цапа до скрині.

– Чорт! – скрикнув Явтух і звалився з воза на землю.

Зняли скриню, витрусили з неї цапа, і той пошкандибав додому. Під горою натрапив на свого хазяїна, постояв над ним у цілковитому розпачі, а тоді розбудив і повів додому відомим способом.

Явтух ледь живий дістався до хати і, коли Пріся запитала його, що з ним, сказав:

– Тс-с-с! Щойно я бачив живого чорта. Геть як людина – борідка, очі, вуха і велетенські кручені роги. Жах!

Пріся перепитала:

– А то, бува, не Фабіянів цап?

– Уже ж напевне міг відрізнити цапа від чорта...

Думала собі – невже колись світ зубожіє, почнуться в нім самі Явтушки й знеплодяться такі, як Соколюки? Зараз також думала про них, про обох одразу, а мусила голубити свого рідного Явтуха, який усе ще тремтів під боком від зустрічі з чортом. Коли ж нарешті він захарчав, наче йому щойно перерізано горло, нишком виступила з ліжка, ветхість якого вже давно вимагала Фабіянового втручання, але Явтух зволікав ремонтувати ліжко до кращих часів, – усілася на лаві біля віконця, яке виходило до Соколюків; і чомусь любо було дивитися їй, як мріє в хисткому сяйві повного місяця старовинне подвір'я з возом, з клунею, з двома вікнами і з тією скринею, в якій чоловік натрапив на чорта. Тепер скриня була перекинута, з неї витрушено «чорта», той подався рятувати свого господаря, а котрийсь із Соколюків приліг досипати в подвір'ї, на кожушках, витрушених зі скрині разом із цапом.

Уже ладна була повернутися до Явтуха, коли раптом побачила двох вершників – вони їхали дорогою понад селом. Явтушок спить на возі, то вже котру ніч бачить їх, Пріся ж побачила їх уперше, щоразу, коли вони проїздили повз хату, запізнювалася до віконця.

Зачувши тупіт коней, Данько підвівся на кожушках у самій білизні, кинувся до воріт, але коні сахнулись од білого велетня і помчали вуличкою вниз, повз самісіньку Явтухову хату. У хліві заіржали Явтухові коні, ті ніколи не іржуть без причини. За хвилину і Явтух уже був на ногах.

Данько кинувся було за вершниками у вуличку, в якій ті зникли, але тут Явтух біля воріт. Данько страшний у білому, а Явтух уже був з переляком, то перехрестився зопалу й, присівши за ворітьми, зловтішно засміявся. Над чимось дуже святим сміявся Явтух, бо Данько зупинився у відчаї, а далі повалив на свого насмішника ворота, які трималися на конопляних перевеслах, і почвалав на свої кожушки.

– А добра б тобі не було! – вилаявся Явтушок і, вибравшись з-під дошок, заходився ставити ворота на місце.

Тепер Данько засміявся на кожушках, розглядаючи небо над Вавилоном. Упізнав там досвітні сузір'я, які не раз спостерігав з Абіссінських горбів. Та не лежалося йому на кожушках.

Одягся в лляну сорочку, взув нові чоботи зі скрипом, накинув на плечі кожуха, – так зодягався, коли йшов колись до Мальви на гойдалку. Лук'яньо спав тихо, несум'ятливо, як дитина, білий чуб прилип до білої подушки, Данько не став його будити, лишень тихо поцілував у спітніле чоло, бо ж не мав зараз вірнішої людини за нього.

Явтух все ще бідкався біля воріт, шукав способу, як відомстити Данькові за те, що він повалив їх так грубо, безцеремонно. Так вони можуть колись прийти і перекинути воза разом із ним, повалити хату, а там і ціле його життя. Скрип нових Данькових чобіт зачепив Явтуха за останні нерви.

«Треба боронитись од них, доки не пізно».

Він подався до хати, відклав цеглину в ковбашці й дістав зі схованки обріза, загорнутого в ганчірку. Пріся не звернула на те уваги, годувала грудьми найменшого, півторарічного хлопчика Яська, котрого не відлучала довше за інших. Врубльована хура зі снопами ночувала в подвір'ї, то Пріся вирішила, що Явтух пішов її розбирати. І все ж якась підсвідома тривога

пойняла її. Прися знала про ковбашку, мерщій метнулася туди і, вибравши цеглину, з жахом подумала про Явтуха, мстивість якого була їй добре відома. Проте не побігла, не стала його зупиняти, знала його вперту вдачу, та й сама ще хотіла пожити для діток. Явтух такий, що може бабахнути межі очі рідній дружині, у блаженському тілі дух живе злостивий та непокірний. Невже довідався, що вона їх сьогодні купала? Так то ж для того, щоб помирити їх із Явтухом. Один господь бог міг би простежити зараз хід думок спантеличеної жінки.

Вавилонська гора ще снила в синьому мареві, коли Данько вибирався на неї. Нагромадження білих хатин, що вночі сходились пошепотіти і ще не встигли розбігтися, ліпились одна до одної – дах над дашком, стріха над стріхою, справляючи враження чогось вічного і великого. В давнину по тих горах жили таври, потім татари та турки запанували осонням, далі з поляками прийшли євреї, котрим ці гори, напевне, нагадували їхню колишню батьківщину, але згодом усе те вивітрилося, змішалось, породичалося з буйним козацьким ґрунтом – із суміші народів та пристрастей з'явилося через віки оте гарне диво – Мальва Кожушна, що ось уже котрий годок ніби й безклопітно літає собі над вавилонським світом, бунтуючи душі багатьох чоловіків. Великий Данько зараз тьопав до неї, як останнє хлопчисько, дерся на Вавилонську гору, мов навіжений, хоч і не мав на неї ані церковного, ані якогось громадянського акта, і прийшов не яким уже й гордим Даньком. Приніс саме лише благання.

Не застав їх на гойдалці, хоча й, поки дерся на гору, був певен, що вони там, коней їхніх теж не знайшов у подвір'ї. Хата стояла задумливо, з увігнутим подвір'ям, із тінями дерев на синювато-білих стінах – та жива графіка ніби робила її небайдужою до Данькових переживань. Підійшов до віконця з тим непевним передчуттям, з яким підходять конокради на вивідки, постукався навмання, гадаючи, що ніхто не озветься. Мальва з'явилася в шибці, спокійна, невразлива, відчинила віконце перед ним, пахнула теплом, знайомим Данькові. Поклав їй руку на гарячу маківку, – вона відсахнулася – дрібненьке намисто в кілька разків, яке колись купив для неї в Глинську, розбіглося по шії, білі коси розсипались.

– Це правда?

– Правда, Даньку...

Червоний разок розлетівся вщент, витік на лопушки під вікном, відтак зачинилося вікно перед ним, і Данько ще довгенько стояв, затискуючи у жмені гаряче насіння своєї любові, скам'янілий, безпорадний перед жіночою зрадою. Стояв у білому розшитому кожушку, тепло якого Мальва мала б пам'ятати... Стояв вимитий для неї у вербових ночвах, ще пах ромашкою, якої Прися сипнула в купіль, коли мила йому голову, ще й жартувала при тому, що робить те для Мальви...

Жбурнув у шибки жменьку намиста й навіщось побрів до гойдалки, на якій виколихав свою любов.

Ледь-ледь погойдувався, відштовхуючись однією ногою од вичовганої доріжки. Чекав, що Мальва ще вийде до нього, і хтозна-доки ще колихався б так, у цілковитій нестямі, якби в сараї не заіржав кінь. Данькові тенькнуло в серці, він пам'ятав, як ірже Андріянів кінь, бо розумівся на тому до найменших тонкощів, а цього коня він, здається, чує вперше.

В сараї душно від пільми, від сонних курей та від густих пахощів сіна, що ним забивали вишки. Комунівський кінь стояв не розсідланий, не їв, нервово глипав очима, мабуть, зачув біду, тоді як його сусід, Андріянів кінь, нишпорив собі за драбиною, весь поглинутий шуканням живого сіна в переїдах.

Данько не терпів жодного недбальства щодо коней, закинув за драбину сіна, попустив підпругу на комунівському коні – то був верховий кінь Кліма Синиці, сировар, напевне, потайки брав його для своїх прогулянок. І тут озвалося враз у Данькові старе, кращого випадку й не забажати для нової пригоди, ще до рання той коник міг би опинитися хто й зна де, якби не був він власністю самої комуни.

Данько вибрався з душного сарая і знову підійшов до віконця, адже мав тепер інше уявлення про тишу в хаті. Ніби промовляв усім своїм виглядом, постукавшись чи не вельми настирливо: «Де ви там, мерзенні душі, ану ж бо ходіть обоє сюди перед мої очі». Честі йому додавало те, що він не піддався конокрадській спокусі і, як-не-як, а прийшов сюди переможцем над самим собою.

На те його погрозливе бовваніння у вікні появився гордий і, як видалося Данькові, достоту гарний юнак у білій сорочці, з розвихреним чубом, мовчки зміряв поглядом непроханого гостя і, посміхнувшись, промовив:

– Вони сплять, і я раджу вам більше їх не займати...

Те наївне «вони» посмішило Данька, примусило поправити козушка на плечах. Звичайно, це той самий, кого Данько вперше побачив з віконця тюрми на візку. Впізнав по чубі, по гарній поставі голови.

– А ти їх розбуди! – наказав глузливо.

– Зараз, – відповів сировар.

Метнувся од віконця, а ще по хвилі з гуркотом розчинилися надвірні двері, й з них вилетів усе той же юнак, але з шаблею, занесеною для атаки. Меткий та ніби босий, він наближався досить зухвало.

«Знесе голову, безум», – подумав Данько і зопалу дременув недалечко – на гойдалку.

Але наступної миті те місце видалося йому ненадійним – шабля наближалася сюди, роблячи бойові круги в повітрі так, наче її власник мчав на коні. Данькові мимоволі згадалась атака австрійської кінноти на Західному фронті, він тоді мало не наклав головою, та спіткнувся кінь під вусатим австрійським драгуном, що переслідував Данька. Драгун випав із сідла, і Данько прикінчив його прикладом. Од цього ж безумця, засліпленого любов'ю, він не мав якогось іншого порятунку, окрім утечі. Не роздумуючи й миті, Данько шубовснув із гойдалки у прірву, порослу деревиєм, терном та іншою злостивою.

Сироварові коштувало неабияких зусиль, щоб і собі не шелеснути за ним, хоч він і не мав наміру стинати голову своєму супротивнику. Юнак розсміявся, бачачи, як білий козушок, облишивши плечі втікача, плавно летів за ним і завис на морельці. Данько ж опинився на колючках та іще на чомусь живому й огидно теплому...

То Явтушок сидів у засідці, чекав, коли Данько встане на гойдалку з Мальвою, – тоді, гадав, саме враз валити його з найвищої точки. Тобто він ішов сюди з таким наміром, але вже тут завагався вбивати Данька, тому дав собі свідомо розслабнути й трішки закуняв під морелькою. Вже в дрімоті зовсім завагався, чи варто тратити на Данька того єдиного патрона, якого мав на господарстві, а чи притримати набій до якоїсь більшої скрути. Солодкий плин думок ніби зогрівав Явтушка зсередини й залишав у нім усе менше місця для Данькової смерті...

Аж раптом щось неймовірно важке та неоковирне звалилося на нього й розплескало його з такою силою, що Явтушок навіть не встиг скрикнути, а лише вистрілив у небо майже підсвідомо, не так обороняючись, як благаючи тим пострілом допомоги. Не мав спершу сумніву, що звалився на нього сам чорт, бо ж бачив на власні очі, як услід за чортом падав диявольський козушок і завис на морельці. Гадав, то вже кінець, але ж сам чорт закричав так несамовито, що Явтушку не лишилося нічого іншого, як зібрати рештки духу й спробувати вибратись з-під того волохатого страховиська, яке виявилось, звичайно ж, не ким іншим, як Даньком Соколюком. Порятунку начебто й не було, але Явтушок залишився вірним собі, його практичний розум спрацював з такою прозорливістю, якої годі й чекати від будь-кого іншого за таких обставин. Удавши, що він не впізнав Данька, Явтушок закричав явно з чужого голосу:

– Банда!.. Денікінці!.. Рятуйте!

Данько розгубився, – які, в біса, денікінці? – а Явтушок скористався з того, вислизнув з-під свого душителя й, зіп'явшись на ноги, дременув з такою вправністю в шалину, що переслідувати його не те що Даньку, ба навіть самому чорту було б безнадійно. Коли людина отак

безглуздо залишається без свого єдиного патрона в сонмищі ворогів, то вся її сила тоді в ногах. Данько ж спробував було підвестися, але ноги не слухалися його, і він залишився лежати горілиць під морелькою. Ніяк не міг збагнути, яким чином його кожушок опинився на самім вершку, адже добре пам'ятав, що падав разом із кожушком на плечах. Обличчя пашіло не то від колючок, не то його обсмалив Явтушок своїм пострілом. Вогняний сніп усе ще стояв перед очима. Але якщо живучість Явтушка видалася Данькові просто разючою, то поготів приголомшило те, що віднині йому з братом доведеться мати справу з озброєним Явтушком.

Над прірвою зіп'ялася хмаринка від пострілу й, шукаючи виходу, зависла над Даньком. Чимось вона схожа була на розплесканого Явтушка: руки, ноги, голова на коротенькій шийці, й навіть штани такі ж пошарпані, ніби він щойно їх загубив. Данько все ще лежав горілиць, а Явтушок тим часом прибирав над ним усе більшої подоби на себе, було таке передчуття, що зараз той негідник оживе й розсміється над своїм поверженням ворогом, але вже цього Данько не міг дозволити. Набравши повітря повні груди, Данько дмухнув на хмаринку – та повагалася якусь мить і попливла собі геть, спотворивши Явтушка до невпізнанності.

А ті, підстобнуті пострілом, тихцем вивели коней з хліва, повскакували на них і вимчали у вуличку на такім граціозі, що Явтушок ледве встиг оступитися в деревій. Комунівський інокровець захропів, зачувши поруч недобрый дух, і чимдуж помчав вершника під гору, а Мальвин коник відстав, кров у нього не така бентежна, то Мальва скористалася з того й кинула в деревій, певна, що там причаївся Данько:

– Не дурійся, Даньку!.. Вилазь!

Услід почувся мстивий смішок когось дрібнодухого, немічного.

«Господи, на що перевівся Данько!» – подумала Мальва й, припавши до гриви, полетіла вуличкою за вершником.

Далі повз Явтушка прошкутильгав Данько в кожушку, окалічений, нещасний, зраджений, і Явтушок ледве стримався, щоб не привітати його: «Доброго ранку, сусіде!» Потамований смішок душив його, бо ж хоч як би там було, а він виграв сей бій, щоправда, дорогою ціною – не мав тепер на господарстві й одного живого патрона. Він вступив з деревію і під впливом щойно здобутої перемоги без ніякого страху пішов за Даньком, що дерся на гору.

Остаточно ствердився в тому, що не мав наміру вбивати Данька, і навіть пройнявся співчуттям до нього, бо ж міг здогадуватись, може, як ніхто інший, що зараз творилося в Даньковій душі. Зраджувані завше на боці зраджених. Лише біля повалених воріт ненависть до Соколюків знову спалахнула в ньому з новою силою, а тим часом тих ворожак як було два всі ці роки, так і залишилось. Лук'ян стояв на ганку, виглядав брата, котрого міг би й не дочекатись, якби Явтушок вистрілив не з перестрахи, а бодай трішки цілився у своїх ворогів, коли ті падають на нього з вавилонського неба...

Розділ сьомий

Мальва проводжала комунарика до вітряків, там вони прощалися, не сходячи з коней; і вітряний сторож Тихін Пелехатий, у якого все вже позаду, мимоволі нагодився у свідки та покровителі їхньої любові. Завважив зі свого горішнього віконечка, що їм завше обмаль ночі, а в Тихона Пелехатого кожна безвітряна ніч – мов вічність. Вітряки ледь-ледь поскрипують на припоні, і від того час майже не рухається вперед.

Інше діло, як шугоне вітерець – молдаванин чи турок із гарячого півдня, або жилавий долівняк подме з Глинська чи ще звідкілясь, та всі чотири вітряки разом забувають на горі, та набіжить помолок із Вавилону й навколишніх сіл – веселих, жвавих, дотепних, згодних і підморгнути мірошникам, аби лишень змолоти без мірчука, – тоді й час тече непомітно, і ти сам щось та важиш на вітрах, хоч ти всього лише сторож чужих вітряків.

А в безвітря ночі вкорочує чи не ця чужа любов на конях. Хо-хо, якого зелепушка звабила Мальва з палацу Родзінських! Помольці все гомонять, що він комсомолец та ще неспроста внадився до Вавилону, а як поберуться з Мальвою, то вже й залишиться тут, хоче заснувати у Вавилоні свою комуну. Сироварню відкриє та, напевне ж, конфіскує ці вітряки, бо ж владу над Вавилоном має той, хто володіє вітрами. Авжеж, хлопче! Але не хвались тим, чого ще нема. Вітряний сторож, уже безліч років розглядаючи Вавилон із цієї гори, щось не помітив там великого прагнення до комуни. Часом навіть бідак, якому б місце в комуні давно, піднімається сюди з позиченим збіжжям на спині, а проте не полишає надії колись поставити тут власного вітряка й аніж не менше. Про багатих і говорити нічого. Вавилон весь сповнений дикої свавольної сили – все кинулося багатіти, плодитись, вкоренятись та ворогувати – поділена земля розбрата ла людей, видобула із них оте наймерзотніше, що спало собі цілі століття, щоб дістати нараз самої вершини, яка найкраще відчувається тут, на вітряках, власники котрих уже й вітер воліли б поділити поміж собою, аби зналося як. «Нема страшнішої стихії за загребушість людську. Повір, юначе», – подумки звертається до нього вітряний сторож, а зійти до них ніяк не наважиться, щоб не завадити їм.

Сьогодні Мальва трималася з ним невимушено, називала на «ти», чого не було раніше, а вихопилася сюди зовсім по-домашньому – боса, без косинки і без подушечки, якою рятувалася від вовків⁷. Заклавши ногу на ногу – чей і не кожен козак зугарний отак триматися на коні, певно, навчилася тієї рівноваги на гойдалці, – повезла од вітряків чи не найкращий зі своїх світанків. Коліна мала такі, що могла б звабити ними кого завгодно, а не те що цього зелепушка при шаблі. Мірошники охоче мололи для неї без мірчука. Проте нічний сторож ніколи не запримітив Мальви на чомусь такому, що дозволяли собі декотрі помолки-вітрогонки, які честь ніби й берегли на людях ревниво, але нічний степ у долині порівняно легко зманював їх з велелюддя вітрякового.

Домівки своєї сторож на Вавилоні не мав, а в прийми туди ходив лише на зиму, до баби Отченашки. Власники вітряків були зацікавлені, щоб він постійно жив тут, за те платять йому помісячно й незалежно від того, є вітри чи нема. Платять хоч борошном, а хоч збіжжям із мірчуків, а понад те сторож дещо вигадує собі на обмітках. Отченашка ж не дає змарнуватися його зарібкам. Ноги ще має міцні, то переправляє все те до Глинська, а на вітряки приносить вогонь, тютюн, сіль, крупу для кулеші та свіжі сорочки. Інколи заночовує тут. Старий палить люльку всю ніч, а баба не виносить тютюну, то сплять вони в різних вітряках. Він у Бубеловім, то кам'яний – не згорить, а вона у вітряку братів Раденьких, де пахне живицею, як у новій домовині, бо ж поставлено вітряк нещодавно.

У полинах бралосся на вітерець, завилив вітряк Раденьких, чутливіший за інші, то старий зійшов униз, перевірів своє господарство, поправив припони, далі розвів вогонь, налив із діжі води в казанок – уже й міг би братися за кашу, але постріли на Денікінському рові одірвали його від цього звичного заняття й примусили знову піднятися на піддашшя в головнім вітряку.

Ровом, у бік нічийного степу, бігли «денікінці», було їх троє чи й усі четверо, – так, четверо, один – високий, незграбний, ніяк не міг сховатися у рові, спіткнувся об щось, упав, а звівшись, згинці побіг останнім. Тихін мимоволі відсахнувся од віконечка, впізнавши в одному з «денікінців» Кіндрата Бубелу. Вони тримали в будячинні спутаних коней, то один за одним побігли туди. Інші враз опинилися на конях, помчали у балку, а Бубелів кінь – карий, із білою зіркою, – скинув пудо і тепер не давався хазяїну. Бубела шаленів, то крадучись до коня кішкою, то нападаючи на нього зненацька, в один-два стрибки, а коли й це не допомогло, то кликав його по-доброму, благав, складав перед ним руки, як перед богом, аж доки вблагав-таки карого...

Пелехатий біг до рову навропростець, через межі та нивки, по тій стежині, котру залишив на росі комунівський кінь, повз нічийний степ, заснований павутинням та ожиною, повз

⁷ Народна назва хвороби від тривалої верхової їзди без сідла.

цілі віки ворожнечі, що точилася за той степ іще з козаччини – реєстрові козаки тримали його для випасу кінських табунів, тоді як громада прагнула мати його під хлібом. Хлопець ще жив, горіла на дорозі його шабля, виголена з піхов, сльоза збігала по скроні, та гордий чуб поневірявся в пилюці... Гадаючи, що цей також із банди, юнак відхилив його допомогу, силкуючись плюнути старому в обличчя...

– Се я, я! Хіба ти не впізнаєш мене?.. – заблагав вітряний сторож, навіщось вкладаючи йому шаблю до піхов. Тоді силоміць вихопив і його самого з пилюки, завдав на плече й поніс на бемкання рейки, якою Клим Синиця саме будив комуну, цього разу заповзятіше, ніж будь-коли, а можливо, бив на сполох...

Піднята комуна вирувала в подвір'ї. Принесли воду, рушники з червоними півниками, перебинтували потерпілому груди, відчепили шаблю, з якою кинувся було на «денікінців» собі ж на горе. Коли піднімали його на воза, вимощеного вівсянкою, він пошукав когось очима у натовпі й, упізнавши сторожа з обвислими довжелецькими руками, затримав на ньому втихомирений погляд. Потім заквапились із ним до Глинська, кажуть, там лікар тепер видатний, може, й урятує...

А вітряний сторож, сповнений гризот за свого хазяїна, почвалав до вітряків. Там чекала на нього Отченашка. Скінчився місяць, то прийшла по його заробіток, а заодно принесла старому свіжу сорочку та всі необхідні припаси, як завше.

– Чи я осліп, а чи все переплуталось мені в очах...

– А що, Тихонцю? Ти ж бо знаєш, що Отченашка вміє мовчати... Хрест роблю наперед.

– Бачив їх з горішнього віконця...

– Сліпий не чує, а глухий не бачить. Так, Тихонцю, спокійніше. Май і те, що нам віку доживати...

– Ні, піду викажу їх. Моя совість не може мовчати.

– Подумай про уста, мій голубе. То, людоньки, не жарт, то сила велика. А ми тут що? Вітри чатуємо, і тільки. Молю бога за тебе, Тихонцю, а вже при тобі і я не пропаду.

На молитву нагодився і сам Бубела, геть не той, що там, і коня поміняв. Був у солом'яному брилі, в гарній сорочці навипуск, оперезаний шовковим поясом із китичками, поміряв вітерець на підняті руки, тоді підійшов до багаття, привітав кашоварів із неділею.

Отченашка встала, поклонила, а Тихін, помішуючи кашу ополоником, відповів крізь зуби:

– Не буде ниньки вітру... Самий підвівок пішов.

– А що там скоїлось на рові? Не чули?

– Я спав. Не чув... Вітряк глухий... Та і я недочуваю...

– І ви не чули, Отченашко?

– Я так бігла сюди, що й забулася слухати...

Сторож чаклував над кашею, досолив, пригасив кізяки, щоб умлівала поволі, а той пан недільний ще постояв, похитав головою й, пустивши коня пастись, пішов у вітряк. Там піднявся по сходинках, припав до віконця під дахом, і все постало його очам як на долоні: рів, дорога понад ним, нічийний степ лілово палав квітками будяків, а за ним білий комунівський палац виростав із марева шпилями. Сторож запримітив тінь у віконці й заходився знімати казанка з триноги. Отченашка, клякнувши до степу, вирішила дошепотіти молитву, а вітерець гортав полини дедалі тривожніше, марно п'явся на крила, не мав сили зрушити їх з місця й погнати у безвість...

Собака-дойда, якого дочекалися з Глинська не так скоро, як того хотілося б, відразу ж підтвердив натяки вітряного сторожа, взяв слід до нічийного степу, що вакувався вже кілька років підряд, з часу останнього землеустрою. Степ задичавів непролазним будяковим лісом, обнованим ожиною. Високо на будяки залазив переступень. Виводилися там гадюки, джмелі,

палючі гедзі й час під часу воскресали «денікінці». Було того поля гектарів двісті чи й всі триста, й ніхто не міг пояснити, навіщо трималося його без ужитку так багато. Адже за ці роки прирізано з нього по шматку лише Явтуху Голому та ще кільком родинам, що настаралися діток. Коли ж комуна спробувала було забрати запуст, Вавилон запротестував проти цього на тій підставі, що то одвічні вавилонські землі. Соснін (це було ще за нього) відступив, а Синиця вважав, що для комуни той степ – лише клопіт, комуні сутужно і без нього.

У тій пекельній гушавині собака швидко оговтався, збився із сліду, зачхав, схоже було на те, що злочинці притрушували свій слід тютюновою потерухою. Але за поспіхом загубили мотузяне путо, свіженьке, вживане чи не вперше. Македонський вельми зрадив тій знахідці й переніс пошуки на Вавилон, сподіваючись знайти там хазяїна пута дещо іншим способом. Найімовірніших недругів комуни він викликав до сільради і під божевільний сміх Савки Чибіса, котрий збирав тих негідників як виконавець, запитував, показуючи на путо: «Ваше?» Це був прорахунок, ніхто з викликаних не признав того нехитрого пута, окрім цапа Фабіяна, який завітав сюди без виклику, з цікавості обнюхав путо і двічі пчихнув, красномовно засвідчуючи, що на путі залишився слід тютюнової потерухи, якою користувалися злочинці супроти вченого собаки. Згадаємо принагідно, що путо сподобалось Явтушку, він один оцінив річ хазяйським оком й охоче привласнив би її, якби не мусив думати про одіозні наслідки такого кроку. Він потримав путо пучками пальців і, важко зітхнувши, сказав: «Ні». Він лише здогадувався, кому з вавилонян могло належати таке гарне путо... На тих перших допитах цап Фабіян подружив із ученим собакою, бо й сам почував у собі неабиякий талант шукача, він легко знаходив по сліду свого хазяїна, якщо той вирушав у мандри по Вавилону сам, без нього.

Як потім з'ясувалося, путо належало до виробів глиньської мотузянки. Батько та син, що тримали споловини це підприємство, не відрікались од свого виробу, але ж мали так багато клієнтів кожного ярмарку, що назвати когось поіменно не змогли б навіть під дулом маузера. А тим часом обидва добре запам'ятали білобрового вавилонського дідича, який не далі як позаминулого ярмарку придбав у них чималеньку партію товару – посторонків, налігачів та кілька пут саме такого гатунку, яким зацікавився Македонський. Але ж хто стане відбивати такого вигідного клієнта від якоїсь паршивенької мотузянки, котрої не закрито досі лише тому, що не виявлено на ній жодних ознак найманої праці, якщо не зважати, що батько експлуатує сина. Але то вже діло суто родинне. Македонський пригрозив, що він змушений буде закрити їхнє підприємство, якщо вони не назвуть отого свого загадкового клієнта. Але це на них не подіяло ніскільки. Хотіли б вони побачити, в якому хаосі опинився б довколишній світ, якби хто надумав закрити цю останню глиньську мотузянку...

Наступної ночі вавилонські богове прийшли в подвір'я Зінгерів. Політали на гойдалці, а тоді, спасійовані, обережні, тісеньким гуртком протовпилися до віконця. Без жодної зброї та начебто без будь-якого зла. Постукались у віконце: раз, удруге. Стара Зінгерка вийшла до них з мороку, припала до шибки. Був там Кіндрат Бубела – впізнала його по білих бровах; за ним стояв Павлюк з трьома синами – замолоду, коли її Орфей, як агент фірми «Зінгер», вирушав у свої далекі мандрівки по світу, Павлюк, тоді ще парубок, мав око на неї, але був осміяний; ото Скоромні понітилися збоку, ніби самі не свої; а там ще хтось – Зінгерка не добачила вночі. Бубела, впізнавши її, показав рукою на двері. Пішла відчинила. Стояла перед ним в полотняній сорочці з дванадцятки, в білій намітці. Схрестила на вив'ялих грудях руки. Павлюк сплюнув тихенько – де та красуня, яку знав колись?... Лише тепер упізнала обох Раденьких – Хому та Федота, – а за ними крався Явтушок, котрому доводилася хрещеною матір'ю. Ще двоє стовбичили біля воріт, щось ніби скидалося на варту, тих Зінгерка начебто й не завважила. Запитала свого хрещеника:

– Чого тобі, Явтуше? Всі добрі люди вже сплять...

– Мені?.. – знітився Явтушок, ховаючись за Раденьких. – Мені нічого. Я так собі, з ними... – хитнув головою хрещеник.

– Розбудить Мальву. Маємо справу до неї... – сказав Бубела, обтираючи долонею змокрілу брову.

– Нема її. Ще з дня помчала до Глинська... Ви ж чули, яке скоїлось... Такого юнашка звалили. А за віщо, добра б їм не було?..

– А буцімто ви не знаєте – за віщо? – спалахнули вогники під бровами Бубели.

– А ну ж бо ну, Кіндрате! Може, я стара, дурна...

– За Мальву б'ються, а нам чуби тріщать, – натякнув Бубела. – Ось ми і прийшли сказати... Од цілого Вавилон... Її справді нема?

– Кажу ж, полетіла на конику. Ще з дня. Вже й перші півні проспівали. Мала б бути. Вона в мене така, що ніколи ніде не ночує. Оно вдома... Мені стояти тут чи йти?

– Чого ж стояти? Ідіть собі з богом...

Стара зачинила двері, почапала в хату. А вони ще стояли самі не свої. Прийшли зажадати від Мальви, аби забиралася геть з Вавилон – хоч до комуни, а хоч куди, доки не пізно, доки не накликала на Вавилон якогось нового лиха. Бо ж за одним комунариком сюди внадяться інші, а Вавилон весь пашисть ненавистю до комуни, боїться самого духу її, то буде боронитись од неї, а вина за те може впасти на безневинних людей, ось хоч би на тих, що прийшли сюди від усього Вавилон. Про всяк випадок заглянули до хлівця. Хтось запалив сірника. Впевнилися, що стійло порожнє, що коня нема. Доки горів сірник, Явтушок запримітив на стовпці для збруї ковані вудила, поклав до кишені. Вони подзеленькували там викривально, то потім сам дивувався, як міг припустити такої ганьби в цьому шляхетному товаристві, до якого прагнув давно, але щоразу почував себе там ніби в чужій лодді.

Од воріт розбрелися хто куди – по двоє, по троє, а Явтушок мусив іти один у свою страшну вуличку в деревії. Там жив будяк іще з Явтушкового дитинства, коли зацвітав – уся вуличка пахла медом, але зараз той мешканець вулички видався йому Даньком Соколюком, у кожушку наопашки. Рушати назад не міг, що тоді подумали б про нього боже. Пішов на Данька, аж то будяк. Сплюнув, а далі поклав собі не дати розігратися страхові в животі, хоч страх завше чатує його саме там, а вихід має зовсім в іншому місці...

Деся у половині вулички чужі вудильця забряжчали в кишені гризотніше, він і сам незчувся, як страх у животі перемиг його і примусив побігти – то один Явтушок втікав від іншого, певно, від того, який цієї ночі пошився в «денікінці»...

На ранок Вавилон облетіла новина... В головнім вітряку повісився Тихін Пелехатий. Ніч видалася тиха, не було помолів, йому ніхто не заважав. Коли Фабіян прийшов туди, щоб зняти мірку для домовини, старий уже лежав у вітряку знятий, прикритий ряденцем. Горіли свічки, й Отченашка шепотіла над ним свої потаємні молитви. Знімаючи мірку, трунар не помітив ніяких слідів насилля чи боротьби, смерть заподіяно, певне, з власної волі. Коли Фабіян уже поклав складаного метра за халяву і збирався йти, Отченашка затримала його, взяла за руку й повела східцями до горішнього віконця. Вона була страшна на тих східцях, вела його майже силоміць. Нагорі, прислухавшись, чи нікого нема поблизу, стиха попрохала його:

– Дивись, синашку. Тільки добре дивись. Ти там нічого не бачиш?..

Велетенська панорама відкрилась його очам, але чогось особливого, незвичного Фабіян у ній не помітив. Комунівські скирти, білий палац виступав із марева, запуст без жодної живої душі, а сюди ближче товклися на своїм пожнив'ї пастушки з білими гусьми – визбирувалось колоски з власного поля. Здається, нічого такого, що могло б бентежити Отченашку. «Се в неї від того, – подумав Фабіян, – що вона тут одна з вішальником. Ні в якому разі цього не можна допускати». Сам трунар нізащо не погодився б залишитися тут один, хоч знав небіжчика багато років і навіть завітував до нього на кашу.

- То що, синашу? – перепитала стара.
- Бачу гусей, пастушків. Ну що іще?.. Все звідціль видно. Запуст, Абіссінію...
- А він бачив їх...
- Кого, бабо?..

– Буцім ти не знаєш – кого?.. Ось чому така смерть... – І з тими словами пішла вниз, а він ще довго лишався біля віконця, аж доки не нагодилися сюди жвавї вавилонські бабусі в чорному – ці споконвічні санітари й опоряджувачі згаслих життів.

Уже коли стругав домовину, то не міг позбутися відчуття, що його обступають якісь жорстокі примари. Бубела застав його вже на віці, Фабіян і незчужся, як той зупинив біля хати свої ресорки, як переступив порога. Він оглянув домовину, обстукав її, похвалив Фабіяна за старанну роботу, тоді витягнув гаманця і заплатив майстрові таку високу ціну, як ніби платив за себе.

– Гарний був чоловік, то справимо йому гарний похорон. Аякже. На хуторі бичка ріжуть. Раденькі горілку женуть, скличемо усіх помольців та помолок, аби не було на вітряках жодного суму і страху. Хай йому земля пером... А ти подумай, Левку, чи не міг би ти заодно з цим, – він показав на домовину, – зайняти його місце. Робота тиха – є вітри чи нема, а платня йде. Одне слово – вітряний сторож. Подумай, Левку. Бо ж нам однаково когось доведеться шукати...

– Гаразд, я подумаю, але згодом. Бо це наче ще на живе місце...

– Звісно. Хіба ж я кажу – зараз? Ось поховаємо, забудемо, один-другий вітерець продме. А тоді вже й того. Домовимось, якщо твоя ласка на те.

- Я поміркую...
- Ну, ну, міркуй. А де ж бо твій цап?
- Десь обідає, супостат.
- Щось давно не було його на моїм хуторі.
- А йому вистачає справ у Вавилоні...
- Ти зняв мірку, усе як слід?
- А як же без мірки...

– Ну, то кінчай... Бог тобі на поміч... Ще міг би й пожити старий. Але, знать, такий йому знак на небесах. Усі підемо туди ж, усіх нас колись обміряє Фабіян. Хе-хе-хе. А потім і для нього хтось виструже труну...

– Я вже подбаю про це сам. Але чиє серце не хоче вмирати, той не помре. Якщо його силоміць не повісять на бантині...

– Це до чого, Левку?..

– До того, Кіндрате Остаповичу, що я не можу прийняти від вас гроші за цю домовину. Тихін був мені друг, а я на друзях не заробляю.

– Забагатів, чи що?

– Ні, в грошах завше маю велику потребу. Але не в таких грошах...

– Гроші не пахнуть... Чому ж ти маєш тратитись на людину, похорон якої ми беремо на себе?

– Це великодушно, та гроші все ж заберіть, Кіндрате Остаповичу.

– А тобі наперед замовляють?..

– Чому ж, замовляють. Дивний закон. Труна стоїть на горищі, а чоловік живе і живе. Різна буває завбачливість...

– Коли вже ти такий забобонний, зміряй мене. На оцей завдаток.

– Я живих не міряю...

– А як? На око?

Погляд замовника ненароком спіткнувся об теслярську сокиру трунаря, зашєрх на її вістрі. Сокира лежала на верстаку в стружках, дісталася йому від Панкрата разом з іншим

начинням. Нервово погладив кошлату брову пучками пальців, тоді зиркнув на вікно, чи стоїть кінь у ресорках.

– Літа маю такі, що вже й можу подумати про хату...

– Гаразд. Підійдіть до стіни. Ось сюди. Тут Боніфацієва замітка, то нехай буде і ваша. Станьте рівненько. Руки опустіть. Зніміть капелюха, однаково вам доведеться з ним розпрощатись. А голову підніміть. Ось так...

– А чого Боніфацію гарячитись?

– Побився з Зосею. То прибіг сюди. Каже, смерть собі заподію. Я його і заміряв. Але помирилися. Живуть, – Фабіян одійшов, пильно зміряв клієнта крізь усміхнені скельця. – Гарно будете виглядати. Боніфацій, так той зблід, коли я робив над ним зарубку. А ви мені подобаєтесь. Будете жити, Кіндрате Остаповичу... – Взяв із верстака сокиру, тоді виступив на край лави і зробив зарубку.

Брови змокрили у замовника, як миші.

– Все?

– До покрови буде готово. А то й раніше.

– Мені не к спіху, Левку. – Він одійшов, зиркнув на зарубку. – От бачиш, як усе просто на цьому тлінному світі. Був великий Бубела, а наче його вже й нема. Це ти мав на увазі?..

– Я вас не розумію, Кіндрате Остаповичу.

– Я радив би тобі, Левку, подумати і про свою зарубку... Бувай!

– Першу труну я змайстрував для себе. Тримаю на горищі. Що б то я був за майстер, якби не подбав про свою хату... Там цілий саркофаг стоїть. Так що прошу ласкаво...

Розділ восьмий

Щодень міняється колір пилуки, яку здійсмає над Глинськом череда, – від теплих тонів до понурих. То непомітно підкрадається осінь. Природа ніби єдина та недворушна у своїм замкненім колі. Бо ж ледь прокинеться вирій, і перший журавлиний ключ провисне над Глинськом, наче обмірюючи шворкою дорогу на південь, як у самім Глинську, на ярмарковому майдані, заметеному вітрами (донедавна те робив австрієць Шварц із дерев'яною ногою), почина біснуватися осіння тічка, довісниця того, що літо скінчилося, що досхочу вибавились у пилуці глинські діти, що після затишшя знову заюрмить ярмарок з усіх усюд, і Глинськ на деякий час немовби опиниться в центрі світу, ламаючи звичні уявлення про кордони та відстані.

А поки що цією маловідомою світовою столицею тягнеться у степ лінива й строката глинська череда, вівці кричать якомось панічно та глупо, наче їх проганяють звідси назавше, і відлучені од корів телята чимчикують осібно в їжачках-намордниках, аби не сміли прагнути цілющого молока, що мало б належати їм за все тими ж одвічними законами природи.

З нерозлучним маузером йде на службу Пилип Македонський, важкий, стомлений, наче його самого цієї ночі виліплено з глини через відсутність якогось іншого матеріалу, вдмухнуто в нього душу й для перестороги в останню хвилину вчеплено йому маузера до правої гомілки. Коли ж засіють дощі й на деякий час усе ніби поглине мстива багнюка, тоді маузер доведеться підняти дещо вище, й та грізна зброя втратить від того, діятиме на місцеву дрібнобуржуазну публіку не так застрашливо-містично, як зараз, теліпаючись при самій землі. Іде він, як завше, в супроводі Малька, невеличкого клишоногого песика, що трюхає за ним на поважній відстані, сповнений доблесті та ще якогось почуття, близького до самопожертви.

На безлюдному ярмарковому майдані, заставленому безліччю рундучків, набудованих за непу, біснувалася перша осіння тічка. За маленьку миршаву суку, в кращі часи не варту навіть уваги, билосся кілька велетенських псів, яких Малько знав з цуценяти, бо хоча й сам не вдався на зріст, але років уже мав чималенько як для собаки. Зачувши тічку, Малько забув про хазяїна й, не роздумуючи ні миті, кинувся в самий вир пристрастей. Доки велетенські

пси на смерть билися між собою, Малько тим часом дзигною звивався біля їхньої обраниці, викликавши таке захоплення хазяїна, що той замалим не забув про своє високе становище у Глинську, якби не нагадав про це вавилонський цап, випхавшись на майдан у всій чистоті й безневинності. Упізнавши старого знайомого, Македонський мимоволі посміхнувся і мало не привітався з ним...

Уже другі досвіта, перед тим як вирушати до Глинська на слідство, Панько Кочубей обходив вози в супроводі Боніфація й неодмінно справлявся: «А Фабіяни обидва?» У скрутні хвилини для Вавилоня увага до них більшала, один додавав щось до мудрості, яка має властивість випаровуватись і зникати в людях у мить розпачу, тоді як другий був для вавилонян втіленням спокою. «Ми тут!» – відповідав філософ із Данькового воза. Те вносило деяке пожвавлення у ці мандрівки до Глинська. Смішно навіть подумати, але в тому примовклому натовпі на возах підсвідомо жевріла надія, що й справді все могло б окошитися на цапові, якби винайти спосіб довести його причетність до злочину, заподіяного проти комуни. Хтось навіть подав було думку: «А чому в Глинську гадають, що цап не може стріляти? Сей вавилонський цап може що завгодно...»

В дорозі всі були достоту винахідливі, сміливі, дотепні, знали, як захищатись та що казати на слідстві, але досить було опинитися перед непідкупним, грізним Македонським, як язик дерев'янів, присихав до піднебіння, а в голові починалося цілковите безладдя. На декого ще й нападала ведмежа хвороба, а під час перебігу її чогось розумного на свій захист поготів не скажеш. Матвій Гусак, наприклад, затурканий нею, плів такі хармани на Вавилон, що сам Македонський мусив його зупиняти.

Спокійніше за інших тримався на слідстві Кіндрат Бубела. Він набирив у мішечок сухарів, кілька гранок сала, крім того, клав собі запасні чоботи та козушка, бо слідство йшло вельми нерівно, то віддаляючись, то знову наближаючись до його особи. Коли його запитували: «То скажіть слідству, як ви ставитеся до комуни, громадянине Бубела?» – він відповідав щоразу однаково: «Не маю до неї жодних претензій і живу з нею в мирі». І все ж Бубела відчував за всім ходом подій, що слідство непомітно ставило його в центрі цього епізоду як головну силу. Найбільше напсувала йому смерть вітряного сторожа. Тепер він бачив, що се був його прорахунок, можливо, навіть фатальний, але було і якесь полегшення від того, що цього найстрашнішого свідка слідство втратило назавше. Тепер Бубела робив прозорі натяки на Данька, на його давні зв'язки з Мальвою, щоб звести справу до звичайної любовної історії, до помсти на ґрунті ревності. Але ж Данька зовсім несподівано для Бубели, як і ще для декого, відчайдушно захищав Явтушок, досі запеклий Даньків ворог. Він поклонявся слідству, як і належить безневинному та вихованому чоловікові, й запрягався на всі восьмеро діток (тут він нічим не ризикував, якщо б довелося покривити душею), що він, Явтушок, показує саму лише правду. Одне твердив на слідстві, що спав тої ночі як убитий, бо вдень, звозячи снопи з поля, двічі перекинувся з ними, а то все подвійна робота, та й снопи Пріся в'яже такі, що можна біля них надірватись, а не якісь там метелики, як у Скоромних, чи Безкоровайних, чи іще в декого. Але не стане обманювати слідство, що звечора чув – і те тяглося до полуночі, – як його сусіди дуріли, та грали на затулі, та вибивали ложками, певна річ, цим безневинним начебто способом винаджували з хати його Прісю, до якої вже давно не байдужі. Соколюкам пособляли обидва Фабіяни, які не пропускають нагоди гарненько повечеряти будь-де, бо ж поля власного не мають і живуть майже впроголодь. Вони тут обидва, і слідство може їх покликати.

Потім усе стихло. І Явтушок затихав перед слідством, відтак переходив до суті справи. А суть та, що, надурившись звечора, Соколюки спали на козушках у своєму подвір'ї, напевне, нічого не чули, що тої ночі творилося довкола. Та й чи мислимо, аби люди, які щойно вийшли з в'язниці й так бучно відсвяткували свободу, знову запрагли туди вдруге? На запитання, чому він їх не розбудив, коли пролунав постріл у прірві, Явтушок відповів ще переконливіше:

– Хай їм грець! Ще їх будити. Я б хотів, щоб вони не прокидалися довіку...

Оце, власне, і все, що показував Явтушок по суті справи. Що ж до «денікінців», то він чув, такі об'явилися у Вавилоні, але ж який стосунок до них може мати він, коли в дев'ятнадцятому бився з ними під Чупринками кілька днів підряд у кавалерії комдива Криворучка. Для підтвердження прихопив папір, підписаний комісаром Криворучка товаришем Гофманом. Щоправда, папір побитий шашелем, бо тримає його у прискринку, але зате без жодної фальші, в чому слідство може переконатися, бо ж він, Явтушок, такий, що страшенно любить тримати все для доказу. А ще просить вибачення, коли в чомусь похибив перед слідством чи вжив неточне слово, бо ж хвилювання має в ногах, у животі й по всьому тілу велике... То нагадувала про себе ведмежа хвороба, від якої рятуватись у Глинську нема аніякої змоги...

На відміну від інших Явтушок виходив зі слідства з виглядом переможця й простував до возів, де коні трубили обрік в опалках, а під возами радило раду вавилонське знатство, до якого бозна за якими ознаками відносив себе і Явтушок, хоч його віз міг порівнятися з їхніми лише зарозумілим дишлом, націленим у той самий бік, що їхні, – додому, на Вавилон, а його кінь не мав навіть опалки, а перебирав переїди на полудрабку, сам же він весь день перебивався огірками з грядки та хлібом з непросіяного борошна.

– Ну, що там, Явтуше? – перепитували його брати Раденькі, один з яких, Федот, доводився кумом Явтуху ще звідтоді, як сам ходив у бідаках.

– Я їм показав, що таке ми! – похвалявся Явтушок, розв'язуючи торбину з огірками.

Сідав під своїм возом, різав огірки навпіл, посипав їх крупною сіллю, кольором близькою до пілюки, й, розтираючи сіль одною половинкою об другу, їв з таким апетитом, наче щойно вийшов із борозни. Ніщо так не виснажує, як слідство, на якому доводиться підлягати свого запеклого ворога, щоб не занапастити самого себе.

Як уже було сказано, очолював вавилонську громаду Панько Кочубей, тобто се був той момент, коли він один відповідав за всіх, і винних, і безвинних. Без його дозволу ніхто не смів відлучатись од гурту, а всім малось бути напихваті, оскільки не знали, кого наступного слідство жадає перед очі. Винятком був лише цап Фабіян, якому дозволяли прогулюватися по Глинську й провідувати своїх тутешніх родичів, припнутих до злиднених пасовиськ. Але якщо і він не появлявся довго зі своїх походеньок, тоді посиляли за ним когось із сквапніших, і той приводив цапа до міліції на мотузочку. Ану ж і він знадобиться для очної ставки чи іще для чогось.

Коли вусатий міліціонер виходив на ганок і накликав когось із вавилонян, цап вставав з-під воза й поквапом, але зберігаючи при тому почуття гідності, рушав до ганку, щоразу викликаючи дедалі більше захоплення вусатого. Понурий натовп при тому пожвавлювався, веселішав, а сам міліціонер позбувся суворості і вже під кінець кожен цапів вихід зустрічав добрим людським смішком. Завдяки цапові та ще кільком оптимістам Вавилон зовні тримався з гідністю й не занепадав духом, хоч підстав для оптимізму не було.

Бубела стояв на тому, що краще занапастити когось одного, аніж цілий Вавилон, до якого Глинськ здавен ставився вороже. За перебігом слідства стежив сам районний голова товариш Чуприна з Чупринок, чия неприязнь до Вавилона була добре відома. Наслідуючи великих мужів минулого, він уже не раз закликав зрівняти Вавилон із землею. Тепер привід для того мав підходящий... Якись Чупринки мають тут районного голову, а гордий Вавилон не має у Глинську нікого, хто б постояв і допоміг у горі. Отже, мусимо покладатися самі на себе, а не чекати, доки це зробить за нас Чуприна з Чупринок. Ці думки визрівали поволі і запанували на возах та під возами остаточно. Саме слідство ніби чекало такого зустрічного кроку вавилонян. Їхній вибір припав на Данька Соколюка...

Данько відчув це, ще як вибралися з Вавилона. Його дядечко в третіх Панько Кочубей натякнув йому, що Вавилон себе вичерпав, що нерви в людей не витримують, що хтось один мусить спокутувати цього разу за всіх, а вже Вавилон воздасть належно пам'яті того великого мужа і патріота. На Данька позирали з сумом та співчуттям, а вже в дорозі, на возах, гово-

рили про нього, мов про героя, якого обрали не вони, а сама доля. Напочатку Данько не мав ніякого страху в душі, та коли вози зупинилися на своєму звичному місці, з Данька облетів терновий вінок великомученика, і він знову відчув себе самим собою з усіма людськими слабкостями. Слідство не починалося, та коли він захотів разом із цапом прогулятися по вранішньому Глинську, дядечко в третій зупинив його: «Ні, Даню, ти маєш бути тут, тебе можуть покликати першим». Данько спалахнув, збагнувши: дядечко побоювався, щоб він не втік. Це був психологічний прорахунок Панька Кочубея, який чудово розумівся на кабанцях, але мало знав горде людське єство. Приречені не терплять, коли в них одбирають останню мить свободи. Данько не міг признатися людям, що цього ранку любив Мальву більше, ніж будь-коли, отож хотів пройти до лікарні й попрощатися з нею. Мав велику потребу подякувати їй, що вона не запродала його на слідстві. «Гаразд, дядечку», – сказав Данько й повернувся на воза. Лежав там ниць, перекусював соломинки. Ввижалося йому бабині літо на Абіссінських горбах, ввижалося там ночі з Мальвою, і сміх її заповнював його голову вщерть. Мабуть, жодна жінка не вміє так м'яко сміятись, як Мальва, й залишати той сміх у повітрі майже живим. Вона й Македонського роззброїла тим, кажуть, що трималася перед ним спокійно, як Явтушок.

Цап саме замислився побіля воза над колесом, цим чи не найбільшим і незбагненим для нього витвором людства, все ж першим зреагував на вихід вусатого міліціонера, немовби чекаючи, чиє прізвище той прочитає. Вусатий, що, як здавалося вавилонянам, усе знав наперед, обвів поглядом прикишканий натовп, явно шукаючи когось, і, зупинившись на Даньку, безстрашно проголосив:

– Громадянин Соколюк Данько Миколович... – Поправився: – Миколайович.

Цап рушив до ганку під тихий смішок вавилонян, які чи не вперше могли зітхнути полегшено, гадаючи, що їхнім терзанням настає кінець. Цап ще не був виморений спекою, то йшов до ганку так граціозно й увесь був на такому духовному злеті, що мимоволі викликав захоплення навіть у тих, що досі мали під сумнівом його як скільки-небудь мислячу істоту. Опинившись перед вусатим, він зміряв його з ніг до голови своїм цапиним поглядом, тоді прибрав войовничої пози, зігнувшись у дугу й даючи вусатому зрозуміти, що він силою проб'ється на слідство, коли його не пропустять туди добром. Вусатому невтямки, що цап пройшов школу вавилонської сільради, де звук до шанобливішого обходження з ним, і запобігливо причинив перед рогатим двері. Цап зів'яв, повернувся непоквапом, як роблять це четвероногі, й пішов геть, а натомість до ганку пошкунтильгав Данько, який ще тоді, при падінні у прірву, звихнув ногу й за інших обставин мав би лежати без руху.

– Попрощайся з людьми, – шепнув йому вусатий, коли Данько піднявся на ганок.

– Люди добрі, – повернувся Данько до людей. – Я й кажу, що я не стріляв у комунара. Ось мій хрест на те: не стріляв!!! Та коли вам так хочеться моєї смерті – я піду... – Він дістав із кишені в'язочку ключів – од хати, від залізного пута для коней та ще від чогось, сказав навіщо: – Ключі!!! – й жбурнув їх Лук'янові до свого воза. Посторонивши вусатого, пішов чи не назавше.

А тут форкають коні в опалках, лежать на спориші натомлені дорогою лошата, чути, як хтось п'є воду з банки. Тоді підвівся філософ, поправив окуляри на завушші, якусь хвилю ніби вагався, боровся з собою. Бубела притому, насупивши білі брови, з-під воза пронизав філософа важким поглядом: «Що він збирається говорити, сей злидень?..» Фабіян почув, як по його спині забігали мурашки.

– Нехай викличуть сюди вітряного сторожа. Він знає, хто стріляв...

– Що ти плещеш, дурню? Якого сторожа?.. – виступив Панько Кочубей із затінку, де ладнувався переснідати, тримаючи в руці варене яйце.

– Отого самого... Якого ж іще?

– Що ти воружиш мертвого в гробу?

– Отчешка жива. Нехай покличуть її...

– Тепер бачите всі, що він юродивий, – устав з-під воза Бубела, – що його цап розумом світліший за нього...

– А те всім відомо...

– Іще звідтак, як він відмовився од землі...

– Й коня проміняв на окуляри...

– Філософ! Ха-ха-ха!

І на сміх його. Жовчний, страшний, божевільний сміх.

На ганок вибіг вусатий і сказав їм, що вони заважають слідству. Фабіян сконфужено повів скельцями, поклонився громаді, наче хотів вибачитись перед нею, тоді підійшов до воза, скрутив віхтика з соломи й заходився змітати ним пилюку з чобіт. Він зодягався до Глинська у найкраще, що мав, то застібнув комірець синьої сатинової сорочки, поправив китички на поясі, перевіряв, чи є в кишені хустиночка, тоді запитав Лук'яна:

– Де тут у них райпартком?

– Навіщо? Ти ж бачиш, що тут усі свої. І дядечко з ними заодно...

– Піду до товариша Теслі...

– В кінці вулиці. Біля старого млина...

Панько Кочубей мало не вдавився крутим яйцем, а Явтушок, помітивши те, вельми невпопад засміявся під своїм візком, де вже мав усе розкладене: хліб, сіль, огірки.

– Поверніть його, – скоріш заглавав, аніж наказав Бубела.

Але ні Панько Кочубей, який на ту хвилю вже проковтнув яйце, ані Боніфаций (вони одні мали право на те) не стали його зупиняти. Облишивши снідання під возами, обступили Лук'яна, всі якісь страшні й нещадні. Бубела взяв Соколюка за грудки, десь по шву тріснула на Лук'янові сорочка-вишиванка.

– Не руште, – відштовхнув Бубелу від себе Лук'ян.

– Чого, питаю, пішов туди трунар? – важко дихав Бубела.

– Не знаю, – тихо сказав Лук'ян.

– А померти б ти не знав, басурмане. – І з усієї сили штовхнув Лук'яна від себе, той заточився і сів хрящем під возом.

– За віщо? – виріс перед Бубелою високий зблідлий Боніфаций.

Бубела знітився, збагнувши, що він явно переоцінив єдність своїх рядів, спробував було залишити Боніфация, але той заступив старому дорогу до воза. Усі ці роки, відколи Кармеліт у сільраді, Бубела молів для нього без міркуха і тепер не міг простити такої невдячності.

– Тьфу, який ти огидний! І як тільки Зося з тобою на одній подушці спить? Страховисько вавилонське!..

Те, що сталося наступної миті, перевершило всі уявлення вавилонян про Боніфация. Він підняв руку на самого Бубелу. З того злетів капелюх, а сам Бубела мало не опинився в опалці Павлюків, у якій коні трубили овес. Павлюк із синами саме снідав під возом, коні ж були не розпряжені, сахнулись од Бубели назад, закричали Павлюки під колесами. Опанувавши себе, Бубела добіг до свого воза, вхопив там мазницю з відерця, яке тримав на задку, і рушив з нею на Боніфация. Але тут уже піднявся Лук'ян, відчіплюючи орчика від воза; вже Явтушок облишив свій бідацький сніданок і вирішував для себе, чим би його краще озброїти: та чий бік прийняти у бійці, яку вважав неминучою і навіть необхідною для слідства; брати Раденькі озброїлись люшнями й зайняли оборону біля свого воза, а там підвівся Павлюк із трьома синами; Матвій Гусак похапцем знімав нашільники з дишла; готувалися до бою Скоропні, що досі мали репутацію тихих і вже аж занадто мирних людей; похапцем знімали вуздечки з коней Безкоровайні... Даремно Панько Кочубей, вибравшись на воза, закликав розбурхану громаду до миру.

Бій грянув жорстокий і нестримний. Бубела орудував квачем в коломазі, не щадячи ні нових сорочок, ні облич. Лук'ян пробивався йому назустріч, гамселячи орчиком не лише його

прибічників, а всіх, хто попадав під руку. Брати Раденькі билися, як леви, доки їх не розметав Боніфацій. Скоромні – батько та два сини, що навіть їсти соромилися на людях, не те що битись, тепер зводили якийсь старий рахунок з Павлюками і так героїчно билися навкулачки, що Панько Кочубей, усе ще залишаючись на возі, був зачудований ними. Вузечки Безкоровайних падали на голови, як пращі. Явтушок бився вишневим батожилом, не примкнувши до якоїсь певної сторони, він налітав то на своїх, то на чужих, аж доки Матвій Гусак не оперезав його залізними цепками нашильників – за непослідовність, від чого Явтушок одразу опинився на боці Боніфація, тобто на боці бідноти, яку Бубела намічав шмаровидлом, аж доки хтось не вибив із його рук мазницю.

Бачачи, що мирний спосіб нічого не дасть, Панько Кочубей висмикнув дишло з воза, заніс його якомога повище і вже ладен був опустити на голови тих нерозумників, цілячись, певна річ, у Боніфація насамперед, як найімовірнішого претендента на пост голови сільради у майбутньому. Звичайно, від грабового дишла постраждав би не один Боніфацій, якби несподіваного удару з тилу не завдав голові цап Фабіян. Він розгнівався й посадовив Панька на паничі саме в ту мить, коли дишло вже було занесене для удару. Дуже ймовірно, що за поспіхом цап не впізнав голови, інакше б не дозволив собі чогось подібного. Тим самим способом – одбігаючи і розганяючись – він посадив на паничі іще кількох заповзятців, у тому числі й Боніфація, котрий уже був недалекий від того, щоб вважати для себе сей бій виграним.

Коли обезуміла громада видихалася та вивоювалася, по всьому якесь облегшення запанувало під возами, то в одному, то в іншому гуртку спалахував відчайдушний сміх, лише старий Павлюк ніяк не міг запакувати на місце свою грижу, яку нажив давно, і тепер стогнав під возом. Хтось подав думку, що треба їм помиритись, аби не повертатися у Вавилон ворогами. Явтушок хотів відгукнутись на те якнайпалкіше, але серйозно пошкодив свої штани на видному місці й не міг звернутися до народу, а мусив пересидіти решту дня під возом. У цій битві він не зажив великої слави, в обох таборах про нього говорили однаково: і нашим, і вашим. А вже потім, як мирилися у корчмі, то до жодного гурту його не покликали, і він змушений був потрусити власного гаманця, від чого обличчя його мало вираз трагічний.

Тесля вже був на роботі й стояв біля вимитого, як завше, віконця, з якого відкривалося йому глиньське «царство-государство» з усіма ранковими барвами, згуками, ритмами, до яких тривалий час він не міг звикнути після Краматорська.

Щойно бачив гордих і красивих собак, засліплених, відважних, граціозних безмірно, коли ж їх виловлять гицелі, заженуть до клітей і потім, наче для глузу та сміху, везимуть через увесь Глиньськ до шкуродерні, ті спам'ятаються, голоситимуть тоненько, як шершні у спеку, і лише суки, призвідці всього, будуть триматися у тих клітках з погордою, спокійно та величаво сидітимуть на задніх лапах і дивуватимуться, з якою, по суті, мізерією вони зв'язали свою долю. У клітках діяли зовсім інші закони моралі, аніж ті, що склалися для цих істот у непівському Глиньську. Ще донедавна було їм вільотно; коли й топили їх у Південному Бузі, то ще сліпими щенятами, кожен навіть паршивенький двір не обходився без них, нині ж війна з ними стала такою модною, а гицелі так розполювались, що вдирались у подвір'я зі своїми гакавицями і хапали їх на очах господарів. Потім, на шкуродерні, навіщось записують масть та вагу кожного, кличку, якщо така є, і прізвище або прізвисько хазяїна, ніби й справді те мало якийсь стосунок до історії. Після осінніх тічок у Глиньську появляється кілька бекеш, підбитих однотонним хутром. І лише Максим Тесля не піддався моді й перебивається в потертій шинелі, в якій прибув з Краматорська, хоч та одежина вже давно не здатна приберігати хоч якесь тепло над душею.

Гуртуються вітри в степу, наче народжуючись у чорних гривах коней; гуртуються птахи й нараз прокричать над Глиньськом із безодні ночі; а тут пориваються в небо свійські гуси,

наповнюючи Глинськ ратним криком слабокрилих істот. У такі хвилини і самому праглось дороги...

Тоді кликав Хому, райкомівського кучера, й наказував запрягати коней. По ямочках, що з'являлися при тому на щокх Теслі, Хома здогадувався, що то мала бути подорож у комуну, й вибирався туди не вельми охоче. Там старому доводилося перепрягати коней із брички в гарбу й ставати разом із Теслею до скиртування хліба. Іноді це тривало поспіль кілька днів. Хома зовсім забував, що перед ним секретар райпарткому, й дозволяв собі при комунарах погукувати на Теслю, аж поки Клим Синиця не припиняв це неподобство, нагадавши Хомі, що той лише райкомівський кучер, а не заворг Рубан. Річ у тім, що, відчувши слабину, заворг дозволяв собі погукувати на Теслю, хоч і ставився до нього з пошаною, цінуючи в Теслі витримку, спокійну вдачу і рідкісне вміння товаришувати з підлеглими, не допускаючи при тому ні панібратства, ні зверхності. Синиці ж імпонували Теслина завбачливість, обережність, філософський склад розуму, але такі, як правило, жодної з цих рис не вміють обернути на власне життя й припускаються іноді разючих помилок. Здебільшого це люди непрактичні, але їх суспільна функція в тому, що на крутих поворотах вони немовби перебирають на себе гальма історії, щоб усе не полетіло шкереберть. Це люди, наділені мудрістю, і їх не псує влада, хоч заворг і навіть райкомівський кучер можуть на них і погукувати при нагоді. Незважаючи ні на що, Клим Синиця дедалі більше проникався повагою до Теслі, вбачаючи в ньому ідеального секретаря райпарткому як для Глинська.

Тесля заночовує у Кліма в його кімнаті, а Хома спить на вишках, у стайні. Секретар з головою допізна гомонять про світову революцію, про те, який би вона мала вплив на їхній Глинський район, а Хома з комунівськими сторожами роблять усілякі припущення супроти неї. А вранці ті й ті сходяться до комунівської їдальні на сніданок і мовчки сьорбають куліш, засмажений прогірклим овечим лоєм. Хома хрестився, але так, ніби відхрещувався од таких харчів, і тут Тесля робив йому цілком слушне зауваження: «Хомо Лельковичу, ви забуваєте, що працюєте в райпарткомі». Хома вибачався, але наступного сніданку все повторювалось.

Тесля прийняв Фабіяна не без деякого упередження, але, довідавшись, хто він і що, помітно пом'якшав, ямочки на щокх поглибшали; уважно вислухавши філософа, натякнув, що він, Тесля, не втручається у сам перебіг слідства, але й не байдужий до нього, бо справа тут політична, класова, і ворог мусить бути покараний, хоч хто б ним не виявився.

– Ми, голубе, сидимо на пороховій бочці, нас жменька, всього сім комуністів та один кандидат на цілий район. А Глинськ, сам бачиш, який. І все у ньому є: колишні денікінці, петлюрівці, непманом аж кишить, а довкола Глинська чії хутори, чії вітряки, драчки, олійниці? Все припишло, зачалося, жде... А заворуши – лиха не обберешся. Власність сидить у людині міцніше за все. Навіть якщо її й нема, якщо лише мрієш про неї. Ти, знать, чоловік тямущий, розумієш, до чого йде. Або комуна візьме гору, або ж ми сплодимо нову буржуазію, і тоді амба нам. Ось ти, Левко Хоробрий, де б хотів бути, коли гряне бій?..

– Мені, товаришу Тесля, втрачати нічого. Розуміючи, що з усіх кайданів найважчі – мої власні, я сам позбувся їх, звільнився від них. Од землі відмовився, коня продав, навіть цап, по суті, ніколи не був моєю власністю, а належав усьому Вавилонові. Я маю таку душу, товаришу Тесля, що навіть якби купався в добрі, то його вистачило б лише на один день, наступного ж дня я б усе роздарував людям, аби знову стати собі Левком Хоробрим. Єдиний чоловік у Вавилоні, хто не замикає на ніч воріт, бо не має їх, а двері оселі зачиняє хіба що від холоду, – це я, Фабіян. Але, крім цього, є у Вавилоні брати Раденькі з новим вітряком, є Явтух Голий, що набрав земельки на діток, є Скоромні та Безкоровайні – я не стану називати вам усього Вавилона, але всі вони тягнуться туди... під вози...

Бубела, влігшись горілиць, покашлював під розворинами. Голову мав на мішечку – в нім чоботи, козушок, сухарі й сало пахне горищем, мишами. А трунаря все нема та нема з

райпарткому... Бубела і разу не бачив живого Теслю, чув лише, що квартирує він у Снігурів, яких добре знав, то від одного цього вже мав якесь облегшення на душі. Більше за все Бубела боявся очної ставки з потерпілим. Мимоволі прислинював свої білі брови, адже таких брів примітних, либонь, ні в кого більше й нема. Все ж інше, ба навіть пута, його непокоїло менше. Приводили сюди Лейбу з глиньської мотузянки, і той лише розвів руками. Гей-бо Лейба, гей-бо мудрець іудейський! Слава тобі вівіки на цій землі! Який християнин був би годен дбати отак про свою мотузянку? Сто Явтушків Бубела ладен був віддати зараз за одного Лейбу.

Явтушок дістав десь циганську голку, чи не в Боніфація, який вважав, що в дорозі може все знадобитися, й сховавшись під возом у самих спідніх, лагодив собі верхні штани на той випадок, якби його, Явтушка, знову покликали перед слідство. Отак-то голому встрявати до бійки.

– Явтуше!

– Пробачте, не можу встати... А що?

– Не ганьби Вавилон. На тобі гроші та піди наberi собі на нові штани. Хоч чоловічок ти й нікудишній...

Обличчя у Явтушка видовжилось, очиці заграли, голка забігала, як човник, тож ніхто собі не уявляє, як оприкріли йому ці штани і як він совіститись ними на людях. Ще як ніч, то сьак-так, а вдень вони для нього справжнє нещастя. Вони заважають вільно мислити, дихати, ступати по землі, тим смішніший він мав вигляд. Та оціниш їх, коли зодягнеш востаннє, бо ж не маєш ніякісінького уявлення, що чекає на тебе в нових штанах. Нитка вибігла з вушка, і він од хвилювання ніяк не міг її засилити... Одно бубонів:

– Я зараз, зараз, Кіндрате Остаповичу...

Виводять Данька, садовлять на бричку і кудись везуть. Уже під конвоем везуть. Бубела підіслав Раденьких до вусатого на ганку. Повезли Данька на очну ставку з Яворським. Той пізнає його, і всій справі кінець...

А тут даються гроші на нові штани. Белькоче Явтушок:

– Я віддам. А то ж як? Неодмінно віддам. Я такий. Я до віддання надійний, як ніхто...

– Чудний ти, Явтуше. Проси бога, аби все скінчилося гаразд... Хіба ж одні штани я міг би купити? То для мене суцї дрібниці, Явтуше. Носи на здоров'я... Як ти гадаєш, він пізнає його?

Явтушок мовчав... Бо хоч з якою мізерною душею була б людина, та перед убивцею у ній все ж прагне прокинутись людське. Забрало лише отого маленького зусилля волі, щоб жбурнути Бубелі його гроші, й він поник, ненавидячи себе.

Мальва сиділа в ногах пораненого у білому халатику, в лікарнянських тапцях, вона не відходила від нього всі ці дні, за винятком тих кількох годин, коли її викликали на слідство. Поет засміявся, впізнавши Данька й пригадавши, як, відділившись од нього, летів у прірву його білий кожушок.

– Ви знайшли тоді свого кожушка? – поцікавився Володя.

– Знайшов... На морельці. На самім вершку засів. Ледве струсив.

– Ви справді повірили, що я хочу вас зарубати?

– Краще б ти мене зарубав, ніж оці муки... Як же я міг опинитись у рові раніше за тебе, коли без пам'яті лежав у прірві?

– Його не було серед них... Ні, не було... Запишіть, товаришу Македонський... Се моє останнє слово...

Йому, напевно, важко було говорити, а Данько впав навколїшки біля його ліжка й розплакався, як хлопчисько. Конвоїри ледве виштовхали його з палати. Помітив, що вже тут, у лікарні, у хлопця засіялися вусики, мабуть, від любові, й так само невтихомирно, як і раніше, стирчав чуб, годний видолати які завгодно страждання заради Мальви. І стало Данькові втямки, за віщо Мальва могла покохати цього зухвальця духу. За благородство та велич душі – не інакше...

До Вавилону поверталися без Кіндрата Бубели. Його воза з кіньми забрали Раденькі. Припоручив на них воза і вітряка. Раденькі були актори від природи, зронили сльозу на прощання. Насправді ж обидва думали про те, що тепер вітри вобіруч запрацюють на них, доки Бубелів велетень стоятиме поруч із погаслими крильми... На возі Соколюків спав цап, змучений не так слідством, як цією мандрівкою до Глинська. Філософ мав би журитися, що втратив місце сторожа на вітряках, він же ж, дивак, бідкався тим, як важко Теслі правити районом, над яким уміщається мало не весь Молочний Шлях на мільйони кілометрів...

Розділ дев'ятий

Світанки у Глинську настають раптово, наче їх приносять сюди рвучкі вітри разом із пахощами вижатого степу. Цієї миті не пропускав поет, забираючись не без помічі Мальви до старовинного крісла з головою дракона на спинці (крісло знайшли на лікарнянському горищі й поставили тут, побіля вікна, з дозволу лікаря). У Глинську сперечалися в голосі півники-дисканти, примушуючи помовчати своїх виспіваних батьків. Смішно було слухати, як ламкий підголосок, уперше відчувши в собі вокальний талант, несподівано для себе пускав «півня» на найвищій ноті і трагічно сховався зі сцени. Ті невдахи нагадували поетові про його патронатне дитинство, про перші вірші, що були дивом для нього самого, хоч їх ніхто не хотів визнавати у Глинську, аж доки до патронату не завітав колишній голова комуни Соснін, послухав їх і визнав у хлопцеві поета. То були вірші про патронат, про дівчину Федорцю, про перші почуття до неї. Соснін забрав поета в комуну, а Федорця залишилась у патронаті. Розчарувавшись у поетові, який не зміг написати про комуну чогось епохального, а все оспівував білих лебедів на комунівському озері, Соснін послав його до Костроми, на курси сироварів, напевно, вважаючи цей промисел дуже близьким до поезії. Повернувшись із свого почесного заслання через рік, сировар не застав Федорцю у Глинську, та й сам патронат на той час уже розпався, не зміг тримати в покорі стількох переростків. Федорця подалася до якогось великого міста. Вона була біла та легка, як пух кульбаби, і таку вітри могли віднести куди завгодно.

Вночі, коли лікарня вгамовувалася і поринала в непевний сон, Мальва сама забиралася до старовинного крісла, вмошувалася там зручніше, підібгавши ноги, і вголос читала Майна Ріда, томик якого відшукали на горищі разом із кріслом. Кажуть, що в тому кріслі колись помер від яду граф Арнаутов, засновник цієї лікарні. Напевне, Майн Рід також належав йому. Читала, аж поки хворий не стомлювався й засинав од того читання. Лампа чаділа, і Мальва появлялася вранці в коридорі з кіптявинками в носі.

Цього світанку все повторилося. Мальва допомогла хворому добратися до крісла, цілий хорал півників здіймався над Глинськом, а поет запитав її:

– Мальво, чому мовчать півники?

Потому світ перекинувся йому в очах разом із Глинськом, пішов обертом, поет став хапатися руками за повітря, на Мальвін скрик убігла Варя Шатрова, старша операційна сестра, й показала Мальві на двері. Але Мальва зрозуміла той жест як наказ кликати лікаря.

Лікар був родом із Миргорода, із знаменитої лікарнянської родини Шамраїв, предок яких нібито лікував ще батька самого Гоголя. Після інституту це була перша Шамраєва практика. Живе Шамрай один, займає невеличку кімнату опостінь з аптекою, тому в ній завше стоїть змішаний запах ліків. Через той запах раму виставлено, а вікно запнуто марлею від мух. Лікар спить голий, нібито ніяк не може одвинути від студентської звички, коли доводилось економити на білизні. За ту нагість уже тут, у Глинську, його прозвано Марсіянином. Варя Шатрова, якій частенько доводиться будити Марсіянина до тяжкохворих, уже звиклася з його наготою і не вбачає у ній чогось брутального. Невідомо, як будить Марсіянина старша операційна сестра, Мальва ж не повірила очам своїм і, перш ніж розбудити його, прикрила сонного простирадлом, яке сповзло долі, а тоді вже зашепотіла над ним:

– Доктор, доктор, ідіть... Володі погано... Він не чує півників...

На подвір'ї біснувалися кажани і тепер сахались од височенної накрохмаленої постаті Марсіянина, ніби й справді та появилася в цій запряній лікарні з якоїсь іншої планети. Мальва здавна боялася кажанів, то бігла за лікарем згинці, захищаючи голову руками. Одноногий сторож на колодязці австрієць Шварц саме відчиняв ворота перед велетенськими волами-диманами. Ті привезли хворого з Нехворощі, і тепер, зморені дорогою, стояли як укопані. На передку сидів погонич, чубатий парубійко, а хазяїн лежав горілиць у білій соломі, з якої визирали чорні та гачкуваті пальці його босих ніг. Мальві видалося, що на тій повільній, як вічність, підводі привезено самі лише ноги гречкосія...

Півники-дисканти ніби оплакували свого мецената. Коли до палати з'явилися санітари з носилками, лікар наказав їм винести спершу крісло з головою дракона на спинці, ніби воно було причиною смерті. Крісло ледве виставили, воно чіплялося за одвірки своїми рахітичними ногами. Санітари вусаті обидва і схожі обличчям один на одного, наче близнюки. Різного люду виносили, але поета ще не доводилось. Тому понесли його так урочисто, немовби до вічного пантеону.

Марсіяннин був лише на який годок старший за сировара, і коли той опинився в лікарні, то не чинив йому жодних утисків, дозволив Мальві бути при ньому і лише тепер збагнув, що та свобода могла спричинитися до гіршого. Нема нічого невтішнішого, ніж закохані у передчутті розлуки.

Потім санітари внесли пожитки померлого: штани на зразок пушкінських, шкіряну курточку, прострілену на грудях, черевички з виваленими, всохлими язиками. Це все вона мусить забрати з лікарні. Такий порядок. Лікар співчутливо зиркнув на Мальву, що заходилася збирати у вузлик пожитки поета, майже ніякі й зовсім ні на віщо для неї, й з якимось гірким почуттям пішов рятувати хворого з Нехворощі.

Димани повлягалися біля воза, зайнявши мало не пів-подвір'я, покірні, розумні, кожен у своїй частці ярма. Якщо хазяїн помре в операційній, то вони ще сьогодні повезуть його в Нехворощ, тому мусять перепочити. Їхній погонич, здавалося, був байдужий до долі хазяїна, розмтавши руки, спав на возі, в горошковій сорочці та в латаних на колінцях парусинових штанах. Те дало привід Мальві подумати, а чи не обдарувати бідолаху, що, напевно, ходив у наймитах. Але ж воли з таким докором подивилися на неї з ярма, що вона не посміла залишити вузлика на возі, а мусила йти з ним через увесь Глинськ. Ану ж бо в тій одежині виросте колись ще один поет...

Була неділя – ярмарковий день у Глинську. З далеких та ближніх сіл потяглися вози, вантажені кабанцями, овечками, пов'язаними півнями, що одспівали своє, та всіляким іншим добром. Нехворощ проскрипіла на волах-диманах, схожих на ті, що спочивають коло лікарні. Замалювалася на дорозі, наче марево, й вавилонська валка – Мальва ще здалеку впізнала її по килимах та рябчиках, котрими вистелялося вози, аби вже одним тим показати свою приналежність до вічного Вавилону. Мальва не мала жодного бажання зустрічатися з вавилонцями, зняла взуванці й пішла навпростець. Хтось на підводах упізнав її, покликав, та вона не подала жодного знаку, що вчула ті поклики. Цур вам, убивці! Не хочу знати вас до самої смерті.

Волопасики в стернях перелітали перед Мальвою, з дивовижною легкістю обирали для неї цю найважчу й найневідомішу дорогу. Стерні низькі, колючі, а Мальва шурхотить боса по них, то волопасики добігали, спурхували, щебетали дедалі заклопотаніше, – помітили кров на її ногах, то, мабуть, хотіли якось від цього застерегти, аж поки не вивели на чорну комунівську ріллю, де й залишили її напризволяще, бо ж мали ще безліч інших турбот, ці кмітливі волопасики...

Уздріли цапа Фабіяна в ранковому сяйві, не одного, з філософом. Ті два небораки, напевно, мали вчора гарну вечерю, після якої заспали, й тепер, спізнившись на ярмарок, повагом плелися собі полем, їм-бо втрачати нічого. Волопасики знають цю пару й охоче опікують

її, коли вона йде до Глинська, а паче, коли повертається з Глинська, втративши відчуття сторін світу. Тоді волопасики ведуть Фабіянів до самісінького Вавилону, а самі повертаються ночувати в глухому полі, бо люблять тишу після метушливого дня.

Глинськ ще ніколи не мав свого поета, його тіло не віддали комунарам, хоч ті вже обрали місце для нього: хотіли поховати в комунівському парку, біля мармурових богів над озером, по водах якого бентежно шугають білі лебеді, готуючись до вирію. Та добре, що не зробили цього. Хтось сказав, що як тільки птахи відчують, що не стало поета, то більше не повернуться в комуну, бо, як і люди, не можуть кохатись і плодитись без покровителя.

Ховали поета на майдані у братській могилі видатних глинських революціонерів. Ім'я поета буде на надгробному камені, либонь, шостим після волосного комісара Науменка, який загинув свого часу у Вавилоні, а похований тут, у рідному Глинську.

Разом із вавилонським оркестром, чи не єдиним на цілий район, нагодилися до Глинська обидва Соколюки, які хоч і співчували комуні, але мали на цьому похороні ще свій інтерес. Йшлося про саму Мальву. Данько сподівався повернути її на Абіссінські горби, хоч добром, а хоч силою вирвати її з Глинська. Смерть поета вселила в Данька нові надії. Любов і ненависть до Мальви змішалися у щось одне, якусь невігойну муку, котра напосідала на нього дедалі важче, находило на бідолаху й таке, що він ладен був заподіяти собі смерть, і в душі заздрих поетові, коли довідався, що той помер у Мальви на руках. Шепнув братові, що він також хотів би так гарно померти. Коли мало початися винесення тіла із зали райвиконкому, то Соколюки протовпилися до домовини і стали в головах небіжчика, поруч із Мальвою, наче близькі його родичі. Те нараїв їм Фабіян, який приїхав на одній підводі з ними. Брати стояли стражденні й покутливі, можна було подумати, що ніхто так щиро не поділяє її журби, як вони, Лук'яньо навіть зволожив свої окуляри і попрохав хусточку у Данька, бо своєї не мав чи забув.

Не було лафета, то труну поставили на звичайні розворини, запряжені трійкою коней. Комсомольці вели за катафалком коня, осідланого, в чорних стрічках, кінь усе ще помітно накульгував на ліву передню ногу, яку зачепила куля. Заспівали пісню: «Козака несуть і коня ведуть». Синиця ніс прапора, поспішав, йому ніяк змінити руку...

Зате обставини склалися сприятливо для Соколюків. Брати підхопили Мальву під руки й повели її через увесь Глинськ. Усі її спроби звільнитись од них були даремні. Данько при тому удавав на обличчі цілковиту покору та безневинність мирську, а Лук'яньо, як тільки вступала музика, вичитував скоромовкою:

– Що ж воно тепер буде, Мальво? Згубили такого гарного хлопця. Може, з нього зробився б геній народу... А ти звичайна собі Мальва, як усі... – і замовк, бо в обох церквах, що ворогували між собою, ударили в дзвони.

Максим Тесля сприйняв це як наругу над ім'ям комунара, наказав міліції вгамувати дзвонарів. Одна дзвіниця замовкла невдовзі – на спаса, тільки в найбільшому дзвоні, що співав густим басом, не могло вгамуватися серце; але друга, на вознесенії, виявила цілковиту непокору й заповнила Глинськ заупокійним благовістом. Старий дзвонар уперше на своїм віку грав за поета, він наче збісився у тому наснаженні, весь полинув до неба, аж поки з рук старого не вирвали вервечок. Тоді знову вичумлився бубон, пристрасть революціонерів, а за ним мій батько витягнув на кларнеті високе коліно, якого оркестр, розладнаний на весіллях, стягнути не зміг, і кожен із музик покладався тепер на власну силу духу в прямому розумінні слова.

На майдані, коли народ з'юрмився і комбідівці, що зійшлися з навколишніх сіл, закричали: «Смерть Бубелі!» – до Данька протовпився Марсіянин і зміряв його з ніг до голови. Данько весь зачамрів, кров зупинилася йому в жилах, задзвеніло у вухах – зачув усім ладом душі щось неприємне, а коли Марсіянин зник у натовпі, то запитав у Мальви, хто цей чоловік.

– Лікар, – відповіла йому Мальва, нагнулася, взяла жменьку землі, кинула на домовину, лише тепер відчувши себе дружиною комунара...

Поминальну вечерю, на якій Чуприна з Чупринок виголосив гнівну промову на адресу світової та місцевої контри, справили у пролетарській корчмі на кошт комуни.

Тесля на цій вечері думав про своє.

Він платить Снігурам (дівоче прізвище Варі) за квартиру і за харчі, а мешкає в окремій кімнаті. Все йому видає, що одної прекрасної ночі заявиться Шатров зі свого «небуття». Варя глузувала з тих Теслиних припущень, вона певна, що Шатров загинув, адже крейсер, на якому він служив, потоплено у Кронштадті ще у вісімнадцятому. Вона ще запевняла, що Шатров із бідних, він син петроградського візника і вибився в морські офіцери зовсім випадково. Все це приносило мало полегшення для квартиранта. У Варі є син від Шатрова, вже гарний шибеник, то щоб хлопець не заважав квартирантові, старий Снігур перебрав його в хатину, через сина, де досі мешкав сам. Офіцерський нащадок пам'ятає батька, дивиться вовком на Теслю, а той не ступає жодного кроку назустріч, бо ж має своїх дітей у Краматорську. Дружина вкладає їх листи у свої, і Тесля не нарадується ними, надто першими доньчиними кривулями. Дружина не хоче залишати заводу, а він не може залишити Глинська.

Після вдушення непу настає ще складніша пора: її провістив сей перший постріл у комуни... Старе селянство дожива свої останні деньочки. Куркульня вже чекає на зашморг, спродується потихо, ярмарки у Глинську завізні, як ніколи. Бій може звалитись на Теслю гарячий, смертельний.

Під корчмою тривожно лопотіло млинове колесо, тихої ночі його чути на цілий Глинськ, чогось подібного не було у Краматорську, де Тесля працював раніше. Варя Шатрова і те колесо було для нього чи не найбільшою окрасою Глинська... В обох він знаходив щось вічне і безстанне, мабуть, те, що знаходять поети у своїх мареннях. А можливо, то лише його заблукання, з яким він мусить кінчати.

Комунівська валка вибралась пізно. Кінь, на якого ще три дні не малося сідати, біг за возом журкуватий, стриг вухами, сторожко зиркав у ніч, сахаючись од кібців та сов, що спурхували в Денікінському рові. Мальві все ввижався на тому коні поет, чомусь босий, могло бути, що то його душа поверталася додому. Мальва мимохить згадала про його черевички, але в тому й річ, що душі померлих, напевне, блукають по світу босоніж.

Клим Синиця сидів поруч, звисивши ноги з полудрабка, та все бурчав скоромовкою:

– Ти бачила, як ми його ховали? А що могло б із нього зробитися далі? Ти маєш про це уявлення? Загубити такого геніального сировара! Ні за що ні про що. Ти хоч любила його?

– Любила, Климе Івановичу...

– А ще писав: «Я все золото своїх пристрастей комуні віддаю!» Доки не з'явилася ти на своєму конику... Ну, а зараз – що тобі в комуні робити? Може, завезу тебе до твого Вавилону. А хочеш, влаштую в Журбові на цукрозаводі. Саме починається сезон. Не хочу, щоб ти нагадувала комунарам про цю втрату...

Всю дорогу один із вавилонських возів крався за комунівською валкою, він то відставав у якомусь ваганні й щезав у пільмі, то знову виринав із ночі й торохтів зовсім поруч, тоді теплим плечем Мальва горнулася до Кліма Синиці, ніби шукаючи захисту й порятунку. Той віз немовби котився через її душу, аж доки на роздоріжжі доріг не повернув на Вавилон...

Коли вмирає поет, то з ним умирає і те, чого інші негодні побачити. З рову все виповзали та виповзали безликі потворні примари. Клим Синиця не зважав на них, а кінь не лякався, бо мав на очах шори й перед ним виднілася лише дорога. На чорній ріллі спали волопасики після біготливого дня – їх також, певне, ніхто не помічав. А Мальва немовби бачила цих пташат – сонних, наворохоблених і тихих, як грудочки... А то вже у неї від поета.

Розділ десятий

З вузького венеціанського віконця мансарди видно мало не всю комуна, її фільварки, поля, дороги й рови, якими комуна відгородилася від одноосібного світу, або ж, точніше буде сказати, старий світ одгородився від неї. На ровах виспіли бур'яни та всім однаково погрожували своїм насінням. Лише тепер Клим Синиця збагнув, що з ними ще можна було боротися, доки бур'яни стояли зелені.

Друге віконце, до половини закладене цеглою, виходило на старий парк, у якому жило гамірке гайвороння, наповнюючи його вічним клетотом невдоволення. У зарості парку вкрадалося озеро, що було притулком тиші й суму для кількох білих скульптур над водою. Напевне, колись зарості довкола скульптур розчищали, нині ж мармурові боги в хащах виглядали приречено і навіть зловісно. Ще Соснін збирався перенести їх на осоння, поближче до палацу, йому не вдалося здійснити цього доброго наміру, а Клим Синиці поготів не до них. Бур'яни бентежили його більше за богів.

Облога комуни стає дедалі погрозливіша. Не бува ночі, щоб у комуна не навідувалися зухвалі гості. Спалено конюшину в скиртах, пошматовано паса від молотарки, у пальне підсипано піску, від чого локомобіль, тільки його розігріли вранці, зачахав, загуркотів нутрощами і зупинився надовго. Мусили просити до нього Петра Джуру з Вавилону, що працював колись на панському локомобілі. Той знайшов причину, і локомобіль знову прохає снопів, кличе комунарів у невідоме прийдешнє. Синиця ж вважає, що, доки працює локомобіль, доти існує й комуна...

Котроїсь ночі не стало на озері лебедів. Одне лебедя із сьогорічних не могло одірватися од води, то вся зграя кружляла над ним, призивно ячала до нього з неба, аж доки і воно не знялося у світанок. Може, й покликано його на вірну смерть, але ж то краще, аніж тягтися під гору в неволю... Тепер їхні дерев'яні хатинки, змайстровані для них комунарами, заходились обживати свійські гуси. Забирались туди і кричали там без пуття, сплутавши, напевне, і сторони світу, і пори року, і все в житті, окрім голосів своїх господарів, які щовечора докликалися їх додому, ніби качок: тась-тась-тась-тась!.. Слухались і йшли на гору білою шворкою. Їхня послухняність ніби дивувала богів у парку, які перед цим мали нагоду скласти для себе дещо інші поняття про свободу.

Мальва ніби живе над богами, сповнена смутку і якогось душевного очищення. У міру того, як згасали паркові заграви, боги виступали зі своїх потайниць у всій своїй наготі, візантійській досконалості, а заодно й обезчещеності, що заподіяно їм часом та людьми. Жодної цілої душі, майже всі покалічені, та навіть у каліцтві своїм вони все ще зберігали в собі гордість і непоборність духу.

Щодень Мальва ставала до праці, разом з усіма виходила в поле, підбирала снопи після крилатих снопов'язалок, потім працювала на молотарці, після денних змін добровільно залишалася на нічні, не признавалася, однак, що їй самій уночі якось боязко на мансарді. Уві снах появляється сировар у червоних черевичках і читає для неї вголос лермонтовського «Демона». Комунари здогадувалися про її страхи, коли ж натякали їй на Кліма Синицю, який, мовляв, живе під нею, то посміхалася не лукаво, а з явними нотками іронії.

Загрубіла на вітрах, зміцніла, дедалі певніше почувала себе на землі, комунари напочатку ставилися до неї упереджено, а декотрі навіть вороже, гадаючи, що через неї комуна втратила Володю Яворського. Але поволі поступилися тим, здружилися з нею. В очах її побільшало якоїсь жагучої синяви, обличчя засмагло, і тепер на ньому ледь угадувався навів печалі, в самій же ході з'явилася гарна жіноча погорда, то ж, може, ніщо так не відбиває душевної грації в жінці, як хода.

Бубелу все ще тримали у Глинську, влаштовували йому очні ставки з Отченашкою, а відтак і з самим філософом, якого Отченашка обізвала на слідстві образливими словами, вихваляючи свої власні чесноти перед Вавилоном в цілому та перед небіжчиком Пелехатим зокрема. Її або ж підкупили, або ж застрахали. А тим часом сюди, до Мальви, приїздила дружина Бубели – Парфена, стояла перед нею на колінах, благала змилюститись над душею її безневинного чоловіка. Вона приїхала на ресорах, у супроводі велетенського хутірського пса, який чекав на господиню за ворітьми комуни. Мальва пообіцяла Парфені, що буде прохати Кліма Синицю, бо ж сама вона в тому вже нічого не важить без поета.

Як наставала ніч, чиясь тінь блукала в комунівському саду, металася між білих богів, але так і не зважувалась вийти з сутінків і піднятися до Мальви. То Данько надходив з Абіссінських горбів, забирався в сад, з якого міг бачити Мальву. Інколи зі своєї кімнати на балкон виходив Клим Синиця, його порожній рукав теліпав вільно на вітрі. Коли бачив, що на мансарді не сплять, то повертався в кімнату, брав весло, що стояло в кутку, і тихенько стукався ним у стелю. Те прочитувалося завше однаково: на добраніч. Знав, що вона там не одна, а зі своїм поетом... Дедалі більше стверджувався в тому, що велике кохання, мабуть, таки вічне, та ніби заполіг перечекати вічність...

У підвалах сироварні визріла остання партія сиру, звареного ще свого часу Володею з літнього молока. Сімдесят один день пролежали червоні головки на полицях. Коли Мальва побачила їх, то їй самій захотілося збагнути це рідкісне в наших місцях ремесло. Вона попросилася до сироварні, робота там не яка вже й каторжна, але сморід стоїть усе літо тяжкий, тому охочих працювати в сироварні щось не зголошувалось ні за Володі, ні тепер.

Поверталися з останнього осіннього ярмарку, на який комуна вивезла партію сиру, звареного іще при Володі. Данько і собі купив головку – заважила три фунти з грамами, то тепер віз її в опалці додому. Мальва важила, а комунівський касир лічив гроші. Потім Данько іще бігав по ярмарку, та коли дістався до комунівського рундучка вдруге, той уже стояв порожній...

Обігнав безліч од'ярмаркових підвід. Сподівався наздогнати комунівського воза з порожніми лозовими кошиками, в яких возять сир. Наздогнав Явтуха з Прісею та дітьми – старші пішли до школи, то Явтух повіз їх на ярмарок, аби взути до снігу. Хлопчики впізнали дядька Данька, коли той обганяв їхнього батечка, і заблагали водне: «Тату, тату, ану ж не дайтеся, ану наввипередки!» Явтух, підбурюваний дітьми, шарпнув було за віжки, але Пріся вгамувала його: «Де вже вашому татові до дядька Данька?» Хтось ніби підпалив Явтушка, а з ним і коней, під заохочувальний лемент дітей він залишив Данька в задніх. Зачудована Явтушком, якимось гарно засміялася Пріся, пригортаючи хлопчиків, щоб ті не витрусились із воза.

Мальва повернулася пізно, вранці встала невиспана, з тихою втомою попід очима, усміхалася сама до себе та ніби уникала зустрічі з Климом Синицею, що вештав по подвір'ю. Касир був од неї в захопленні, сир вони розпродали швидко, виручка як ніколи, але ж на сам кінець ярмарку нагодився Тесля, купив у них рештки сиру – щось там з півтори головки, а тоді й запросив їх обох до себе в гості. Випили по одній, по другій під сир та заспівали, – от вам і весь ярмарок, Климе Івановичу...

Напередодні Клим Синиця отримав листа, що в Костромі знову відкриваються курси, такі ж однорічні, як ті, на яких побував колись Володя Яворський. Тільки ці вже державні, на них будуть викладати найбільші сировари, в тому числі й голландські, яких ми згодом мусимо побити на світовому ринку. Директор і комісар курсів явно перебільшували роль сироваріння у світовій революції, але Синиця ніскільки не здивувався з тону листа, коли побачив прізвище директора курсів. То був Соснін Інокентій Мстиславович, засновник цієї комуни. Листа розмножено під копірку, і жодної приписки Синиця там не знайшов. Ні для свого виховання, якого вже нема в живих, ні для комуни. Чи збайдужів Соснін, чи, може, що інше примусило його забути про своє творіння. Але людину треба б послати гарну, аби не було нарікань. Ще

кілька днів тому і не подумав би про Мальву. А це пішов до сироварні. Мальва товклася там одна, білила, прибирала її після літа. Аж мова про Кострому, про курси.

– Комуна щомісяця буде посилати для тебе гроші... Пожитки свої можеш залишити тут, вони ніде не подінуться. А там побачимо. А не повернешся – бог з тобою... Відвезу твоє до матері. Я вже якось звик, що ти живеш наді мною... Відчуваю, ти ще не вибралась із його любові, й лише тепер вірю, що вона справді була... Вибач, якщо я був до неї десь надміру жорстокий чи неуважний. А був, був...

Випровадивши Данька в поле, Лук'ян із самісінького ранку заходився натоплювати піч, перейняв ще від матері, що чим те робиться поступовіше, тим кращий удається хліб. Після околоту, від якого ще пахло Даньковим духом, Лук'ян накидав на черінь вишневих дров, тоді закачав рукави і почав місити тісто, що саме підійшло в діжі. Тужавіло місиво, думки линули швидше насуплених хмаринок, які бачив із вікна; десь починається Турксиб і Тракторобуд та всілякі інші світи, про які доходять чутки до Вавилону, а він мусить день при дні човптися у цій прадідовій хаті, з якої, можливо, вже й ніколи не вибереться, отак і зіскніє свій вік при Данькові, при каганці, при цій дубовій діжі, в котрій із покоління в покоління залишалося на дні розчину, щоб та не звелася, не зупинилася, не примусила людей повернути до прісного хліба. У старовину, напевне, лише вогонь підтримували таким способом. Адже малося дбати не лише про себе, а й про забудькуватого сусіда чи, точніше, сусідку, аби потім не довелося бігати за розчиною на верхній Вавилон. Скінчивши місити, Лук'ян хотів було почистити руку від тіста, коли раптом дрібно зайшлася в подвір'ї невсипуща Мушка й метнулася до воріт. Лук'ян так і вибіг із тістом на ганок.

Біля воріт стояла бричка з якоюсь невідомою, загорнутою в плащ, кучер сидів на передку – вусатий, у високій смушевій шапці і домотканій свитці з відкритим башликом, коні в шорах косували на в'їдливу Мушку, перебирали ногами. Лук'ян мимоволі заховав руку в тісті під мамин фартух, який був на ньому, побіг проганяти Мушку.

Жінка виступила з брички так звично, ніби робила це ціле життя. Це була Мальва Кожушна. У простих чоботях, у теплій картатій сукні, в хустині терновій і в плащі зеленої парусини, довгому-предовгому, з рукавами закачаними, явно з чужого плеча. Лук'ян і сам мріяв дістати такий плащ для сльоти, бодай один на двох. Ясна річ, Мальва не могла б ступити в ньому ні кроку, коли б не відкинула поли назад, заклавши руки за спину.

– А я побачила, що у вас топиться, знать, є наші вдома...

– Заходь. Бувала ж колись. Данька, правда, нема. Я один...

Вона ніби чекала цього, сказала фурманичу на передку:

– Постійте, Юхиме. Хтозна, коли й побачимось.

– Невже зовсім вибираєшся з Вавилону?

– Може, й зовсім... Хіба тільки й світу, що тут?

Лук'ян поглянув на клунки, якими була заставлена бричка, кивнув, мовляв, розумію. Завважив:

– А плащ завеликий на тебе...

– З Кліма Івановича, – засміялася Мальва.

– Як тобі там, у комуні? На голубнику? Чи вже перебралася нижче?.. – посміхнувся з окулярів.

– А куди нижче?

– До Кліма Синиці... Куди ж іще? Він один, ти одна... Одна ж?

– Ні, Лук'яню, я не одна...

– Облиш, Мальво... Безсмертні лише боги, і то тільки тому, що їх не було в природі...

– Ніхто не розуміє поетів. Ні царі, ні прості люди... Вбили Володю... І що від того змінилося у Вавилоні? Однаково комуна прийде сюди хоч рано, а хоч пізно. – На ганку вона зупинила його. – Ось послухай:

Хвиля йде,
вал гуде —
білий, смілий, срібний, дрібний,
нападе
на сухе баговиння,
на розсипане каміння
білим пломенем метнеться,
стрепенеться,
скине з себе все, що ясне,
й гасне...

.....

Чи вона
йде до дна?

.....

і слугою
там вона довіку стане
й не повстане під вагою?
Чи полине
межи сестри, межи милі,
вільні хвилі,
розтечеться, розпливеться,
знову сили набереться,
потім зрине,
і гучна,
і бучна,
переможно валом сплесне
і воскресне?⁸

Хата хоч і видалася Мальві занедбаною, захаращеною, долівка чорна, не стинькована, пилуки на ній, як у Глинську, але пахло в ній чоловіками, земними, творящими, димом вишневим та житнім тістом, що саме прагло до свого останнього сплеску, аби враз опастися й згаснути.

Лук'ян узяв ножа, зробленого з коси, тупим боком очистив тісто, сполоснув руки в казанку. Гостя тим часом скинула плащ, поправила рогачами жар у печі, підійшла до діжі, взяла обіруч і перенесла з лави на припік, – мав би знати, що біля тепла тісто швидше поспіє. Лук'ян побіг у комору, вніс первачку, який тримав для Данька від простуди, поставив пізніх антонівок із тих, що Явтухові діти не встигли обнести, – велетенських, прозорих, ніби морські перлини, налив дві чарки, та, згадавши, що нема хліба, метнув пекти підпалка. Поки він готував місце на черені, Мальва здмухнула лопату, притрусилася її мукою, в одну мить виробила підпалка; дивовижа – у неї тісто не липло до пальців, вона вміла рятуватися від нього борошном, і через хвилю в хаті запахло хлібом. Дістала підпалок, обстукала його кісточками, вже на столі розламала на кілька шматків – він запарував, запах іще більше.

«Ні, є щось у цій Мальві», – подумав Лук'ян, коли вони цокнулися чарками.

⁸ З Лесі Українки.

Як гарно, невимушено вона вписалась у його днину, таку сіру й гнобливу, ніби хвиля, що впала на дно морське, а це раптом знову вирвалася на поверхню, заграла барвами; начебто все щастя Вавилону трималося на ній, на Мальві, а ось її не стало – і життя посіріло, загіркло, заприсніло, немов тісто без розчини, без дріжджів. Призналася Лук'янові, що їде далеко, аж за Москву, на ті самі курси, які закінчив колись Володя Яворський. Їде одна з усієї комуни. Он яка честь!

Лише біля воріт попрохала:

– Не кажи Данькові, що я була тут. І богів хай облишить... Бувай!..

Іскрилася черинь, коли Лук'ян згортав із неї жар вишневий. Паляниці виробляв величезні, на всю лопату, такі завбільшки, як Мальва спекла б. Коли Данько повернувся, то не повірив, що брат міг витворити таке сам. Рум'яні шишки видувалися з паляниць у всі боки, у ті шишки гарно втирати здір та часник, для Данька це була найкраща вечеря, і цілком заслужена, бо сьогодні він вибрався на самий дах Абіссинії.

Ще того-таки дня комунар відвіз її на станцію, на вузькоколійку. Поїздок із Глинська ходив маленький, майже іграшковий. Коли рушав, Мальва заплакала, а Клим Синиця стояв із батіжком, посміхався, не знав, що їде вона туди не одна – зачала дитинку від поета...

«Чула ще від Володі, що та Кострома далеко, що їхати туди кількома поїздами, а зими там такі білі, як костромські собори. Так воно і є, Климе Івановичу, – напише йому в першому ж листі. – І Соснін – це той самий, отой самісінський, що заснував нашу комуну. Він не вірить, що Володі нема, що я була його дружина, то напишіть йому, Климе Івановичу... Не взяла кожушка, а тут дістати важко, бо ж зима така, що плюнеш – і слина замерзає в повітрі...» І полетять, полетять листи з білої холодної Костроми – теплі, людські, наївні й чисті листи від Мальви Кожушної.

Після неї більше ніхто не поселявся на мансарді. Комуна перестала вивозити до Глинська червоні головки сиру, цей товар тут зник з обігу. Клим Синиця жалкував за тим, хоч на душі стало йому ніби спокійніше. Кілька ночей ще появлялась у голім саду хаплива постать, шаруділа в опалому листі, але, впевнившись, що мансарда порожня, примара забула сюди дорогу. Синиця знав – то Данько Соколюк. Вдень, об'їджаючи комунівські поля верхи, бачив його на Абіссінських горбах, той розорював їх до рудої глини, щоб вони могли набратися од вітрів снаги та сили за зиму.

Одинокий орач на горбах здавався маленьким і впертим, скидався на вічного польовика. Його віз стояв під горою, націлений дишлом у мокре небо, наче ще мав там якусь надію. Коли ж починалася мжичка, холодна й сікуча о цій порі, орач напинав на голову мішечка ворком і тоді зовсім зливався з рудою землею, так наче й нікого не було за плугом, наче коні самі орали те безплідне поле – самі, без нікого...

Лише в надобідню пору сюди прошкував через чужі межі Лук'ян – бився проти вітру, як птиця, з сірим вузликом, у важких чоботях, що облипали тванюкою, – мабуть, приносив для орача гарячі обіди. Доки Данько обідав під возом, той напинав на себе мішечка ворком, ставав до плуга й орав те неродюче поле далі, й ті завзяті билися там геть за Покрову, аж як забілили сніги. Забрали і Мальвину десятину на самім челепочку...

Привіяло Денікінський рів, прибрало його зарості в білі, урочисто-печальні намітки. Лише дурман порозкривав жабкуваті коробочки та ніби журився, що не встиг розсіятися. Спокій і білизна, од якої болять очі до слюзи і порожніе душа... Здіймається парок над кіньми, легко біжать сани, що вціліли ще від пана – чудернацький витвір зимової фантазії. Цього недільного дня Клим Синиця їде до Глинська з якимось нез'ясовано-тривожним і чистим почуттям. Мальва ніби перебралась на іншу планету, далеку й недосягну. Везе для Мальви кожушка на глинську пошту...

У Глинську пахло солом'яними димами.

Поспішав на службу Пилип Македонський у довжелецькій бекеші, підбитій однотонним хутром. Поземок відгортав полу, хутро виднілося вогненно-руде, на полу міг піти і його власний песик, якого закидали непмани камінням в останню осінню тічку з ненависті до хазяїна. Непманські крамнички стояли забиті наглухо, на декотрих – залізні жалюзі опущено цього разу вже, мабуть, назавше. А на ярмарковому майдані вітер цієї ночі зірвав дашок із комунівського рундучка, на полицях якого тепер не скоро появляться червоні головки сиру щонайменше всеєвропейської слави.

Комунар завіз на пошту посилку, вручив самому поштмейстерові, Харитон Гапочка поцікавився, що в посилці, поставив на ній штемпель глинської пошти і сказав, наче між іншим, що кожушок може в дорозі пропасти, мовляв, тепер не та пошта, що була колись, за царя.

Бані дзвіниць, що стоять на різних горбах та мовби перебувають у вічному протиборстві, були мовчазні, заїнеєні, та, напевне, щомиті готові вдарити на сполох у разі потреби. Максим Тесля, чоловік ранній, розчищав стежку од ганку до воріт райпарткому. Млинове колесо вмерзло в льодах, не лопотіло, й від того було якось незвично в цьому закутку Глинська. Буг також зальодів, і тепер по ньому вільно снували маленькі та жваві люди в дублених чорних та білих кожушках, наче змішались водне сажотруси й мірошники.

Тесля донедавна також ходив навпростець, через лід. Він зважився на це чи не раніше за всіх, коли лід ще прогинався і тріщав під ногами. Тепер лід заглибив і стріляв у морозні ночі, будив Глинськ од зимової сплячки. Клим Синиця в'їхав у саму снігову хмаринку, що її здійснював Тесля біля воріт. Ще довго не гасли іскринки. У Глинську починалася люта зима, а з нею і голод на паливо. Райпарткомівський ожеред, що стояв у подвір'ї, вже був засмиканий до живого, по його білій шапці сьогодні вночі пробігла лисиця.

Тесля добрав стежку й повів комунара грітись із дороги. У будинку було нагріто і тихо, як у вусі. В коридорі зовсім по-домашньому почував себе велетенський фікус. Він не вмівся у Снігурів, то цієї осені, ще до морозів, Тесля перевіз його сюди. Нехай поживе тут до весни. Сам також перебрався до райпарткому, хоч міг би те зробити й раніше.

Коники Кліма Синиці, затеплені строкатими рябчачками, простояли майже півдня у дворі райпарткому, а їхній господар із Теслею, Рубаном та іншими, час від часу розглядаючи світ крізь маленьку проталинку, яку хтось прохував у білій і чудернацькій квітці віконця, сушили собі голову, як сотворити новий Вавилон замість старого. Коли проталинка затягувалась інеем, підходив хтось знову, хукав, і так це тривало до сутінків, доки Тесля не запалив мідної лампи з бокатим склом.

– Ми не відступимо нізачо, навіть якби на те пішло ціле наше життя, – твердо сказав Максим Тесля.

Надворі здійснювалася хуга. Коні самі зайшли в затишок. Тесля всіх заспокоїв тим, що у подвір'ї стіжечок, і нічого страшного, якщо одну ніч їм доведеться внести соломи й заночувати на райпарткомівській постелі. Адже ж мусять вони доуявити собі ту грандіозну споруду до кінця, бо ж то має бути не міф, а жива реальність звичайних людей.

Частина друга

Розділ перший

Коли Савка Чибіс знімає гойдалку в передчутті зими, то в'язки над прірвою вже стають холодні, як мерці. З того починається пізня вавилонська осінь, куди й хотілося б перепроводити вас із нетопленого Глинська, тим паче що подібні часові зміщення дозволяли собі й до нас. О тій порі, про яку йдеться, днина на днину падають у Соколюків щільно, як скиби одна на одну. Нема ні просвітку, ні перепокою, звичайне мирське життя ніби зчужіло для них, а затурбований Вавилон неначе одійшов у минуле. Вдень і вночі тяглися підводи на Журбів, вантажені цукровими буряками, тяглися відчайдушно і сумно, за тими ж возами, в яких коні кволенькі, місили тванюку чоловіки; чимось те скидалося на велетенський похорон осені, але ж ніхто не занепадав духом на ньому, ніхто не сумував, бо ж то мало обернутись у гроші за каторженну працю. Соколюки не сіяли своїх буряків, не мали до них рук жіночих, і далекі гудки цукроварні лише нагадували братам про цей прорахунок. На що вже Явтух, так і той поставив палубки на воза й випер кілька підвід до Журбова одним махом, тепер посиплються йому грошики в хату, як манна з неба. Недарма ж казано, що в будь-яку працю ще належить вкласти бодай крихту вигадливого розуму. Тож і орав Абіссінські горби глибоко, під буряки, а про руки жіночі вже доведеться подумати взимку, деś по Йордані, коли засилають сватів до зарані обраних долею вавилонянок. Поки що обидва не мали на прикметі нікого. Лише Данько котрої ночі все ще крався примарою серед білих комунівських богів.

Додому повертався пізно, натомлений, забрьоханий, похапки вмивався і після вечері не роздягаючись падав посеред хати на помервлений околот, якого Лук'ян уносив із клуні, щоб удосвіта витопити ним піч. «Хоча б роззுவся!» – подумки нарікав Лук'ян. Уже з напівсонного ледь стягував чоботи, які потім мив, просушував під комином, а вранці ще й здобрював дьогтем, аби не пропускали води. А проте не було випадку, щоб Данько був тим бодай трішечки розчулений, він сприймав ту послугу, як щось належне. «Ну і вдача в мого братця!» – щоразу кривився Лук'ян, заходжуючись біля чобіт. Обидва обцаси на них були викривлені в один бік – у лівий, а носи зміщені вправо – то від ходьби по Абіссінських горбах, від ходьби в борозні в одному і тому самому напрямку. Як не доглянеш чобіт такому чоловікові, коли б навіть той і не доводився тобі братом.

Лук'ян також не байдикує. Надто в ті дні, коли попри все інше ще випадає пекти хліб, а те трапляється наприкінці кожного тижня. Хліба їдять багато, одному Данькові ледве стає буханця на день, та ще Фабіян підвечіркує, та й Пріся прибігала позичати хліба мало не через день, а до віддання була зовсім ненадійна...

Запах вечері переповнив хату, прирікаючи на тяжкі муки кота Тирана та Мушку, яка самими більмами зазірала з сіней у прохилені двері. Але про божих тварин цього вечора було забуто, обидва брати не могли з'ясувати для себе ні спільно, ні кожен зокрема, чим скінчиться і як далеко зможе зайти їхній рішенняць щодо вавилонської чередниці, рішенняць, котрий виник чи не під впливом Мальвиних відвідин. І все ж Лук'ян більше схилився до того, що третя людина в хаті їм не завадить, ліжко з двома горами подушок, мовляв, все одно стоїть незаймане, а коли людині є де спати, то вважайте, рідний братику, що їй і жити є де, оце тільки що вона дівка і може вчепитися за котрогось із них, за це одне Лук'ян потерпає, але ж хіба ми, братику, не мужчини, хіба ми нездатні владати собою настільки, аби не дозволити собі якесь халеп'я. Данько дивився на все з більшою пересторогою, що й властиво для старшого, навіть натяку на залицяння до Даринки він не потерпить ні за собою, ні за Лук'яном, вони обидва мусять розглядати її тільки як наймичку, а, не приведи господи, не якимось інакше. Так собі намовили

один одного, намуштрували, а коли полягали спати, то чудно було обом – Лук'яну на лежанці, а Даньку на околоті, що наступної ночі вони вже матимуть співбесідницю – на ліжку, а подушки туманітимуть не там, де зараз, а на скрині, бо ж Даринці стачить одної подушки.

Вранці Лук'ян вигнав до череди Козу-дерезу, їхню невеличку корівку з усмиреним заблокованим телятком, що мало гарні білі ніжки, і не дав Даринці ані свиснути по-хлоп'ячому, ані сказати що-небудь образливе на їхню адресу, а вклонився їй і мовив найввічливіше:

– Даринко, ти знаєш, що ми нині двоє, як два перстки на одній руці, і нема в нас нікого ріднішого за тебе.

Даринка засміялась, у неї був гарний хлоп'ячий сміх.

– Ну ж і рідня ми з вами – через тин навприсядки. Коли вже хочете знати, то нема для вас ніби нікого ріднішого за Прісю. Там і діток, кажуть, половина ваших.

– Пусте, Явтушкові вигадки. Пріся не може стати для нас ближчою, ніж є. А ти можеш, Данько просить, і я прошу.

– Це ж як?

– А так, перебратися до нас на постійно. Ну, як би тобі сказати...

– Наймичкою? – спохмурніла Даринка. – Не діждетесь цього.

– Ні, просто Даринкою.

– Для кого? Для тебе чи для Данька? Тебе я не полюблю, Данька мені страшно. А обидва ви мені навіщо, світ великий, виберу собі, кого схочу, як пора надійде.

– Ось ти яка, Даринко?

Зблиснула очима і пішла, а Лук'ян оторопіло зачинив ворота від того її зловтішного погляду.

Данька вже не було, той не засипав. Лук'ян зодягся тепліше, бо вийшов до Даринки в самій вишиваній сорочці, і лугом пішов на Татарський вал до Фабіяна за порадою. Колись татарви тут полягло тьма-тьмуца, хатина Фабіянова вся в заростях деревію, шипшини і таких дрімучих будяків, яких Лук'ян зроду не бачив. Латка городу вся була в соняхах, теж велетенських, насіння з них випили горобці, що хмарками літали над Вавилоном у всі епохи, порожні голови соняхів були добрим посвідченням Фабіянової прихильності до цих вічних мешканців Вавилону. З віконця його хати було видно Прицьке як на долоні, а з ним іще маловідомі Лук'янові села.

– О боже, як ви високо забралися.

– Колись тут стояла фортеця, а коли кармеліти спалили її, мій прашур склав собі цю хатину. Їй уже років зо триста-чотириста, а то й усі п'ятсот.

Знаючи схильність Фабіяна до перебільшень, Лук'ян не став йому заперечувати, до того ж філософ був зайнятий дуже серйозним ділом: творив розп'яття для прицьківського хреста. Це замовлення він пообіцяв виконати до храмового свята, вже взяв невеличкий завдаток і тепер не може спізнитися. Саме прорізував Синові господа бога уста, котрі після страти, як відомо, вже нічого не сказали тлінному людству.

– А сам ти віруєш?

– Можливо, що був такий чоловік. Між іншим, дуже близький до нашого брата, холера б його взяла. Ну, тільки потім апостоли спотворили цей образ. Взагалі, Лук'яне, нема нічого страшнішого за апостолів. Вони все перебільшують і все перекручують. Більше остерігайся апостолів, ніж самих богів. Ти нічого не захопив із собою? Бо так мені ліньки сходити вниз.

Лук'ян виставив на верстак пляшку, поклав граночку сала і гарний окраєць хліба з учорашньої випічки. Фабіян негайно припинив боготворення, знайшов чарочки в старенькому миснику, і недовершений Син Господній міг тільки позаздрити на їхній сніданок, за яким, серед безлічі світових проблем, знайшлося місце і для Даринки. Фабіян погодився взяти дівку на себе, бо знав, що має майже містичний вплив на скривджених та необлаштованих.

Цього ж таки вечора Фабіян піднявся з Татарського валу до вітряків, тут уже стояв його цап, мрійливий та замислений, чекав на череду, що здіймала куряву і здалеку скидалася на татарські полки – надто дружними порядками йшли вівці.

– Де тиняєшся, ледащо? – запитав Фабіян, на що, певна річ, відповіді не одержав, в очах цапа був лише пустотливо-запобігливий вираз, яким цап благав не заважати йому виконати свій обов'язок: очолити череду і привести її в село тим велично-урочистим кроком, на якому розуміється лише він один серед тієї бездушної раті.

Отож, коли череда дісталася вітряків, цап залишив свого господаря й очолив її, а Фабіян зачекав на Даринку, яка поверталася ще з кількома підпасичами на добрій відстані від череди. Вела на налігачі чиєсь телятко, либонь, одне з тих, які все норовлять відбитися од череди й заночувати в полі, в череді є кілька таких виродків, котрі ще не нюхали смаленого вовка.

– Приходив до мене Лук'ян, прохав, щоб я переговорив з тобою, отож я й кажу: ти мусиш іти до тих люциперів, вже ж напевне котрийсь із них вподобає тебе, не вічно ж тобі бути вавилонською чередницею. А те, що ти еси оною, і заважає будь-кому з них стати з тобою до законного шлюбу. Але поволючки все владнається, Мальва Кожушна вже відійшла від Данька назавше, а Прісині гріхи Явтух вигадує, отож ти залишаєшся єдиною претенденткою на тамтешній престол, лишень послухайся бувалого чоловіка, який, чого доброго, іще погуляє і на твоїм весіллі, коли запросиш...

Дядько Фабіян могли б не говорити про це так багато і з такою запальністю. Сьогодні після розмови з Лук'яном усе їй уявлялося, як вона порядкує в хаті Соколюків, як шаткує капусту, квасить яблука і кавуни, доїть покірну Козу-дерезу, пере білизну, топить піч, підставляючи обличчя радісному запашному вогню, поливає квіти і, зрештою, почуває себе господинею, такою, як найіменитіші господині у Вавилоні, і навіть у неділю, прибравшись у все святкове, сідає на килимок і разом із братами, в усякім разі, з одним із них, їде на ярмарок до Глинська а чи навіть до церкви на ушестя. Тут Даринка згадала, що вона не вміє молитися богу, але то не яка біда – попросить Отченашку, аби та навчила її отченашу, і тоді все буде гаразд. Чудове, досі не відоме їй почуття огорнуло її й не залишало цілий день... Але з кожним кроком, як череда наближалася до їхньої хати, якась ворожість піднімалася в дівчині до Соколюків.

– Коли ж ти прийдеш, Даринко?

– Може, й ніколи! – відповіла чередниця.

Але осінь та злигодні невдовзі загнали-таки Даринку до Соколюків. Вона прийшла до них у день храмового свята в розбитих постеликах, із сиротами на голих колінцях, поклала в куточку свої пожитки, які вміщалися в пастушій торбині, й винуватим, отим своїм хлопчакуватим голосом промовила:

– З храмом! Я прийшла... Як ви, не передумали?

Брати прийняли дівчину, як належить. Згадували про її жабеня, котре вона, хазяйнуючи тут, ненароком, звичайно, принесла з водою, воно ще довгенько жило в діжечці, й не могли пригадати, де поділося...

Наймитування Даринки почалося з того, що Данько, почуваючи свою зверхність, одразу ж загадав їй багато роботи, а сам тим часом почав лаштуватися на храмове свято, яке гучно справляють тут побіля дзвіниці. Відчинив скриню, дістав із неї жовті хромові чоботи, новенькі, один раз лише взувані, старовинний верхній одяг – батькову спадщину, і без усякого сорому почав перевдягатися перед нею. А тим мав нагадати Даринці, що вона тут наймичка, а не дівчина, якої варто соромитися. Лук'ян саме наглянцьовував шматинкою свої старенькі ялові чоботи й згоряв від сорому через таку свавільність брата. Ніби роблячи виклик Данькові, він узяв свіжу сорочку й демонстративно вийшов переодягатись у комору. Данько засміявся на те й умисне спустив спідні штани, не ховаючи непристойного тіла.

– Тьфу!.. – сплюнула Даринка й прожогом кинулась із хати.

Коли Лук'ян повернувся з комори, то не застав дівчини й гнівно напустився на брата, який усе ще стояв посередині хати в спідній білизні, але вже в чистій, а стару мав під ногами.

– Ех і скотина ти, Даньку! А ще й на храмові збираєшся.

– Ти мене хочеш учити? – обурено постукав себе Данько у волохаті груди. – Ах ти ж, кучерява сліпота! – і дав Лук'янові доброго ляща.

Той не поступився, ляснув Данька по стриженій шії, і тут зчинився короткий, але нестримний бій, після якого Данько опинився в скрині сторч головою, а Лук'ян кулею вискочив у сіни без окулярів. Сталося все це так блискавично, що обидва брати розсміялися, не затаївши один проти одного ніякої злоби.

Даринка ж гадала, що то вони насміхаються з неї, і ще гірше заплакала в хліві, зіпершись на стовп для упряжі. Шлеї пахли кінським потом і ще чимось неприємним, може, кінськими мозолями-кривавицями, і Даринці чомусь пригадалася її Каштанка, пригадалося дитинство, приємною казкою пробігли нічліги, пригадався Данько, який тоді був чи не найдобріший для Даринки, з-поміж усіх чубатих задавакуватих парубків він один тоді не глузував з неї. А тепер його не впізнати, від чого ж то воно так? Втерла сльозу і, сповнена гніву, рішуче пішла до хати. В якусь мить зібрала своє манаття до торбини і сказала їм:

– Будьте ви прокляті, аби я вам слугувала!

Лук'ян кинувся до неї, благав, тримав за руки – він один знає, як осточортіла йому ця хата, а Данько ще вагався, нахмурих брови, та, чуючи благання брата, прояснив і собі підійшов до Даринки. Підійшов і остовпів. Він ще ніколи не дивився на неї так зблизька. В очах аж палахкотіло синє полум'я, кожне ластовиннячко на вродливому, злегка кирпатому носику ніби тремтіло, надаючи всьому обличчю дивовижної привабливості, верхня губа з пушком надималася од гніву і була ніжна, гладенька, пружка. Сказав щиро:

– Даринко, даруй мені, їй-право, я зовсім забув, що ти в хаті. Я звик, що ми самі...

Лук'ян досить упевнено забрав од Даринки її речі, а Данько найчемніше взяв бунтівничку за руку й посадовив на лаві. Дівчина майже ненароком підвела погляд на маленький портрет Шевченка, обрамлений вишиваним, але запиленим рушником, і десь у душі обізвався в ній: «Наймичка...» Ні, не наймичкою почувала себе Даринка в цю мить. Їй видалося, що вона скорила братів своїм гнівом, і віднині або ж почуватиметься у цій хаті господинею, або піде геть, знову тинятися поміж добрими і лихими людьми. Рвучко висмикнула свою руку з Данькової, підвелася із лави і якусь мить стояла горда, сповнена гідності і влади над ними. Обидва брати відвернулись, щоб приховати від неї й один від одного своє сум'яття, коли не свою скореність. Вони разом вийшли із хати з непевним почуттям – не то сорому, не то тривоги.

Вибравшись на вулицю, йшли мовчки, кожен нишком роздумував про Даринку. Їхній сусід Явтух стояв за ворітьми у вишиваній сорочці, в чорній камізелці, тій самій, яку не доносив колись пан Родзінський, а ще нап'яв козушка і стримано вклонявся з коміра братам Соколю-кам: доброго здоров'ячка! Вони відповіли йому посміхнувшись: Явтух стовбичить отак за ворітьми кожне свято, кожної неділі, показує людям вишивану сорочку та камізелку з чорного кастору, а колись-бо дійде і до штанів (за ті гроші, що Бубела дав на штани, купив гуньку Прісі), і до чобіт дійде, і до пояса у два кольори, до всього – він-бо такий. Хоч, до речі, відсутність того всього не заважає Явтухові вважати себе за гарного господаря. Щоправда, він нікому нічого не позичає, але й сам не знає, що таке позички, бо має все своє: плуга-п'ятерика, млинка, воза і все інше, необхідне до зарізу навіть у найменшому господарстві. Явтуху припало чимало землі – на діток, і він тепер уже не діждеться, щоб ті підросли, аби загнати і їх у борозну. Як тільки це станеться, то Явтух випередить багатьох, і ці, нещасні, вклонятимуться йому до землі. Цього дня, коли Вавилон святкує Михайла, об'їдається і пиячить, геть забувши про святість дня і про освячену церковцю-вапничку⁹ на північних відрогах гори, біля цвин-

⁹ Дзвіницю білили вапном.

таря, Явтух довше звичайного вистоює за ворітьми й приховує злидні, мріє про ті часи, коли він поставить у своєму подвір'ї грізні машини, котрі зітруть на порох бундючний Вавилон і все підкорять йому, Явтухові, тільки швидше б виростали діти – для землі.

Його невсипуще око повсякчас пильнувало за подвір'ям Соколюків, навіть обідати він сідав проти вікна, з якого добре видно маєток Соколюків. Недарма там повелося говорити: «І не повилазить тому гаспидові». Явтух знав усі їхні статки, аж до курей і півнів. Сьогодні вранці він зовсім несподівано для себе виявив там Даринку. «Як? Чому? – обурився. – Експлуатація чужої праці?» Але ж, матері його ковінка, чому ж він не додумався до цього раніше і не забрав Даринку до себе? Коли Соколюки поминули його подвір'я, Явтух, хоч як йому не хотілося показувати кому-небудь свої штани в такий день, тихенько відхилив у паркані штахетину й, озирнувшись, чи нікого нема поблизу, скрадливо, злодійкувато пірнув у сусідське подвір'я. Прочинив сінешні та хатні двері й постав на порозі так раптово, що Даринка здригнулася зі страху:

– Це ви?

– Я, небого, я. А що ти тут робиш? Наймитуєш? Оцим жеребцям, оцим скнарам, що морять себе голодом і тебе заженуть на той світ? Іди краще до мене, не наймичкою, а так... Нянькою для діток...

– Навіщо мені ваші дітки! Колись своїх матиму...

– Без шлюбу, без вінця, без весілля?..

– Ну, а якщо я тут уже господиня? – манірно пройшлася по хаті Даринка.

Він глянув на її міцні, беручкі руки. О, скільки ці руки могли б зробити для нього, коли б він догадався привласнити їх раніше! Скільки буряків вони могли б зростити для Журбова! А то ж гроші, чистий капітал...

Пішов додому радитись із Прісею, яку не відпустив на храм. Гризота була на душі велика, то ні за що ні про що побив Прісю, ніби й справді та була винна, що Даринка у Соколюків, а не у них, Голих... Пріся вибігла з хати боса, напівроздягнена – в чому стояла біля печі й, рятуючись од Явтуха, метнула до Соколюків. Щонайвартіше, ніколи не плакала при тому, а завше сміялася і нарікала на свого Явтуха, застерігаючи Даринку від такої долі, як у неї. Ноги в Прісі збуряковіли від холоду, груди ледь вміщались у кофтині, обличчя розслабле і від того все сяяло добротою – була десь на четвертому чи на п'ятому місяці. У хаті в Соколюків тепло, затишно, вже й не хотілося б іти звідси, але майже слідом прийшов Явтух, приніс чоботи, кожущка з хустиною, перепросив її, озув, зодяг і повів додому, також нарікаючи на долю:

– Не дай бог кому такої жінки, як у мене. Досить один раз проїхатись із нею на хурі – і вже набуток... – сплюнув собі під ноги.

Зате повів її з таким вавилонським шиком, наче вони разом приходили сюди в гості. На храмі вже заспівали...

– Прісю, а пригадуєш оту пісеньку, якої ти співала мені, коли ми пасли овець у Тисевича, будь вони прокляті?..

У Прісі голосок гарний, то заспівала йому тої пісні стиха, біля воріт.

Пасла, пасла чередоньку на пашниці
Та нарвала красних маків у пшениці,
А вже тії красні маки облітують,
А до мене гарні хлопці завітують.
З усіх гарних я виберу найкращого,
Козаченька сміливого, путящого...

– А що вона тут знайде?

– Хто?

- Даринка! Чи ти вічно думаєш про себе?..
- Здоров будь, Явтуше!
- Не будькай мені, не будькай! Он уже звелися діти.
- Щось у хаті гупнуло, дзенькнуло, розлетілося на друзки.
- Глек! – вигукнула Пріся і метнулася до дверей. А Явтушок їй услід докірливо:
- Якої співають старі, такої цвірінкають молоді. Хе-хе-хе!

Пузатенький глек із квасолею стояв на полиці, під самісінькою стелею, а вони, капосні, билися подушками і зачепили його. Квасоля розкотилася по хаті, то тепер по бубочці усі восьмеро, і мати заодно, визбирували її, і то завше: тільки вона до Соколюків – так нещастя в хаті або в полі. Того дня, пригадуєте, як Пріся купала тих люциперів, Явтушок двічі перекинувся зі снопами, з доброго дива, на рівній дорозі...

У цей час біля щойно освяченої вапнички уже весь Вавилон гомонить про Соколюків. Дотепники перепитують братів, кого з них вітати: старшого, меншого чи обох поспіль? Відколи стоїть Вавилон, ще такого дива ніхто не знав, аби два брати та мали одну приймачку. Тим часом дівчат у селі хоч греблю гати, щоправда, багатих мало, бідні ж як маки цвітуть. Ні, ні, це клятий Лук'ян щось перейняв від штундів – шаленіли набожні тітусі, проклинаючи всіх богів, окрім Ісуса – єдиного пана і бога, і шкодуючи, що у Вавилоні нема своєї парафії, щоб на грішників налагати прокляття перед віттарем.

Стільки підступних запитань, недоброзичливих поглядів обрушилось на Данька та Лук'яна, що брати не добули свята і, не звідавши як слід храмового хмелю, примчали додому, щоб спекатися Даринки. Умовились вибачитися перед нею і спровадити назавше, щоб зразу ж і припинити всілякі пересуди. Але досить було їм відчинити двері й ступити до хати, як одразу спало з них оте навіть Вавилону.

У хаті немов посвітлішало, всі темні закутки зникли, долівка була потинькована і скидана в'яленим зіллям, яке Даринка знайшла в клуні, не стало павутиння, з образів і портретів знято пилюку, а сама винуватиця цього оновлення мила в ночвах косу, запахавши хату любистком. Брати презирнулися і не посміли сказати їй ані слова. Потім довго стояла перед пожевклим від часу дзеркалом-осколком, вмурованим в стіну, й розчісувала м'яку косу з дивними прозолотками, які викарбувало на її голові чередницьке літо.

Неспокійна ніч настала для всіх, коли в куточку замовк цвіркун, зачувши тривожне людське дихання. Данько, як завжди, постелив собі на землі, для того внісши з клуні великого холодного околота, Лук'ян простелив для себе полотняне ряденце на протоплений лежанці, а Даринку, як і було умовлено напередодні, впрохали зайняти ліжко, перекинувши на скриню цілу гору подушок, не бездоганно білих, занадто великих і тому зовсім не придатних під голову – кожна подушка годилася б хіба що для левеня¹⁰, тому всі й користувалися маленькими ясиками, заношеними, але дуже зручними для голови. Після сутички, яка сталася вранці, ніхто з братів не посмів роздягатися до близьни при світлі. Даринка ж навіть після того, як Лук'ян підійшов до каганця й погасив його, не стала роздягатись – у неї не було доброї сорочки, тихо прилягла на постіль у верхньому одязі, котрим прикривала свою ветху кошулю. І тут Лук'ян згадав, що в скрині залишилося чимало білизни, яка, напевне, прийдеться на Даринку. Мати дбала про білизну, тож не стлівати добру задарма в скрині. Він вичекав, доки Даринка заснула, тоді тихенько зііз із лежанки до брата, аби порадитись із ним, бо той міг бути і проти цього.

– То що – з богом чи як? – запитав пошепки Данько, як тільки Лук'ян приліг біля нього на околоті.

- Ну, чим вона нам, Даньку, заважає?
- А людям? – буркнув Данько.

¹⁰ Міфічна істота з лев'ячою головою (з народних казок).

Ще довго шепотілися на околоті. Лук'ян, так і не сказавши чогось певного, а лише посіявши сумніви, пішов на лежанку. Там зняв окуляри, поклав на карнизку і вже не міг заснути. Сині звабні вогники Даринчиних очей усю ніч палахкотіли над Лук'яном, наче далекі зірки, й випромінювались десь аж у серці.

Після цієї ночі все Даринчине подобалося Лук'янові – її ластовиннячко, знадний пушок над верхньою губою і навіть її басовитий, але по-своєму м'який голос. Адже в жодної дівчини Лук'ян не чув такого дивного голосу.

Наступної ночі, коли брат захропів долі на всі заставки, Лук'ян прошепотів до неї:

– Даринко, ти спиш?

– Не спиться, – стиха відповіла Даринка.

– Я там поклав тобі під подушку свіженьку сорочку.

– Я одягла...

– У скрині ще є сорочки, носи. Вони нам навіщо?

Даринка чепурилась сама, а більше чепурила хату, в якій непомітно ставала господинею. Перетерла закопчену піч, пофарбувала її в жовтогарячий колір, а коминак розписала такими павичами, що обидва брати аж терпили від захоплення. Даринка не крилася, призналась їм, що бачила ті витвори не так уже й далеко звідси – в хаті Мальви Кожушної. Мальва все те вміла робити сама, а Соколюки не ймуть віри, бо ж жоден не побував у Мальвиній хаті. Зінгери неохоче показували хату чужим, і Данько лише зараз подумав про те, що Мальва мала його за чужого.

Розділ другий

Сьогодні до Вавилоня добувся на своїх санях-глабцях Клим Синиця. Біля вітряків коні пірнули в сніговину, з якої ледь вибрались. Отченашка, що тепер за вітряного сторожа, вичумлившись із вітряка в кожусі, сказала, що такої лютої зими, як ця, не пам'ятає. До хати Зінгерів дістатись іще важче. Прикидало вуличку в деревії, засипало і подвір'я по самі віконця, вів туди лише манівець, пробитий вже хтозна-ким. Синиця подумав: хтось, проте, не забуває Кожушну. Мав передати старій листа від Мальви, що прийшов на комуну. Мальва скаржиться, що тут, у Вавилоні, Боніфаций перечитує чужі листи. Чудна! у Глинську те з успіхом робить до Боніфация сам начальник пошти, колишній поштмейстер Харитон Гапочка. У того пристрась до чужих листів уроджена. Стару звичку Гапочки засудив райпартком, але ж той, напевно, не може інакше, хоч і робить це тепер обережніше, витонченіше. Коні з глабцями комунар залишив біля сільради на виконавця Савку, а сам побрів тим первопутком до Кожушних.

Савка прикрив коней р'ябчакми, вчепив для них опалку, а сам засів у глабці – не на козли, а на задне сидіння, і розсміявся, уявивши себе бозна-яким паном. Вийшов і Боніфаций, доскіпливо оглядав глабці, вимацував, деякі деталі вимірював п'яддю, докопувався до тайни тієї забутої нині моделі, в якій легко коням і зручно, затишно людям.

– От би тобі, Савко, такі власні сани!

Савка ж інших саней і не зазнав, окрім грушевих санчат свого дитинства. Але що може порівнятися з ними, коли витягнеш їх на найвищу гору і потім очманіло летиш на них у біле вавилонське дно. Савка пам'ятав Боніфация на тих дитячих гульках. Хлопчина також появлявся з санчатами, тримав їх за поводок, а по всьому сходив із ними з гори, боявся розбитись. Загалом Боніфаций для Савки ще з тих пір – чи не найбільша вавилонська загадка. Нині й сам Вавилон ніби в якомусь незбагненному лабіринті: стежки, стежки, стежки – сорочі, собачі і людські. Ті, людські, перший прокладає Савка, потім їх утоптують школярики, далі бабусі чимчикують ними на оденки, а за тими немічними бабусями, яких піснява та холод гонить по Вавилону, уже вільно ходять собі всі інші тутешні мешканці.

«Чорті-що... Дорогу пробивають найслабкіші, хоч мало б бути все навпаки», – думає Савка, засівши у Климових глabcях.

Секретар чмокнув, клацнув язиком – та так хвацько, що луна пішла, – збагнув, видно, як робити ті сани, і рушив був на обід, у цьому він точніший за сільрадівські ходики. Але Савка зупинив його, прибрав рябчаки з коней, зняв опалку, сів на передку і подав глabcі. Все це тривало якусь хвилю. Боніфаций не встиг навіть отямитися, відмовитися, заліз на заднє сидіння, і Савка повіз його через Вавилон.

Хто бачив Боніфация в глabcях, той нізащо не міг би повірити, що це він. Сама гордість та гідність запанували ним. Він ані не повернув голови в жоден бік, навіть коли віталися з ним, а лише глядів перед себе в худорляву Савчину спину, на якій видималися лопатки. Савка також поведився з гідністю, не дозволяв собі озиратися на Боніфация й тим ганьбити його, як дещо випадкове чи недостойне, тільки коли підїжджали до двору, запитав:

– Ну, як тобі там?

– Світ переіначився, Савко... Коли я буду правити Вавилоном, то неодмінно заведу собі такі сани. З козлами і з пружинами на задку.

– А хто ж на козлах?

– Ти, Савко, тільки ти. Хто ж іще...

– Давай, прав. А я вже згоден послужити тобі. Хоч виконавцем, хоч кучером... – гиготів Савка.

Біля воріт Боніфаций зліз, наказав Савці зачекати на нього і неквапом пішов до хати, як великий пан.

Там, у теплій господі, Боніфаций обідає, а тут, на передку, пронизує наскрізь вітерець, форкають запушені памороззю коні. Савка знову поклав на них рябчаки та все позирав на хату Кожушних, чи, бува, не вийде звідтіля Клим Синиця. Не виходить, мабуть, частує його стара Кожушна за доччиного листа гарними наїдками – гречаними лигунами з салом або ще чимось. І досі славиться її кухня, яку Орфей Кожушний, мандруючи по світах, щоразу доповнював якимись небувалими тут вигадками. Він сам готував таку собачатину по-маньчжурськи, що пахував нею усе пригир'я, але, окрім нього самого, більше ніхто не торкався тієї осоружної страви. Цей же Боніфаций не терпить жодних вигадок, до страв людина звекає, як до днів, але сумніву не могло бути, що борщ зараз мав гарний, із баранячим поріб'ям, а на друге були вареники з капустою – те повідомив Савці іще зрання: «Сьогодні замовив Зосі вареники з капустою». Савка саме пік на сніданок картоплю у грубці – також славна річ! Та якби не щодня, а бодай через день.

В'язки стоять на горі, причаїлись у білій тиші, а сама гойдалка перепочиває на сільрадівській горищі. У Савки ключі до гойдалки й до дзвіниці, і секретар мав би на те зважати.

Боніфаций не появлявся. Савка підготував виїзд, сів на передок, та нараз у нім спалахнула люта злість на Боніфация. Він миттю перебрався на заднє сидіння, встромив у стояк на передку батожило з доскоцьким батіжком і голосно розсміявся.

З'явився Боніфаций із Зосею на дверях. Вона у фартушку, невеличка, на останніх днях.

– Здрастуй, Савко!

– Здорова була, господине.

Боніфаций чекав, щоб Савка звільнив йому місце.

– На козли! – показав Савка, відкинувшись на сидінні.

– Не дури, Савко.

– Ще одне слово – і підеш пішки. А я буду їхати за тобою назирці, аби не втік.

Боніфаций ще повагався, тоді піднявся на передок, витягнув батога, розправив віжки, нокнув на коней.

– Хочу побачити, як ти правитимеш Вавилоном... – розсміявся Савка на теплому луб'ї.

Боніфаций заскреготів зубами, але кланявся всім, хто бачив цю дивину – височенного на високому передку. Зате Савка – паном діло, хоч і голодний, як інколи буває голодний цап Фабіян.

Клим Синиця засидівся в Кожушних, напевне, має там гарний обід, то Савка вирішив і собі пробитися туди. «Сходь!» – сказав він Боніфацию, коли той привіз його до сільради, пересів на козли й поправував на занесену снігом вуличку. Опинившись у теплій хаті та припрошений Зінгеркою до столу, на якому парували в макітерці гречаники з салом, оті самі пизи, Савка подумав, як все-таки гарно облаштований світ і як добре, що не всі люди в ньому – Кармеліти. По тому, як Савка напав на гречаники, комунар збагнув, що виконавець добряче зголоднів, і підсипав йому з макітерки, чим занепокоїв Зінгерку до краю. Щоб якось зупинити це марнотратство, стара впадала біля Кліма:

– Їжте, Климе! Пийте, Климе! Зовсім ви мене розчулили цим листом. Податися в таку далечінь! В Орфея вдалась, в Орфея. Той усе життя никав по світу. Вона ж бо і народилась без нього... Їжте на здоров'ячко. За Савкою і поспіти важко. Савка вічно голодний...

– Сьогодні ми з Савкою наступаємо на ситих, – сказав Клим, підбадьорюючи виконавця.

Зінгерка не мала жодного способу врятувати бодай рештки гречаників (для себе), то висипала йому все з макітерки. А зате, вставши із-за столу, Савка поцілував їй ручку, чого не здогадався зробити і сам великий комунар. А то ж і є вавилонське виховання...

Уночі до Соколюків прийшов Савка Чибіс, постукався у віконце супроти печі; коли йому відчинили і він зайшов до хати, весь білий, завірюшний, то засміявся в потемках (він любив посміятися невпопад), а далі сказав, що їх обох викликає до сільради уповноважений нагально, цю ж хвилю мусять збиратися і йти з ним.

Засвітили каганця. Савка знову зареготав, побачивши в ліжку Даринку.

– А чому вночі, Савко, що, день малий?

Виконавець сидів на лаві, лузав соняшникове насіння, йому заборонено давати будь-які пояснення, вони самі мають здогадуватись, чому їх викликають, якщо душа часнику не їла, то й не буде смердіти. Савка ухилився як тільки міг, і Соколюки по суті нічого не вивідали від нього.

Вони збиралися неохоче, стогнучи, зітхаючи. У Данька заклакли руки від страху, і він довго не міг узутися, халяви випорскували з одерев'янілих пальців. Прохав шевця пришити до халяв вушка – не пришив, а гроші здер добрі.

Коли Даринка зачинила за ними сінешні двері і всі троє вийшли на вулицю, Савка сказав, що тепер він мусить забрати ще й Явтуха.

За кілька хвилин виконавець вивів переляканого сусіда, котрий ніяк не міг втрапити застебнути кожушка на дерев'яних гудзиках. Явтух запитав Соколюків:

– Що сталося? Знову когось убили?

Соколюки промовчали, розцінивши це як злісний натяк. Вибрались на Вавилонську гору, до будинку Тисевича, де містилася деякий час волость, а нині сільська Рада.

Застали тут усю вавилонську багатину: Матвія Гусака, Артема Буга, обох Раденьких – Хому та Федота, Петра Джуру, власника трактора, – ці живуть у самім Вавилоні і прийшли сюди пішки, хутірні дідичі приїхали на санях, за ними посилали міліціонерів, що прибули з Глинська.

Високий, вихудлий у в'язниці й гнучкий, як саме нещастя, ходив поміж викликаних Кіндрат Бубела, щойно обкладений «експертом»¹¹ у дві тисячі карбованців: «Люди добрі, за весь хутір не взяти такої суми, якби спродати навіть усе до дрантиночки!» Повчав інших стояти міцно, не викладати гроші на лопаті, бо хто поспішить викласти перший «експерт», того обкла-

¹¹ Податок, який накладався на куркулів (місцеве).

дуть другим, а там і третім, тим глиньським супостатам вірити не можна, вони висотають із нас усі жили і пустять старцями по світу, і тоді не стане на землі іще одного Вавилону, піде він прахом без них, вавилонських господарів.

На ганок вийшов Павлюк-батько, теж із хутірних, він тримав найкращу кузню в окрузі, заграбував її у пана Родзінського, коли розбирали економію, надірвався, вантажачи велетенське ковадло з колодою, відтоді так і жив із грижею, раз по раз запихав її у свої нутроші, а вона вивалювалась усе загрозливіше. Ось і зараз розхвилювався до краю, притримував лівицею грижу, перехнябившись усім тілом на один бік, потім скрушно надів сиву шапку на сиву голову.

– Скільки? – разом добігли до нього три сини – Онисим, Махтей і Роман, каторжани кузні.

– Півтори тисячі, як льоду, – махнув вільною рукою Павлюк і крізь притихлу громаду став пробиватися до саней, щоб там угамувати біль.

Він лежав у саях, а дідиці обступили його: «Ну, ну, Созоне, розкажи, як воно там робиться?» Павлюк лежав горілиць, дивився на замерзле, крихке, як перший лід, небо і все шепотів:

– Півтори тисячі... півтори тисячі...

Покликали в сільраду обох Раденьких – Федота і Хому. Вони пішли, мов на плаху, згинці, ще на ганку познімали шапки, вклонилися міліціонерів на дверях, так наче щось могло залежати і від нього. Колись це були бідні люди, мали гончарного круга і сліпого коня, котрим возили свої вироби до Глиньська, після землеустрою кинули гончарювання, поставили спершу одного вітряка, а це бралися за другого – майстри були до всього великі, відкрили шорню, стельмашню, вже замахнулись було на трактора, а там і на молотарку, самі наробили цегли і склали хату на дві половини, майже таку, як була у Тисевича, – жити та бути, аж раптом цієї ночі Савка у вікні...

Тримали Раденьких довше за інших. Старший, Федот, кілька разів уклякав, благав представників влади зглянутися на його діток, яких мав чималенько. Погрожував, що приведе їх сюди, а собі заподіє смерть. Менший Раденький дітей не мав, але розплакався не так за себе, як за брата.

Уповноважений райпарткому був Клим Синиця, він знався з Раденькими по козівських та глиньських ярмарках (глину продавали у тому ж ряду, що й горшки), але ніколи не сподівався, що се ті самі Раденькі, ще недавні вавилонські бідаки, власники одного-єдиного сліпого коня, про якого говорили тоді: він такий сліпий, що не може відрізнити козівського ярмарку від глиньського. В сільраді було натоплено, а Клим Синиця ходив по кімнаті у шкірянці наопашки, але через безрукість Раденькі не впізнали його. Той продавець червоної глини мав обидві руки, був лагідний, добрий хлопець, а цей, товариш уповноважений райпарткому, – непохитний і неблаганний, знав їхні прибутки краще за них самих (не поступався жодним карбованцем від названої суми: п'ять тисяч з подвір'я, або кожному свою половину).

– Чим же ми гірші за Бубелу, за Матвія Гусака, за інших? – почав було Федот хапатися за останнє, але менший Раденький заспокоїв його і майже непритомного вивів на ганок.

Коли вони назвали суму, Матвій Гусак засміявся, а Павлюк перестав стогнати на своїх саях, забув про грижу.

Після них пішов за «експертом» Петро Джура. З тим розмова була коротка, тут зважувалось на хвору Рузю і на те, що його трактора наймала сама комуна, коли виходив з ладу локомобіль.

– Трактор ще живий?

– Живий.

– Не продав?

– А навіщо? Хіба він у мене їсти просить?

– І довго ще будеш його тримати?

– Заки не здохну.

– Може, вступиш у комуну? З трактором.
– Ні, Климе, хочу бути вольним.
– Запишіть йому півтисячі.
– А не мало? – то фінінспектор із Глинська, з душею холодною, як у вужа.
– Досить з нього для початку.
– Це ж на скільки років? – запитав Джура, дрібно постукуючи підшвою об підлогу.
– Не внесеш до Нового року, експропріюємо твого трактора. Баста! Іди, Джуро, і думай, що тобі краще. Або з нами, або з ними... – показав за двері. З тим і вийшов, наче однаково йому...

Після цього покликали Явтуха. Той зайшов, радісно зворушений, жвавий, майже щасливий. Це насторожило Клима Синицю. Оглянув Явтуха, оцінюючи: все ті ж легендарні штани на ньому – що з цього брати?..

– Ви писали заяву на Соколюків?

З Явтуха спало те романтичне, він боязко зиркнув на їхнього дядька Панька Кочубея, котрий сидів тут, по ліву руку, якої насправді не було, від Клима Синиці.

– Писав старший мій син Івасько під мою диктатуру. Я сам писати не вмію.

– Ви певні, що це наймичка в них?

– Так, чистісінької води наймичка. Панько Гарехтович можуть підтвердити, дарма що доводяться дядьком для них, їм тобто.

– У третіх, – уточнив Панько Кочубей.

– А я хіба сказав – у перших?

– Можете йти, товаришу Голий. Ми зважимо на вашу заяву.

– Як то йти?! – обурився Явтух. – А цей самий, налог на мене? Хіба я у бога теля з'їв, чи що?

– Не будемо вас обкладати.

– Як то не будете? Гей! Хоч для годиться що-небудь.

– Чоловік ви середнього стану, діток багато...

– Я середнього стану?.. Вперше чую. Який же я чоловік середнього стану? Я найвищого стану, який тільки є.

– Ти? – підвівся Кочубей, зачеплений такою неправдою. – Та я ж у тебе ще жодного кабанця не заколов. Який же ти лицар без сала?

– А льоха з поросятами? Це ж факт? Я прошу зважити на це, товаришу райпартуповно-важений. А потім олійку б'ю двічі на рік. Яке сало в піст, коли є для приварку гарна конопляна олійка?

– Середняків не обкладаємо, товаришу Голий. Ідїть. Обкладаємо лише міцних середняків. І то не всіх.

– А мене обкладіть! Благаю вас! Я міцний. Міцніший за інших...

– На скільки?

– Ну, хоча б на два карбованці. Одного маю при собі зараз.

– Радянська влада не може йти проти закону.

– Я дозволяю. Чуєте, я дозволяю!

– Ні, годі! – Клим Синиця отим рвучким, раптовим рухом лопатки підбив на лівому плечі шкірянку, яка сповзала.

Явтух, майже плачучи, подибав на ганок. Скривджений, обмерлий. Коли вийшов, кілька облич наблизилось до нього. Одне належало Лободі з хутора. Інїй упав на кінчик вуса.

– Скільки? – запитали разом.

Явтух розігнув на піднятїй правиці два пальці:

– Дві?..

– З такого злидня? – вжахнувся Лобода.

– Де ж правда? І на діток не зглянулись?!

Явтух заплакав і пішов геть, у цілковитому розпачі від того, що його не обклали «експертом». То був розпач людини, котра поки що нічого не досягла, незважаючи на майже надлюдські зусилля. Мулько і тісно Явтуху в середняках, тоді як інші якось ураз переступили через це мерзенне «сословіє».

Клим Синиця впізнав обох Соколюків, посміхнувся, чи то видалося їм, ловко підбив шкірянку отим рвучким рухом лопатки. Дядько Панько не виявив до них жодних родинних почуттів, навіть не запропонував сісти, хоч усім іншим, за винятком хіба що Явтуха, він не відмовив у такій люб'язності. Коли сюди викликали Бубелу, Кочубей не знав, де його посадовити, а перед Раденькими сам був ладен стояти, аби лиш вони сиділи. Ще б пак, кабанців чистив у них безперестанно, платили вони йому за те щедро, особливо коли повертався до тих кабанців удруге, вже як колій. До сьогоднішньої ночі він чудово сполучав високі обов'язки голови з цією своєю улюбленою професією, до якої мав рідкісний хист. Навіть комуна вдавалась до послуг Панька Кочубея, його запрошували туди двічі-тричі на рік, і там він уже сягав вершини. Комуна платила йому за кабанці сиром, кожного разу він привозив дві-три головки. Тепер платитиме грішми. Те, що Клим Синиця зараз так пильно розглядав їх обох, примусило Кочубея здригнутися, холодна краплина скотилася йому із карка на спину, ще кілька таких краплин, і Панько зовсім обімліє. Він намацав те найслабкіше місце, затулив долонею, як затуляють рану, тоді сказав Климу Синиці:

– Це, Климе Івановичу, оті самі Соколюки, мої солом'яні родичі, хай їм грець. Ще малими спалили Вавилон, а тепер дядька заженуть на той світ. Один конокрад, а другого Бозею прозивають. Таке рідкісне сполучення. А це іще утнули – взяли до хати одну дівку, ту, про яку дописав Явтушок. Даринка хто вам: дружина чи наймичка?

Клим Синиця востаннє бачив їх на Абіссінських горбах, коли вони билися там до першого снігу, і хоч що б думав про них їхній дядько, але в нього вони викликали співчуття і навіть захоплення. Коли б у його комуні були всі такі заповзятці, то вона напевне ствердила б себе надовго. Зараз вони теж стояли безневинні, безпорадно-наївні, понищені Паньком Кочубеєм, і Клим Синиця не мав до них жодного зла – ні класового, ні людського. Він лише запитав не без іронії:

– То котрий із вас конокрад, а котрий Бозя?

Дядечко зміряв їх таким прискіпливим оком, що мовчати далі не було змоги.

– Дядечко щось не те кажуть, – промовив Данько. – А загалом – то я конокрад, а він – Бозя. Так, дядечку?

Данько вже давно не тримав за вуздечку краденого коня, а Лук'ян навіть забув, як відчиняються двері в хаті пресвітера.

Тут Клим Синиця довідався про їхній майновий ценз: п'ять десятин поля на двох, коні свої, не крадені, плуг-п'ятерик, віз, корівка, два підсвинки, кури, голуби, самогонний апарат, жорна, ступа (товкти пшоно), терниця для конопель і наймичка. Твердий план хлібозаготівель і зустрічний план виконали, до созу, який ще восени пробували заснувати тут, вступати відмовились, хазяйнують самі, політично неблагонадійні. Цього літа побували у глинській в'язниці. Така характеристика, напевне, справила б неабияке враження на будь-кого з уповноважених, складав її Боніфаций наперекір голові, маючи намір скомпрометувати Панька Кочубея з допомогою родичів і колись-таки зайняти самому місце голови. Панько Гарехтович засовався на лаві, коли Клим Синиця начитував майно його родичів, він учув підступну руку хитрого Боніфация, цього покидька босих кармелітів, котрі один час правили Вавилоном із Бердичева, там і досі стоять руїни їхнього кляштора. Самого ж Клима Синицю така прискіпливість Боніфация просто обурила.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.